

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВБД: 65.052+65.053+65.9 (2точик)

ББК: 657+657.26+336:31 (575.3)

Ҳ - 28

Бо ҳуқуқи дастнавис

ҲАЛИМОВ ПАРВИЗ АБДУВАКИЛОВИЧ

**ТАКМИЛДИҲИИ НАҚШАИ ҲИСОБҲОИ МУҲОСИБӢ ВОБАСТА БА
ТАЛАБОТИ НИЗОМИ ИДОРАКУНӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти унвони илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси
5.2.18 – Баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудит

Роҳбари илмӣ:

Калемуллоев Мунир Воҳидович,
доктори илмҳои иқтисодӣ

Душанбе – 2026

МУНДАРИЧА

НОМГЀИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТЀ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ I. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ	
НИЗОМИ НАҚШАИ ҶИСОБҶО ДАР ШАРОИТИ	12
МУНОСИБАТҶОИ БОЗОРЀ.....	
1.1. Нақшаи ҷисобҷои баҳисобгирии муҳосибӣ ва мавқеи он дар сохтори идоракунии молиявӣ.....	12
1.2. Асосҷои назариявӣ ва марҳилаҷои рушди нақшаи ҷисобҷо.....	32
1.3. Хусусиятҷо ва мушкилоти таснифоти нақшаи ҷисобҷои амалкунанда.....	52
БОБИ II. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ ТАЪМИНОТИ	
ИТТИЛООТЀ ВА РУШДИ НИЗОМИ НАҚШАИ	69
ҶИСОБҶО.....	
2.1. Баҳодиҳии таъминоти иттилоотии чараёни идоракунии корхона дар асоси концепсияи нақшаи ҷисобҷо.....	69
2.2. Таҳлили нақшаи амалкунандаи ҷисобҷои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ.....	84
2.3. Таҳияи низоми ҷадиди ҷисобҷои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ.....	110
БОБИ III. ТАКМИЛИ НИЗОМИ ҶИСОБҶО ДАР ШАРОИТИ	
ТАТБИҚИ СТАНДАРТҶОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ	133
ҶИСОБОТИ МОЛИЯВЀ.....	
3.1. Моделсозии нақшаи ҷисобҷои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ дар шароити татбиқи стандартҷои байналмилалӣи ҷисоботи молиявӣ.....	133
3.2. Такмили сиёсати баҳисобгирӣ ва таҳияи нақшаи кории ҷисобҷо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	152
ХУЛОСА.....	172
РЀЙХАТИ АДАБИЁТ.....	177
РЀЙХАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ	190
ИЛМЀ.....	
ЗАМИМАҶО.....	196

НОМГҶИИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

БМ	– Баҳисобгирии молиявӣ
БМТ	– Бонки миллии Тоҷикистон
БҶ	– Бонки ҷаҳонӣ
ВМ	– Вазорати молия
ДК	– Даромади корхона
ИР	– Иқтисоди рақамӣ
ИФ	– Иттилооти фаврӣ
кг	– килограмм
м	– метр
м ²	– метри квадратӣ
м ³	– метри кубӣ
МИ	– Менеджменти идоракунии
МИ	– Моделҳои идоракунии
НИ	– Низомҳои иқтисодӣ
НХ	– Низомҳои худкор
НҶ	– Нақшаи ҳисобҳо
НҶММ	– Низоми ҳамбастакардаи маълумоти идоракунӣ молиявӣ
ПБУ	– Принсипҳои баҳисобгирии умумӣ
ПУБИ	– Принсипҳои умумии баҳисобгирии муҳосибӣ
СБК	– Сиёсати баҳисобгирии корхонаҳо
СБТ	– Сиёсати баҳисобгирии ташкилот
СБҶМ	– Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ
ТР	– Технологияҳои рақамӣ
ҶИ	– Ҷисобгирии идоракунии
ҶМ	– Ҷисоботи молиявӣ
ҶДММ	– Ҷамъияти дорони масъулиятш кушода
ҶИ	– Ҷараёнҳои иттилоотӣ
ҶТ	– Ҷумҳурии Тоҷикистон
ш	– шумора
%	– фоиз
GAAP	– Generally Accepted Accounting Principles (Принсипҳои умумии қабулшудаи баҳисобгирӣ)
IFMIS	– Integrated Financial Management Information System (Системаи муттаҳиди иттилоотии идоракунӣ молиявӣ)
ISO	– International Organization for Standardization (Ташкилоти байналмилалӣ стандартизатсия)

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Тақвияти муносибатҳои бозоргонӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳои навро барои маълумоти саривақтӣ, дақиқ, муқоисашаванда ва фаҳмо доир ба фаъолияти тичоратӣ, ки таҳияи маълумотро талаб мекунад. Ҷамъовариҳои иттилоот ва беҳтар кардани низомсозӣ - яъне таҳияи ҳамаҷонибаи чараҳои корӣ, ки воқеияти фаъолият, қушъҳои асосии низоми иттилоотии баҳисобгирӣ, инчунин муомилоти тичоратӣ ва нигоҳдории маълумоти гурӯҳӣ - таваҷҷуҳи зиёдро талаб мекунад, мушкили асосӣ мебошад. Санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки фаъолияти молиявӣ ва баҳисобгириро танзим мекунад, аз ҷониби мақомоти давлатӣ (Вазорати молия) мувофиқи қонунгузорӣ қабул карда мешаванд ва ҳатмӣ мебошанд. Ҳамаи субъектҳои тичоратӣ, новобаста аз шакли моликият, бояд ин қоидаҳоро сари вақт ва пурра, мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25.03.2011, №702 қабул шудааст, ҳар як корхона бояд ин ҳуҷҷати меъёриро мустақилона риоя кунад. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳияи низоми баҳисобгирии дохилӣ, як қадами муҳим истифодаи таҷрибаҳои пешрафтаи байналмилалӣ дар таҳияи нақшаи намунавии баҳисобгирӣ мебошад. Мақомоти давлатӣ, инчунин дастурҳоро оид ба истифодаи ҳисобҳо дар сомонии расмӣ худ барои субъектҳои тичоратӣ, ки ҳисобҳои онҳо универсалӣ ва ягона мебошанд, нашр намудааст. Дар сатҳҳои яқум ва дуюм фаъолияти субъектҳои тичоратӣ омӯхта мешавад. Ҳисобҳои универсалӣ дар асоси сиёсати дохилии ширкат ва тартиботи мушаххаси баҳисобгирӣ таҳия карда мешаванд. Субъектҳои тичоратӣ мустақилона нақшаҳои ҳисоботии худро дар асоси талаботи қонунгузорӣ таҳия мекунад. Нақшаи низоми баҳисобгирӣ барои идоракунии тичорат имрӯз муҳим аст, таҳияи он барои субъектҳои тичоратӣ мувофиқи низоми баҳисобгирӣ ва сиёсати дохилӣ асоси навоарӣ дар навсозии нақшаи баҳисобгирӣ мебошад. Нақшаи баҳисобгирӣ ва сохтори он низ баъзе камбудҳои назаррас дорад, аз ҷумла арзиши истеҳсолот, баҳисобгирии андоз ва ташкили он, гуногунии фаҳмишҳо, натиҷаҳои молиявӣ ва тартиби

баҳисобгирӣ. Бахшҳои дар боло зикршуда пурра таҳия шудаанд ва омӯзиши онҳо зарурат ва аҳаммияти мавзӯи интиҳобшуда ва самтҳои асосии таҳқиқотро муайян кард.

Ҳамаи ин масъалаҳои таснифоти баҳисобгирӣ интиҳоби мавзӯ, ҳадафҳо, предмет, объект ва самтҳои асосии таҳқиқотро муайян менамоянд.

Муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ ба таҳия ва такмили нақшаҳои баҳисобгирӣ ва ҳалли мушкилоти таҳияи нақшаҳои баҳисобгирӣ дар соҳаҳои дорои аҳаммияти иқтисодӣ, барои татбиқи стратегияҳои рушд ва самтҳои асосии онҳо ва барои истифодаи самараноки нақшаҳои баҳисобгирӣ, ягонагии ташкилӣ, сохтори идоракунии ва равандҳои стратегӣ барои идоракунии мустақими иқтисодӣ барои афзоиши иқтисодии иттилоотӣ равона кардаанд.

Новобаста аз ин масъалаи зикргардида ҳалношуда боқӣ мемонад ва таҳлили назариявӣ ва методологии нақшаҳои баҳисобгирии умумӣ (баҳисобгирӣ, молия, идоракунии, стратегия), инчунин баҳисобгирии идоракунии равандҳои иқтисодиро талаб мекунад, ки аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқотро муайян менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Нақшаи ҳисобҳо ва баҳисобгирии молиявӣ: тамоюлҳо, мушкилот, рушд, стратегия ва истифодаи он аз ҷониби олимони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Назарияи таҳияи нақшаи ҳисобҳо ва баҳисобгирии молиявӣ ва дигар ҷанбаҳои амалии он аз ҷониби олимони хориҷӣ: В.Д. Андреев [19], В.И. Бариленко [21], А.М. Галаган [28], Ф.В. Езерский [34], М.И. Кутер [37], М.Р. Мэтюс [42], В.Ф. Палий [51], Л. Пачоли [52], Л.В. Попова [53], Р.Л. Акофф [18], Ж. Ришар [54], А.П. Рудановский [55], Е.Е. Сиверс [56], Я.В. Соколов [61], А.Д. Карбишев [36], В.И. Ткач [124], С. Фишер [67], Н.Н. Хахонова [68], Э. Хендриксен [69], А.Д. Шеремет [74], И.Ф. Шерр [75], В.Г. Ширококов [140], Э. Шмаленбах [76], Л.З. Шнейдман [77], С.А. Шенков [79], Л.И. Саченок [117] ва дигарон дида баромада шудааст.

Ин масъалаҳо дар таҳқиқоти олимоне чун: Ҷ. Бетге [23], М.А. Вахрушина [27], А. Дамодаран [31], К. Друри [33], В.Б. Ивашкевич [35], С.А.

Николаева [47], В.Д. Новодворский [48], Ф. Обербринкманн [49] ва дигарон баррасӣ гардидаанд.

Ҳангоми гузаронидани таҳқиқоти диссертатсионӣ коркардҳои назариявӣ ва методологии олимони ватанӣ, аз қабили С.Ф. Низомов [105, 106], М.В. Калемуллоев [91], А.А. Мирзоалиев [103, 104], М.Х. Давлатзода [132], Б.Ҳ. Каримов [93, 94, 95, 96, 97, 133], Қ.Х. Хушвахтзода [126], М.Б. Каримиён [134], Д.Н. Дадоматов [90], Г.Т. Қодирова [135], С.Х. Раҳимов [11591], М.У. Бобоев [85, 86, 87], М. Шобеков [78], Д.А. Олимов [109], инчунин олимони хориҷӣ: А.С. Бакаев [20], П.С. Безруких [22], А.М. Галаган [28], М.И. Кутер [37], В.Г. Макаров [40], Е.А. Мизиковский [100], С.А. Николаева [47], В.Д. Новодворский [48], В.Ф. Палий [51], А.П. Рудановский [55], Я.В. Соколов [121], Л.З. Шнейдман [77], Б. Нидлз [44], Ж. Ришар [54], Р. Энтони [80] ва дигарон истифода гардидаанд.

Бояд қайд кард, ки сарфи назар аз таҳқиқоти сершумор, то ҳол дар бораи аломатҳои гурӯҳбандии ҳисобҳо, шумораи ҳисобҳои кулӣ ва чузъӣ дар нақшаи ҳисобҳо; тартиб додани нақшаи кории ҳисобҳо ва ғайра нуқтаи назари гуногун мавҷуданд.

Аммо, пешрафти илмӣ, хусусан дар ду самти зерин кам ба назар мерасад:

- ❖ ташаккул, татбиқ ва истифодаи низоми нақшаи ҳисобҳо (андозагирӣ, моделсозӣ, монизми расмӣ, дуализм ва плюрализм, ҳисобот доир ба оптикаи молиявӣ, истеҳсолӣ ва идоракунии стратегӣ);

- ❖ идоракунии баҳисобгирии равандҳои иқтисодӣ.

Аз сабаби нокифоя таҳия шудани ҷанбаҳои методологии нақшаи ҳисобҳо ва истифодаи он дар равандҳои идоракунӣ, зарурати интиҳоби мавзӯ ва омӯзиши маҷмуи масъалаҳои методологӣ, сохтор ва самтҳои афзалиятноки таҳқиқот муайян карда шудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо), мавзӯҳои илмӣ. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, таҳти № 392 тасдиқ гардидааст (чиҳати роҳандозӣ намудани ислоҳот дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва татбиқи СБҲМ), алоқамандӣ дорад. Диссертатсия мувофиқи нақшаи илмӣ-таҳқиқотии кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон (ДДТТ) дар мавзӯи «Самтҳои стратегии тақомул ва рушди назария ва амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит» иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот аз асосноккунии муқаррароти назариявӣ ва методологӣ, коркард ва пешниҳоди тавсияҳо оид ба тақмили усулҳои баҳисобгирӣ, идоракунии равандҳои молиявӣ, ташкили фаъолият, истифодаи нақшаи баҳисобгирӣ дар фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ, ки унсурҳои низоми иттилоотии ташкилотҳо мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба мақсад иҷрои вазифаҳои зерин муҳим аст:

- ❖ муайян намудани мавқеи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар сохтори идоракунии молиявӣ, таҳқиқи баъзе равишҳои назариявӣ, инчунин таҳияи нақшаи ҳисобҳо барои ташкилотҳо;

- ❖ ошкорсозии хосиятҳо, таснифот ва ҳисобҳои ҷорӣ нақшаи ҳисоботҳои ташкилотҳо;

- ❖ арзёбии ҳолат ва раванди иттилоотрасонии корхона, мувофиқи нақшаи ҳисобҳо, инчунин дар заминаи он таҳия ва таҳлили нақшаи ҳисоботи ҷорӣ ҳисоботи молиявӣ, идоракунии ҳисоботи баҳисобгирӣ ва таҳияи низоми ҳисобҳо вобаста ба фаъолияти ташкилотҳо;

- ❖ коркарди **модели низоми** нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ дар шароити татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва тақмили сиёсати ҳисобгирӣ ва таҳияи нақшаи кории ҳисобҳо дар ташкилотҳо.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ тақмилдиҳии нақшаи ҳисобҳои муҳосибӣ вобаста ба талаботи низоми идоракунӣ мебошад.

Мавзуи таҳқиқот муносибатҳои ташкилӣ-иқтисодие мебошанд, ки дар раванди тақмили нақшаи ҳисобҳои муҳосибӣ вобаста ба талаботи низоми идоракунӣ ба вуҷуд меоянд.

Фарзияи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар асосноккунии заминаҳои назариявӣ ва марҳилаҳои рушди нақшаи ҳисобҳо, ошкор намудани хусусиятҳо ва мушкилоти таснифоти нақшаи ҳисобҳои амалкунанда, таҳлили нақшаи амалкунандаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ, таҳияи низоми ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ вобаста ба фаъолияти корхонаҳои тиҷоратӣ, коркарди модели низоми нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ дар шароити татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва тақмили сиёсати ҳисобгирӣ ва таҳияи нақшаи кории ҳисобҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зоҳир мегардад.

Асосҳои методологии таҳқиқоти диссертатсиониро усулҳои таҳқиқоти назариявӣ, таҷрибавӣ, абстрактію мантиқӣ, индуктивӣ, дедуктивӣ, усули қаторҳои динамикӣ, гурӯҳбандии оморӣ, таҳлили муқоисавӣ, таҳлили омилӣ, ҳулосабандӣ ва дигар усулҳои таҳқиқотӣ ташкил менамоянд.

Сарчашмаи маълумот. Таҳқиқот ба қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барномаҳо ва стратегияҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумот ва нашрияҳои даврии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ ва идоракунӣ корхонаҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи конференсияҳо, асарҳои илмӣ ва интишороти даврии соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит таъя менамояд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон солҳои 2020-2025 анҷом дода шудааст.

Навгонии илмӣ таҳқиқоти гузаронидашуда ба таҳияи нақшаи ҳисобҳо дар идоракунӣ равандҳои иқтисодӣ асос ёфтааст. Унсурҳои зерини навгонҳои илмӣ пешниҳод карда мешаванд:

1. Аз ҷиҳати илмӣ асосноксозӣ ва муқаррар намудани аҳаммияти амалӣ ва зарурияти низоми ҳисоботи муҳосибӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи идоракунии молиявӣ ва таҳаввули баҳисобгирии молиявӣ;
2. Пешниҳоди таснифи ҳисоботи ҷорӣ-амалкунанда бо муқаррар намудани мушкилоти рушди минбаъдаи он, асосноксозии илмӣ-амалии механизми таъминоти иттилоотии раванди идоракунии корхона;
3. Таҳияи низоми универсалии ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ барои корхонаҳои тиҷоратӣ дар асоси консепсияи нақшаи ҳисобҳо ва таҳқиқи ҷанбаҳои амалии нақшаи амалкунандаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ;
4. Коркарди муаллифии модели нави нақшаи ҳисобҳо дар низоми баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ ва муайян намудани самтҳои афзалиятноки тақомули сиёсати баҳисобгирӣ, инчунин пешниҳоди нақшаи кории ҳисобҳо дар асоси тағйирот ва дигаргуншавиҳо дар СБҲМ.

Нуктаҳои асосии диссертатсия, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд

Аз ҷониби муаллифи диссертатсия чунин нуктаҳои асосии илмӣ ба ҳимоя пешниҳод мегарданд:

1. Аз ҷиҳати илмӣ асоснок ва исбот карда шуд, ки нақшаи ҳисобҳо на ҳамчун феҳристи расмӣ, балки сохтори дастгирии тамоми меъмории молиявии корхона ҳисобида шуда, ҳамчун ҷаҳорҷӯбаи мантиқии системаи иттилоотии баҳисобгирӣ хизмат ва ҷандирии идоракуниро таъмин мекунад. Марҳилаҳои таҳияи нақшаи ҳисобҳо ҳамчун раванди стратегӣ, ки мониторинг ва мутобиксозии доимиро талаб мекунад, асоснок карда шуданд, дар ҳоле ки тақмили нақша зарурати ҳаётан муҳим аст, ки аз ҷониби динамикаи муҳити иқтисодӣ муайян карда мешавад.
2. Мушкилоти таснифоти ҳисобҳо ҳамчун манбаи аксари таҳрифҳои баҳисобгирӣ аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шуда, равишҳои методологӣ барои таҳияи нақшаи ҳисобҳо чун воситаи талабкунандаи таҷдиди доимӣ пешниҳод карда шудаанд ва муайян карда шудааст, ки хусусиятҳои умумии намудҳои

гуногуни ҳисобҳо на анъанаҳои бюрократӣ, балки равандҳои воқеии тичоратиро бояд инъикос кунанд.

3. Исбот шудааст, ки дастгирии иттилоотии идоракунӣ вазифаи ёрирасон нест, балки асли низоми баҳисобгирӣ буда, арзёбии нақшаи ҳисобҳо берун аз заминаи ниёзҳои идоракунӣ ғайриимкон аст. Зарурати фарқ кардани баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ ва ҳамзистии синергетикии онҳо муқаррар карда шудааст. Дар асоси омӯзиши амалияи ҷорӣ, ногузирии модели таҷдидшудаи нақшаи ҳисобҳо барои ислоҳи меъёрҳои кӯҳна аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шудааст. Ошкор гардид, ки навсозии доимии ҷаҳорҷӯбаи танзимкунанда рушдро ҳавасманд мекунад.

4. Нусхаи муаллифии модели нақшаи ҳисобҳо ҳамчун воситае барои ноил шудан ба шаффофият ва тақвияти назорат, кам кардани шиддати меҳнат ва татбиқи принципҳои ҳамгирӣ пешниҳод шудааст. Ҷудонопазирии баҳисобгирии идоракунӣ бо нақшаи ҳисобҳо ҳамчун заминаи асосии низоми иттилоотии баҳисобгирӣ нишон дода шудааст. Самтҳои афзалиятноки сиёсати баҳисобгирӣ асоснок карда шудаанд ва нақшаи кори баҳисобгирӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун воситаи корӣ, ки қодир ба муқовимат бо мушкилоти замон ва хидмат ба намуна барои мутобиқшавӣ дар дигар шароити иқтисодӣ мебошад, таҳия шудааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Дар ҷараёни анҷом додани таҳқиқот бо дарназардошти ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ ва концептуалӣ масоил ва самтҳои асосии тақмили нақшаи ҳисобҳо, ки тақмили мунтазамро талаб менамояд пешниҳодоти судманд матраҳ карда шудааст. Рушди равишҳои методологӣ баҳисобгирии равандҳои иқтисодӣ ва тақмили мунтазами он имконият фароҳам оварданд, ки ҷараёнҳои муосири татбиқи нақшаи ҳисобҳоро мувофиқ ба талаботи имрӯза баррасӣ намоем. Амалишавии ҳадафҳои гузошташуда ва муқаррароти ҳосилшуда заминаи воқеии тақмили ҳисоботи молиявӣ, идоракунӣ мувофиқи нақшаҳои шаклгирифта низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Чунин тартиби амалкард василаи қавии идоракунӣ ҷараёнҳои иқтисодӣ бо ёрии унсурҳои баҳисобгирии муҳосибӣ

буда чанбаи амлии таҳқиқоти мазкурро инъикос менамояд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода мегардад, ки сохторҳои мавҷудаи иқтисодӣ минбаъд фаъолиятшонро дар асоси талаботи низоми матраҳгардида амал менамояд.

Истифодаи пешниҳодҳо ва тавсияҳои дар диссертатсия таҳияшуда имкони ҳалли ғаврии мушкилоти ҷойдоштаро дар асоси принципҳои шаклгирифтаи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, идоракунии ва молиявиро ба вуҷуд овард. Тақмили низоми баҳисобгирӣ дар асоси методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ ҷиҳати коркарди иттилооти ғаврии эътимодноқ соҳоти иқтисодӣ боиси натиҷагирии дақиқ, самаранок ва манфиатовар мегардад. Ташаккули нақшаи кории ҳисоб ва дар амал татбиқ намудани принципҳо тағйироти кулӣ ва навшударо ба вуҷуд меорад. Ин ҷараёнҳо ҳоси равишҳои нави низоми нақшагирӣ мебошад. Татбиқи натиҷаҳои бадастомада аз ҷониби корхонаҳо имкон медиҳад, ки талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» оид ба саривақтӣ ва пуррагии баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ, ҳамчунин талаботи рӯзафзуни истифодабарандагони иттилооти молиявӣ иҷро карда шаванд.

Аз натиҷаи татбиқ ва истифодабарии нуктаҳои алоҳидаи таҳқиқоти диссертатсионӣ санадҳои татбиқ мавҷуд аст, аз ҷумла: маълумотномаи Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон №457/1, аз 24.09.2025, санади татбиқи ҚДММ “Моор Стивенс” №19, аз 15.09.2025, санади татбиқи ҚДММ “Грин фудс” №96/25, аз 16.09.2025.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифодаи усулҳои махсус дар рафти иҷрои таҳқиқот, саҳеҳии маълумот, ҳаҷми кифояи маводи таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои кор, интишорот, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ тасдиқ карда мешавад. Хулоса ва тавсияҳо бо таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ асос ёфтаанд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ (бо шарҳ ва соҳаҳои иқтисодиёт). Таҳқиқот дар доираи муҳтавои бандҳои 1.1.

Парадигмаҳои ибтидоӣ, концепсияҳои бунёдӣ, принципҳои асосӣ, постулатҳо ва қоидаҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ; 1.3. Асосҳои методологӣ ва вазифагузориҳои мақсадноки баҳисобгирии бухгалтерӣ; 1.5. Батанзимдарорӣ ва стандарткунонии қоидаҳои пешбурди баҳисобгирии бухгалтерӣ ҳангоми ташаккули маълумоти ҳисоботӣ; 1.6. Мутобиқгардонии низомҳои ғуноғуни баҳисобгирии бухгалтерӣ, мувофиқати онҳо ба стандартҳои байналмилалӣ; 1.12. Трансформатсияи ҳисоботи молиявии миллӣ бо талаботи стандартҳои байналмилалӣ ва стандартҳои дигар давлатҳо; шиносномаи ихтисоси 5.2.18 – Баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудит иҷро карда шудааст.

Саҳми шахсии довтолаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот.

Ҳамаи давраҳо ҷиҳати иҷрои нақшаи кории илмӣ: аз ҷумла интиҳоб ва таҳияи мавзӯ, асосноккунӣ ва мубрамияти он, мақсади гузошташуда ва нақшаи кории иҷроӣ вазифаҳои он бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудааст. Саҳми шахсии унвонҷӯ дар асосноккунии пояҳои назариявӣ ва марҳилаҳои рушди нақшаи ҳисобҳо, ошкор намудани хусусиятҳо ва мушкилоти таснифоти нақшаи ҳисобҳои амалкунанда, таҳлили нақшаи амалкунандаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунии, таҳияи низоми ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунии дар соҳаи сохтмон, коркарди модели низоми нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунии дар шароити татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва тақмили сиёсати ҳисобгирӣ ва таҳияи нақшаи кории ҳисобҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зоҳир мегардад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосӣ ва нуктаҳои муҳимми таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмию назариявии байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ, инчунин дар конференсияҳои ҷарсолаи ҳайати профессорону устодон ва кормандони Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон доиргашта ироа гардидаанд. Нуктаҳои муҳимми таҳқиқоти диссертатсионӣ дар якҷанд конференсияҳои илмию назариявии байналхалқӣ ва ҷумҳуриявӣ маъруза карда шудааст. Бештари мақолаҳои

довталаб дар солҳои 2014-2025, дар маводи конференсияҳои илмию амалии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон рӯйи чоп омадаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи таҳқиқот 27 корҳои илмӣ бо ҳаҷми умумии 12,2 ҷузъи чопӣ (аз ҷумла 7,49 ҷузъи чопӣ аз муаллиф), аз онҳо 8 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расонида шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёт 160 номгӯй иборат аст. Инчунин дар қисми охирони кор рӯйхати интишороти муаллифи диссертатсия оварда шудааст. Ҳаҷми кори диссертатсионӣ дар 2170 саҳифа дарҷ гардида, 19 расм ва 30 ҷадвалро дар бар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ НАҚШАИ ҲИСОБҲО ДАР ШАРОИТИ МУНОСИБАТҲОИ БОЗОРӢ

1.1. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва мавқеи он дар сохтори идоракунии молиявӣ

Натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқи адабиёти илмӣ ба соҳаи муҳосибот бахшидашуда шаҳодати он аст, ки нақшаи ҳисобҳо афзори такягоҳи низоми идоракунии молиявӣ пазируфта шудааст. Аксарияти пажӯҳишгарон, равшанфикрон, коршиносон ва муҳаққиқони илми иқтисодиёт чунин меҳисобанд, ки нақшаи ҳисоботи молиявӣ кӯҳна буда, истифода он ҳилофи меъёрҳои муқарраргардидаи стандартҳои ҷаҳонии муҳосибот, дар маҷмӯъ кишвар низ мебошад. Ба ибораи дигар, нақшаи ҳисобҳо на танҳо ҳамчун идоракунии мантиқии буча, балки васоити тавсиф ва таснифи дарҷи амалиёти молиявӣ муҳосибӣ муҳим аст. Сохтори буча, алаҳхусус, таснифи бучетӣ ва нақшаи ҳисобҳо алоқамандии амиқ ва ҷудонашаванда доранд.

Лекин аз лиҳози бархурди таҷрибаи амалии муҳосибӣ иштибоҳ ҳангоми тарҳрезии нақшаи ҳисобот метавонад ғайриқиямати ширкату корхонаҳоро дигар намуда, боиси варшикастагии низоми мавҷудаи идоракунӣ, хусусан идоракунии молиявӣ гардад.

Таҳияи нақшаи ҳисобҳо бояд тавре сурат гирад, ки ҳам талаботи имрӯза ва ҳам эҳтиёҷоти ояндаи роҳбариятро қонеъ намояд.

Дар таҳқиқоти илмӣ И.Н. Муханова чунин қайд гардидааст: «... Ҳамчун асоси концептуалии таҳияи «Дастур, ки ба ниёзҳои мушаххаси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ» мутобик карда шудааст, СБҲМ қабул карда шуд. Инчунин ӯ ишора намудааст, ки лоиҳа дар атрофи чор мавзӯ сохта шудааст: тавсифи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (ҳадафҳои манфиати ҷамъиятӣ ва хусусиятҳои асосии ғайриқиямати онҳо); принципҳои назариявӣ ва методологӣ (концепсияҳо ва принципҳо, инчунин хусусиятҳои сифатии асоси ҳисоботи молиявӣ);

пешниҳоди худӣ ҳисоботи молиявӣ (шаклҳои нав); пешниҳоди ҳисоботи ғайримолиявӣ» [138, с. 56]

Муҳаққиқ, бино ба таъкиди муаллифони соҳа Н.М. Малюга, Е.П. Боримская «... мавқеи ҳисобот дар баҳши хусусӣ маълум буда, принципҳои ягонагии амалкардро пурра фаро мегирад ва меъёрҳои баҳисобгириро пазируфтаанд, ки идоракунии низоми ҳисоби молиявиро татбиқ менамоянд» [98, с. 47].

Нақшаи ҳисобҳо дар баҳши хусусӣ барои қонунӣ кардани ниёзҳои иттилоотии роҳбарият ва талаботи стандартҳои ҳисоботи молиявӣ пешбинӣ шудааст. Илова бар ин, дурнамои нақшаи ҳисобҳои дар идоракунии молиявӣ истифодашаванда хусусиятҳои амалиётӣ ва талабот барои ҳисоботдиҳиро инъикос мекунад.

Аҳдофи таҳқиқоти Ҷавуззикр дар маҷмӯи роҳандозӣ намудани методи мушаххаси идоракунии молиявӣ, иттилоотӣ ва коркарди нақшаи ҳисобот бо дарназардошти омилҳои мушаххас зарур мебошад. Ба замири ин масъалаҳои зикргардида, масоили зарурии баҳисобгирии буча, молиявӣ, инчунин майли равандҳои зикргардидаро ба нақшаи ҳисоботӣ фарогир менамояд. Дар ҳақиқат, истифодаи унсурҳои танҳо ба татбиқи васеи IFMIS идома ёфта, меъёрҳои дар ин санад дарчгардида майдони татбиқро бараъло инъикос менамояд.

Дар таҳқиқоти илмӣ худ И.Н. Муханова зарурати дастрасии маълумотро барои коркарди муҳосибӣ чунин исбот намудааст: «... Нишондиҳандае, ки ҳиссаи маблағгузорию алоҳида аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ арзёбӣ мекунад, метавонад барои таҳлил ҷолиб бошад. Барои шахсони ҳуқуқӣ чунин нишондиҳанда метавонад яке аз нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоии корпоративӣ дар иқтисодиёт гардад» [138, с. 111].

Ҳамгирӣ ва таъмини чунин шакли ҳисобот амалияи муҳим будани ҳисоботи молиявиро инъикос намуда, эътимоднокии ва дақиқии маълумоти интишоршавандаро бо мақсади ҳисоботи дарчгардида хусусан:

- тасдиқи ҳисоботи зарурӣ ва дақиқ доир ба паҳлуҳои нақшаи хароҷоти ба буҷет ироа гардида;

- ба инобат гирифтани ҳисоботи молиявӣ ва идоракунии дақиқ ва саривақтӣ;

- тасниф ва дарҷи иттилооти маҷмуи доир ба ҳолати ҳисоботи молиявӣ ва шаклҳои мушаххаси онро пешниҳод намояд. Ин низом ба ҷамъоварӣ ва истифодаи захираҳои мавҷуда таъяс карда, истифодабарандагон ва ҷомеаро аз сиёсат ва амалиёти корхона огоҳ мекунад.

Нақшаи ҳисобҳо таъясҳои низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботи корпоративӣ мебошад ва ҳамчун воситаи асосии қонеъ кардани ниёзҳои тижоратӣ хизмат мекунад. Дар доираи тарҳи зикргардида созмон додани китоби хронологии (пайдарҳамии) пешбурди амалиёти қорӣ ва дар асоси воҳиди пулӣ ва ченаки мувофиқи он дар асоси меъёри амалкунандаи маҷмуӣ дарҷ карда мешаванд. Ин бо истифода аз нақшаи ҳисобҳо анҷом дода мешавад. Маълумот то он даме ки ба таври дуруст тасниф ва ба маълумоти пурмазмун тавассути низоми мувофиқи ҳисобҳо ҷамъбаст нагардад, эътимодбахш ҳисобида намешавад. Бо нақшаи ҳисобҳои нодуруст ва нокифоя дарҷ шуда, иҷроиши одӣ ва стандартии бо ба инобат гирифтани даҳолати омилҳои ҷузъӣ ва маҷмуии онро ба инобат мегирад. Дар ин ҳолат мизони дастрасӣ тамоман эътимодноқ гардида, ҳисобот дар асоси маълумоти санҷидашуда рӯйи қор меояд, ки марҳилаи аввалин ва баъдии онро ба бовари асосноқ менамояд.

Ба андешаи мо дар низоми идоракунии корхона нақшаи ҳисобҳо василаи муҳимми пайдарпайии фаъолият, хусусан идоракунии самараноки тамоми ҷанбаҳои корхона мебошад.

Ба ақидаи мо, нақшаи ҳисобҳо - рӯйхати муташаққил ва рамазгузоришудаи ҳамаи ҳисобҳои инфиродӣ мебошад, ки барои навишти амалиёт ва тартиб додани китобҳои ҳисобдорӣ истифода мешаванд.

Мувофиқ ба раванди таҳқиқот вазифаҳои зерини нақшаи ҳисобҳоро ҷудо намудан мумкин аст:

- тариқи нақшаи ҳисобҳо ошкорсозии тарзи гузаронидани ҳисоботи молиявӣ, ниёзи талаботи истифодабарандагон, нигоҳдошт ва дарҷ карда шуда, ки талаботи ҳамаи истифодабарандагон қонё гардониди мешавад. Инчунин тариқи он ҳаҷми гузаронидани амалиёти ҳисоботи молиявиро барои гирдовари иттилооти марбутата соҳа муайян мекунад. Ин силсилаи ҳисобҳо Китоби Асосӣ ва Китобҳои ёрирасон ном доранд, ки тамоми принципҳои мавҷуда ва амлиётро мувофиқи нақшаи махсус инъикос менамояд;

- дар асл нақшаи ҳисоботи молиявӣ - ин сохтори мураттабе мебошад, ки пайдарпайи ва мураттабии тамоми фаъолияти ширкатро дар бар гирифта барои ҷамъовари ҳисобот зарур шуморида мешавад. Аз ҳамин хотир ҳаҷми гузаронидани амалиёти молиявӣ бояд мувофиқи стандартҳои байналмилалӣ молиявӣ, қонунҳо, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ амалӣ карда шавад ва он ҳамаи ҷанбаҳои фаъолияти корхона умуман муассисаи молиявиро дар асоси ахбороти молиявӣ ба инобат гирад ва ба ҳамаи бандҳои он мувофиқат намояд. К.Ю. Тсиганков чунин ишора намудааст: «... Ҷиҳати идоракунии ба мақсад мувофиқи дороиҳои молиявии корхона ва созмон додани буҷет бояд ҳамаи паҳлуҳои он дар асоси низомӣ банақшагирӣ, ҳисобот, тақсимот / сметаи хароҷот, хусусан тақмили низомӣ буҷа / таъсиси буҷа / ва ҳамҳангсозии он ҷавобгӯӣ бошад» [127, с. 61 - 62].

Тарзи ийерархӣ низомӣ иттилоотӣ ва таснифи гурӯҳҳои он, талабот ба меъёрҳои нави идоракунии молиявиро талаб менамояд. Гурӯҳбандӣ ё таснифоти низомӣ иттилоотӣ сегменти хароҷоти буҷа раванди ҳисоботдихӣ ва мизони назоратро муайян менамояд. Ҳар як бахшро бо бахши дигар якҷоя кардан мумкин аст, то ҳисоботи молиявиро таҳия намуда, назоратро барои қонё кардани ниёзҳои истифодабарандагони гуногун бо риояи қонунҳо ва қоидаҳои идоракунии молиявӣ таъмин намоянд. «... Ҳамоҳангии раванди мазкур дар натиҷаи коркарди иттилооти марбутата соҳа рӯйи кор омада тасвири маълумот ва навсозии тартиби рақамгузори навишти маълумот барои таъсиси ҳисоботи заруриро дар бар мегирад» [131, с. 68 - 75].

Субъектҳо на танҳо ҳисоботи молиявии таъйиноти умумӣ, балки дигар намудҳои ҳисоботи андозро низ таҳия мекунанд.

Ҳамин гуна мақсади асосии таҳияи варианти иттилоотии идоракунӣ ва коркарди нақшаи ҳисобҳо бо истифодаи методҳои нав, марҳилаи навбатии таҳияи онро барои тарафҳои манфиатдор ба миён меорад. Тариқи IFMIS, созмон ва такмил додани ҳисоботи маҷмуи ва ягонаи корхона ва ширкатҳо амалӣ карда мешавад, ки онро нақшаи ҳисоботи ягона ва зарурӣ ҳисобидан мумкин аст.

Ин тарзи корбурд мизони ийерархии ҳадафҳои алоқаманд ба принсипи оила ва узви оила ба низом даровардашуда, рамзҳои сатҳи поёниро воҳидҳои алоҳидаи баҳисобгирӣ ва рамзҳои сатҳи баландро барои муттаҳид намудани иттилооти баҳисобгирӣ / молиявӣ, бахшҳо ва кодексҳои марбута истифода мебаранд ва ҳангоми иҷрои буҷет ҳисоботи молиявии заруриро пешниҳод мекунанд.

Муайянкунӣ ва истифодаи нақшаи ҳисобҳо дар корхона ба анъанаҳои гуногуни идоракунии молиявӣ таъсир мерасонанд. Кишварҳо равишҳои мухталифро барои қонеъ кардани ниёзҳои иттилоотии ҳукуматҳо таҳия кардаанд ва дар натиҷа, амалияи воқеӣ дар ҳар кишвар фарқ мекунад. Дар баробари ин фарқиятҳо аз он сабаб ба амал омадааст, ки ҳар як корхона дар асоси анъанаҳои ҳуқуқӣ ва маъмурии худ бояд низомро ба роҳ монад, ки ба талаботи мушаххаси назорат ва иттилоот барои идоракунии буҷаи худ ҷавобгӯ бошанд. Аммо, сарфи назар аз талаботи гуногуни тичорати инфиродӣ, умумияти кофӣ барои муқаррар намудани принципҳои бунёдии нақшаи ҳисобҳо мавҷуд аст.

Нақшаи ҳисобҳо, ки дар идоракунии молияи корпоративӣ, ҳисоботдиҳӣ ва ҳисоботи молиявӣ нақши калидӣ дорад, бояд ҳафт ҳадафи асосиро иҷро кунад.

- Назорат аз болои ҳаракати воситаҳои пулӣ, тақсимооти маблағҳо дар давоми давра, идоракунии захираҳо (масалан, қисми захиракардашудаи ғойадаи тақсимоношуда) ва равандҳои фаъолият.

- Чараёни пешниҳоди ҳисобот (ё ҳисоботдихӣ). Шароити феълӣ нишон медиҳад, ки равнади зинагии ҳисоботдихӣ: Шурои директорон дар назди Маҷлиси саҳомон, Маҷлиси умумӣ, инчунин ашхоси масъули зернизомии ширкат ва мудирони шуъбаҳо бо мақсади дуруст анҷом додани корҳои дохилии худ ҳисобот медиҳанд. Ин, қисман, тавассути пайгирии амалиётҳое, ки ба ҳар як воҳиди корхона ҳосанд, ба даст оварда мешавад ва бояд тавассути муқоисакунии журналҳои дахлдор назорат карда шавад.

Чунин тартиби амалкард дар таҳқиқоти Е.В. Кузнетсова чунин тасвир ёфтааст: «... Мебояд қайд кард, ки танзими нақшаи ҳисобҳо инчунин ба талаботи мушаххаси аудит низ мувофиқат кунад, ки онҳоро метавон ҳамчун ҳадафҳои алоҳида зерин ёдоварӣ менамоем» [137, с. 115; 57, с. 68 - 75]:

- Идоракунии буҷа. Аз ҷониби муҳаққиқон А.А. Скрипка, Ю.Ю. Пихтин ишора шудааст, ки «... Иҷроиши буҷет, як соли молиявиро дар бар гирифта дар аввал ва охири сол, инчунин мониторинги мунтазам ва ҳаррӯзаи онро мефаҳманд. Мувофиқи банақшагирӣ ва тартиби татбиқи усулҳои махсуси буҷет дар давраи тақсмот зарурати ба инобат гирифтани хароҷот / дар муддати як сол / бо дарназардошти пардохтҳо ва маблағҳои иловагии ба буҷет воридшаванда, инчунин назорати ҳатмии онҳо» [57, с. 125].

Ба андешаи В.Ф. Палий бошад, «...Дар ин маврид бо мақсади идоракунии он, инчунин таҳлили натиҷаҳои молиявӣ (дар асоси иттилооти молиявии дақиқ) зарурати дарҷи иттилооти саҳеҳ ва иловагӣ муҳим мебошад. Дар ҳамин маврид зарурати ба инобат гирифтани сохтори даромад ва хароҷот, инчунин таркиби даромади воқеӣ ниҳоят зарур мебошад» [51, с. 28].

- Такмили низомии идоракунии самараноки молиявӣ ва ба нақшагирии молиявӣ. Дар умум банақшагирӣ на танҳо идоракунии воситаҳо мавҷудаи нақдӣ балки тамоми уҳдадорихо ва дороихоро мутаххид менамояд. Аз ҳамин хотир таҳияи нақшаи ҳисобот ва донишони унсурҳои зерин ниҳоят зарур мебошад.

✓ зарурати таснифи уҳдадорихо ва дороихо, ки чи гуна тартиб дода мешавад;

✓ назорат кардани тамои унсурҳо ва воситаҳои нақдию ғайринақдӣ ва ошкорсозии роҳҳои пардохтпазирии онҳо.

- Идоракунии самарангои иттилоот, ки тамоми паҳлуҳои корхонаро фаро мегирад. Дар шароити имрӯза дастрасӣ ба иттилооти фаврӣ ва муътамад ниҳоят мураккаб мебошад. Аммо дар шароити кунунӣ истифодаи тамоми имкониятҳо ва дастрасӣ ба иттилоотӣ муҳиму муътамади молиявии корхона як шакли мавҷудияти он дар муҳити рақобатнок мебошад.

- Ҳисоботи молиявии таъйиноти умум. Таҳияи ҳисоботи молиявӣ ва дигар ҳисоботҳоро мутобиқи Стандартҳои миллии ҳисобдорӣ ва / ё байналмилалӣ дар бар мегирад. Дар амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷониби ширкат бояд ҳисоботе ироа гардад, ки ҳолати воқеии молиявии ширкатро инъикос намояд ва натиҷаҳои махсуси он барои идоракунии минбаъдаи объекти иқтисодии мавҷудда татбиқ гардад.

Муҳаққиқ А.Д. Черкай ёдоварӣ намудааст, ки «... Вақте ки ҳисоботи молиявии таъйиноти умумӣ ба ин ҳадаф мувофиқат мекунанд, онҳо инчунин ҳисоботи идоракуниро пурра мекунанд, ки тавассути он роҳбарони воҳидҳо дар назди истифодабарандагон ҳисобот медиҳанд» [128, с. 114; 115].

- Ҳисоботи оморӣ. Ҳисоботи оморӣ (ба монанди ҳисоботи меҳнат) бо мақсади мусоидат ба таҳлил ва мушоҳидаи макроиқтисодӣ, муқоисаи макроиқтисодӣ ва ҳисобот додан ба мақомоти давлатӣ, ба монанди Агентии омор, таҳия карда мешаванд. Маълумоте, ки барои ҳисоботи оморӣ истифода мешаванд, бояд аз низоми ҳисобдорӣ асосӣ бо истифода аз нақшаи хуби тарҳрезӣшудаи ҳисобҳо гирифта шаванд. Ба андешаи мо бояд ҳангоми таҳия ва хулосабарориҳои нақшаи кори ҳисоботи молиявӣ тамоми хусусият ва хосиятҳои хоси оморҳои расмӣ умумиллӣ ба инобат гирифта шавад ва он тамоюлҳои калидии ҳисоботи молиявӣ ва муҳосибиро инъикос намояд. (ё ҳадди ақал ба осонӣ муқоиса карда шавад).

Бо дарназардошти ҳадафҳои гуногун, баъзе корхонаҳо баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии молиявиро фарқ мекунанд.

Муҳаққиқ В.Г. Гетман дар чунин ақида аст, ки «Чӣ тавре ки дар боло муҳокима карда шуд, баҳисобгирӣ ҳангоми иҷрои буҷет метавонад ҷамъоварии маълумотро дар сатҳи муфассалтар ва дар марҳилаҳои гуногуни давраи буҷет талаб кунад (масалан, пешниҳоди муфассали уҳдадорӣҳо ва пардохтҳо аз ҷониби барномаҳо, зер барномаҳо ва ғ.), ки барои тартиб додани ҳисоботи молиявии солона/ҳисоботдиҳӣ ҳатмӣ нестанд» [89, с. 34].

Аз ин рӯ, баъзе корхонаҳо, алахусус дар қитъаи аврупо, фаъолияти низомроро дар асоси ду низом: баҳисобгирии муҳосибӣ ва идоракунии ба роҳ мондаанд.

Дар ҳоле, ки меъёрҳои муқаррарагардидаи механизми баҳисобгирии буҷавӣ, хусусан ҳисоботи молиявӣ фарқ мекунад, амалкарди охири метавонад барои мутобиқати стандартҳои дахлдор маълумоти иловагӣ талаб кунад.

Барои мисол, баъзе корхонаву ташкилот баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботро бо усули ҳисобкунии ва таҳияи буҷетро бо усули ҳазинавӣ ба роҳ мондаанд. Ин маънои онро дорад, ки ҳисоботи молиявии таҳиягардида баъзе маълумоти ғайрипулии вобаста ба иҷрои буҷетро дар бар намегиранд.

Сарфи назар аз фарқияти ошкорои байни ҳарду, бояд сохтори муштарак ва ҳамгиро барои рамзгузори ҳисобҳои ҳам баҳисобгирии идоракунии ва ҳам баҳисобгирии молиявӣ ҷой дошта бошад.

Б.И. Нидлз дар ақидаи он аст, ки «... Дар аксар корхонаҳо амалияи ҳуби ҳамгиро кардани таснифоти ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии молиявӣ мушоҳида мегардад» [44, с. 358].

Профессор И.Н. Муханова чунин ишора намудааст «... Усули пули нақдӣ ба принципи сабти амалиётҳои анҷомёфтаи тижоратӣ асос ёфтааст, ки маънои онро дорад, ки даромад ва хароҷот ҳангоми пардохт эътироф карда мешаванд. Усули ҳисобкунии ба принципи (фарзияи) муайянии муваққатӣ дар амалиётҳои тижоратӣ асос ёфтааст, ки мувофиқи он даромад ва хароҷот дар давраи ҳисоботӣ, ки дар он онҳо ба амал меоянд, новобаста аз вақти гирифтани

ё пардохти маблағҳо, эътироф карда мешаванд» [138, с. 73]. Ў иброи назар намудааст, ки ин принцип раванди кори СБХМ – ро фаро намегирад.

Вақте таснифоти буҷетӣ бо нақшаи ҳисобҳо муттаҳид карда нашуда бошад, механизмҳои дигар, ба монанди ҷадвали гардиш, аз ҷониби баъзе корхонаҳо барои пайваст кардани маълумоти баҳисобгирӣ бо амалиётҳои буҷетӣ истифода мешавад.

Ҳама гуна такмил ё тағйирот дар таснифи буҷетӣ бояд танҳо дар сурате амалӣ гардад, ки тағйироти дахлдор ба сохтори нақшаи ҳисобҳо ворид карда шаванд ва аз ҷониби IFMIS пурра қабул карда шаванд. *Мисоли асосии он* дастнорас будани иттилооти воқеи доир ба буҷети қаблан тарҳрезӣшуда, ки ба он дар асоси нақшаи ҳисобҳои IFMIS тағйирот ворид карда шудааст.

Ҳамин тариқ, нақшаи ҳисобҳо, тавре ки дар ин тадқиқот муайян шудааст, тамоми сохтори рамзгузори барои ҳисобгирӣ буҷавӣ ва молиявӣ истифодашавандаро фаро мегирад.

Таҳияи нақшаи ҳисобҳо яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа, дар соҳаи буҷасозӣ ва низоми марбут ба баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ баҳисоб меравад.

Таъриф, татбиқ ва ҷойгиронии (дар лаҳзаҳои гуногуни вақт) боиси танзими низоми таъминоти дурустии ҳисобҳо гардида ва онро як навъ мойи дастрасии иттилооти ҳадафманд меноманд. Рӯйхати гурӯҳҳо / таснифот набояд маҳдуд карда шавад, аммо бояд эҳтиёт шуд, ки рӯйхатҳо аз ҳад зиёд мушкил нашаванд, зеро ин метавонад боиси аз даст додан ё носаҳеҳии маълумот гардад.

Барои тарҳрезӣ, татбиқ ва пешбурди самараноки нақшаи ҳисобҳо ҳадди ақал ҳафт принципи асосиро муайян кардан мумкин аст.

- Яклухтӣ. Аз лиҳози илми муҳосибот тартиби фарогирӣ ба маълумоти зарурӣ тибқи нақшаи ҳисобҳо на фақат бо дарназардошти нақшаи буҷет, инчунин ҷузъҳои муҳими баҳисобгирӣ дар бар гирад.

- Тафсилоти кофӣ. Гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳои нақшаи ҳисобҳо бояд тавре тарҳрезӣ шаванд, ки бисёр омезишҳои имконпазири унсурҳои маълумотро

барои мақсадҳои назорат ва ҳисоботдиҳиро осон кунанд. Ҳар як гурӯҳ бояд ба кадри кофӣ муфассал бошад, то ки ҳамаи талаботи назорат, ҳисобот, идоракунии ва ҳисоботи ҷонибҳои манфиатдорро қонеъ гардонад.

- Истисноии тарафайн. Дар раванди таҳияи нақшаи ҳисобот ба хатоӣҳо ва иштибоҳҳои калон роҳ надодан ва барҳам задани баъзе омилҳои, ки нақшаи ҳисобҳо бо ҳам муқобил нишон медиҳанд.

- Пешгирии такрор. Дар нақшаи ҳисобҳо ба қисми мустақил ҳолат нест, агар маълумоти дахлдорро аз қисми дигар гирифта мумкин бошад.

- Мутобиқати дохилӣ. Мантиқе, ки барои тарҳрезии сохтори иерархии нақшаҳои ҳисоб истифода мешавад, бояд дар дохили кишвар мувофиқат кунад. Истифодаи низом ва сохтори рақамии пайваста ба осон кардани диаграмма мусоидат мекунад ва эҳтимолияти хатоҳои рамзгузорию қоиш медиҳад.

- Сохтори ягона. Баъзан ба воҳидҳои алоҳидаи баҳисобгирӣ барои таҳияи сиёсати махсуси баҳисобгирии шахсии худ дар сатҳи муфассал барои ҷамъоварӣ / навишти иттилооти мушаххас тавассути китобҳои ёрирасони баҳисобгирӣ барои идоракунии дохилӣ ва назорати воҳидҳои онҳо каме кумак мерасонад. Муҳаққиқ А.Н. Коняхин дар қисми илмиаш ақидаи мазкурро ҷонибдорӣ намудааст: «... Аммо, сохтори нақшаи ҳисобҳо бояд муттаҳид карда шавад, то ҳадди ақал иттилоот дар сатҳи маҷмӯӣ як гурӯҳбандии баҳисобгирии истифода барад, то мувофиқат байни ду маҷмӯи маълумоти баҳисобгирӣ таъмин карда шавад» [132, с.87].

- Андозагирӣ. Аз нуқтаи назари илмӣ ҳисобдорӣ баҳисобгирии молиявӣ ва муҳосибӣ бояд тамоми тағйироти низоми корхонаро фаро гирад. Инчунин, дар сурати пеш омадани зарурати қорӣ бояд тағйиротҳои молиявӣ ба он мувофиқи алгоритми тарҳрезии нақшаи ҳисоб илова карда шавад. Илова ба принсипҳои асосии дар боло зикршуда, ҳангоми ташкил / таҳияи нақшаи ҳисобҳо боз чанд омилҳои дигарро бояд ба назар гирифт.

1. Заминаи институтсионалии коркард ва баҳисобгирии амалиётҳои молиявӣ. Аммо профессор Я.В. Соколов чунин шарҳи васеи масъаларо

пешниҳод намудааст: «... Саволи асосие, ки бояд баррасӣ карда шавад, ин аст, ки оё низоми коркарди муомилот марказонида шудааст ё ғайримарказикунонида. Ҳатто дар дохили як низоми мутамаркази пардохт (яъне пардохти хароҷот ба бенефитсиарҳо / таъминкунандагон аз ҷониби воҳиди марказонидашуда дар баҳисобгирӣ анҷом дода мешавад), воҳидҳои алоҳидаи буҷет одатан барои иҷозат додани уҳдадориҳо ва додани супоришҳои пардохт масъуланд. Ҳамин тариқ, баҳисобгирии идоракунии дар марҳилаҳои уҳдадориҳо ва фармоишҳои пардохт бо баҳисобгирии молиявӣ дар марҳилаи пардохт хуб ҳамчоя карда шаванд, то пайгирии доимии амалиётҳо, ки тамоми давраи иҷрои буҷетро фаро мегиранд, бояд таъмин карда шавад» [121, с. 35].

Ҳангоми ташкили нақшаи ҳисобҳо ва таҳияи IFMIS ин ҷанба бояд ба назар гирифта шавад.

2. Равнди дида баромадани амалиёти баҳисобгирӣ. Дар ин самт дар асоси модулиҳои электронии тариқи компютер тарҳрезии стандартиҳои IFMIS баррасӣ ва ҳал намудани масъалаҳои баҳисталаб.

3. Такмили манбаи маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ. Я.В. Соколов такмили ҳолатро чунин маънидод намудааст: «... Поя, асос ва бунёди баҳисобгирии муҳосибӣ методи ҳазинагии ҳисобкунии ба шумор рафта ҷиҳати анҷоми ҳисоботи молиявӣ ва таъсиси буҷети корхона, инчунин нақшаи ҳисобҳо таъсир мерасонад» [122, с. 21].

Агар баҳисобгирии буҷавӣ бо усули ҳазинавӣ ва ҳисоботи молиявӣ бо асоси усули ҳисобкунии пеш бурда шавад- ин ягон ҷизи ғайриодӣ нест. Савол дар инҷо ин аст, ки чӣ гуна нақшаи ҳамгирошудаи ҳисобҳоро тартиб диҳед, ки ба стандартҳои ҳисоботи молиявии бо усули ҳисобкунии ҷавобгӯ бошанд ва инчунин барои назорат ва ҳисоботдиҳӣ ба баҳисобгирии буҷавии усули ҳазинавӣ истифода шаванд.

Барои пешгирии номуайянии, сиёсати ҳисобдорӣ бояд ҳамзамон бо нақшаи ҳисобҳо мутобиқ карда шавад. Агар корхона ба усули ҳазинавии баҳисобгирии ҳисобӣ гузарад, бояд нақшаи ҳисобҳо ташкил карда шавад, то

иттилоот тадричан дар асоси усули ҳисобкунӣ мутобиқ бо стратегияи гузариш чамъ оварда шавад.

Таҳия ва татбиқи нақшаи ҳисобҳо бояд марҳилаҳои асосии зеринро дар бар гирад:

1. Арзёбии ҳамаҷонибаи ниёзҳои тиҷорат. Чунин ақидаҳои сарехро муҳаққиқ Я.В. Соколов дасгирӣ намуда, чунин қайд намудааст «... нақшаи ҳисобҳо танҳо пас аз таҳлили ҳамаҷонибаи ниёзҳои тиҷорат дуруст ба роҳ мондан мумкин аст. Таҳлили эҳтиёҷоти тиҷорат муайян хоҳад кард, ки ҷонибҳои манфиатдор / истифодабарандагон кихоянд, ҳадафҳои онҳо, вазифаҳояшон ва кадом маълумотро аз низом мецоҳанд» [123, с. 64].

2. Бинобар маълумоти аввалиндараҷа таҳлили ҷузъҳои раванди баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқи талаботи ҷонибҳои манфиатдор / истеъмолгарони ин навъи иттилоот ба роҳ монда шавад ва мизони таҳияи он ба инобат гирифташавад, то ки низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ маълумотҳо таҳия ва назорат намуда, фаъолияти корхонаро ба таври дуруст баҳо дода тавонад.

Се таснифи асосӣ мавҷуд аст, ки барои назорат, идоракунии ва ҳисобот дар бораи иҷрои идоракунии буҷетӣ заруранд:

- Маъмурӣ. Корхонаҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии худ бахшҳо ташкил медиҳанд (масалан, корхонаи фаръӣ, филиалҳо ва дигар маблағгузориҳо аз ҳисоби буҷаи корхона). Гурӯҳбандии маъмурӣ барои мақсадҳои ҳисоботдиҳӣ ва муайянкунии воҳид / субъект муҳим аст, зеро воҳид/субъект масъули идоракунии захирахое мебошад, ки барои татбиқи ҳадафҳои муайян ба ӯ ҷудо карда шудаанд.

- Функционалӣ / барномавӣ. Корхонаҳо қарорҳо қабул мекунанд, ки ҷӣ мецоҳанд ва ҷаро мецоҳанд ин корро кунанд. Ба ибораи дигар, суҳан дар бораи функцияҳои корхона ё барномаҳое меравад, ки корхона ба ҷомеа пешниҳод мекунанд ва дар маҷмӯъ ба иқтисодиёти кишвар таъсир мерасонад. Таҳияи сиёсат ва тақсими самараноки захирахое маълумотро дар бораи барномаҳои корпоративӣ талаб мекунанд, ки бояд дар нақшаи ҳисобҳо инъикос ёбанд.

• Иқтисодӣ. Корхонаҳо даромадхоро ҷамъоварӣ намуда барои иҷрои вазифаҳои худ воситаҳои пулиро сарф меkunанд. В.И. Ткач бошад, доир ба имконоти раvанди мазкур қайд намудааст: «... дар канор бахши захирашуда (барои қонё гардонидани талаботи пешбинишудаи оянда) нишон дода шудааст, то таъкид кунанд, ки рамзҳои ҳифзшуда то ҳол барои корбарон намоён нахоҳанд шуд. Мақсад ва сохтори ҳар як бахши нақшаи ҳисобҳо бояд аниқ муайян карда шуда, таснифот ва зертаснифотҳо дар ҳар як бахш бояд ба таври қатъӣ риоя карда шаванд» [124, с. 13; 14].

Сатҳи амалиётӣ ҳар як бахш сатҳи пасттарин аст, ки дар он маълумоти воқеӣ навишта мешавад (ё ба пойгоҳи додаҳои GAAP ворид карда мешавад). Аз ин рӯ, бояд байни нақшаи ҳисобҳо ва рамзи амалиёт фарқ гузошта шавад. Гарчанде ки нақшаи ҳисобҳо сохтори муттаҳидкардашуда маҷмуии рамзҳо мебошад, ки аз якҷанд бахши тарҳрезиишудаи мантиқӣ ва аз ҷиҳати иерархӣ сохташуда иборат аст, аммо рамзи амалиёт, ки баъзан сохтори рамзгузорӣ номида мешавад, маҷмуи бахшҳост, ки хусусиятҳои гуногуни амалиёти муайяни молиявӣ ё тавозунро тавсиф мекунад.

Ҷадвали 1.1. - Се таснифи асосии сохтори нақшаи ҳисобҳо*

Равани мувофиқати ҳисоботи молиявӣ ба амалии баҳисобгирии муҳосибӣ		Мақсад	Мисол
Идоракуни	Молиявӣ		
Маъмурӣ	Воҳиди баҳисобгирӣ /корхона	Ҳисоботдихӣ, маъмурияти бучет ва азхудкунии қонунӣ	Воҳидҳо, марказҳои харочот
Вазифагӣ /барномавӣ	Лоиха / Фаъолият	Таҳлили таърихии лоиха / фаъолият, таҳлили сиёсат ва муқоисаҳо, ҳосилнокӣ ва масъулият	Иқтисодиёт, экология, ҳифзи меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ, тақмили ихтисос
Иқтисодӣ	Баҳисобгирии воқеӣ	Назорати фискалӣ, таҳлили макроиқтисодӣ, риоя ва назорат, ҳисоботи оморӣ	Харочот, даромад, дороиҳо ва уҳдадорӣҳо

*Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Б. Нидлз бошад, дар чунин ақида аст, ки «... агар як бахшро дар асоси муносибатҳои барқароршуда байни онҳо нақша кардан мумкин бошад, рамзи амалиёт сатҳи пасттарин, танҳо бахши аввалияро дар бар мегирад, зеро бахши дуюмро тавассути нақшаи ҳисобҳо гирифтани мумкин аст» [45, с. 325].

Дар нақшаи ҳисобҳо ва бахшҳои он бояд мантиқи асосӣ ва таърифи ҳисоб истифода шавад. Таърифҳои ҳисоб ва мантиқи онҳо гувоҳи медиҳанд, ки чӣ гуна амалиётҳо ва бақияҳои мушаххас бояд навишта шаванд. Эҳтиёт бояд кард, ки пайдарпай ва сохтори рамзгузорӣ мураккаб нагардад. Дар ин маврид барои истеъмолгарони иттилоот басо мураккаб ва баҳсталаб гардида доираи истифодаи он бидуни мақсад мегардад.

Аммо Я.В. Соколов дар кори дигари илмиаш ақидаи худро роҷеъ ба ин масъала чунин баён намудааст. «Коркарди мизони мувофиқат доираи васеи амалиётро маҳдуд менамояд. Дар ин ҳолат амалиёти васеъмукҷс хурд гардида дарки мантикии он ба тамои коҳиш меёбад. Низоми содакардашуда, вале сохтори рамзгузори ҳисоб метавонад нақшаи ҳисобҳоро содатар кунад, ки истифода ва нигоҳдори он осон аст» [120, с. 68 - 70].

Барҳам додани ҳисобҳои зиёдатӣ ва такрорӣ эҳтимолияти нофаҳмиҳоро ҳангоми навишти амалиёт ва ҳисоботдиҳӣ коҳиш медиҳад. Ба назар мерасад, ки агар ҳисобҳо камтар бошанд, маъмулан амалияи коркард ё таҳқиқи фарқиятҳо самарабахштар ва суръаташ бештар мегардад. Бо кам шудани шумораи ҳисобҳо ё амалиётҳо, бурдани таҳлил ва қароргирии фарқиятҳо ё тағйиротҳо осонтар ва зудтар мегардад, ки ин ба беҳтар шудани самаранокӣ ва суръат кумак мерасонад / ҳисоботдиҳӣ имконпазир мегардад. Шумораи дақиқи бахшҳои нақшаи ҳисобҳо, рақамҳо барои ҳар як сатҳи зарури танҳо ҳамчун вазифаи аслии низоми муҳосибӣ пазируфтани мувофиқи мақсад аст. Интиҳоби омилҳои зарурӣ бо мақсади тақмили меёриҳои тичорат ва эҳтиёҷоти онҳо комили мувофиқ буда наметавонад.

Инчунин, атрофи стандартҳои IFMIS бошад Я.В. Соколов навиштааст, ки «... дар чунин шароити ширкатҳои ватанӣ бояд дар амалияи ҳисобгирӣ бояд стандартӣ IFMIS -ро ба кор баранд. IFMIS – на танҳо меёри баҳисобгириро дигар мекунад, балки чиҳати тақмили он пояи зарурӣ ва боэҳтимол мебошад. Дар асл ин тарзи тарроҳии низоми бучаи амалияи баҳисобгирӣ дар асоси меёриҳои IFMIS, ки таъбиқи он ба самаранокии молиявӣ таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, он бояд барои дастгирии функсияи идоракунии сохторҳои мураккаби

корхона ва таъмини риояи ҳисобдорӣ ва дигар сиёсатҳо таҳия карда шавад» [58, с. 236].

Асоси IFMIS бо модули Китоби Асосӣ ва лоиҳаи нақшаи ҳисобҳо маҳдуд намешавад ва бояд таъсири истифодаи дигар ҷанбаҳои IFMIS ва сабткунакҳои ғирасонро дар бар гирад. Модули Китоби Асосӣ магистрالي IFMIS номида мешавад ва нақшаи ҳисобҳо сохтори Китоби Асосиро таъмин менамояд. IFMIS – дар ҳақиқат модули Китоби Асосӣ магистралӣ буда, дар барбари ин якчанд модулҳои нав ба мисли: қарздорӣ дебиторӣ, идоракунии воситаҳои пулӣ, харид ва ҳисобкунии музди меҳнат, қарзҳои кредиторӣ, ки аксар вақт барои беҳтар кардани фаъолияти низом истифода мешаванд. Дар ҳар сурат, робитаи байни Китоби Асосӣ ва сабткунакҳои ғирасон (бо дигар модулҳои IFMIS алоқаманд) бояд ба таври возеҳ муқаррар карда шавад. Яъне китоби ғирарасони муҳосибӣ ва Китоби асосӣ маҷмуан василаи муҳимми на танҳо қайд (навишт), идоракунии назорати амволи ширкат балки унсури пешниҳоди иттилооти муфассал барои шахсони манфиатдор мебошад.

Дар доираи амалинамоии стандарти IFMIS ба танзим даровардани низоми ба мақсад мувофиқи баҳисобгирӣ муфид мебошад. Омӯзиши ҷузъҳои таркиби IFMIS гувоҳи он аст, ки дар маркази он нақшаи ҳисобҳои меистад. Дар сурате, ки дар меҳвари он қонеъ ағрдонидани талаботи тиҷорат мебошад ба таври қатъӣ инобат гирифтани тамоми унсурҳои он зарур мебошад:

- ✓ таҳия ва тартиби ҳисоботи ягона ва умумӣ;
- ✓ зина ба зина маҳдуд намудани ифодаҳои мантиқӣ васар аз қабули он инъикоси маҳдудияти ҳангоми таҳияи нақшаи ҳисоботҳо;
- ✓ бо дарназардошти пойгоҳҳои баҳисобгирӣ – дар асоси усули наив хазина – ҳисоб;
- ✓ технологияҳои рақамӣ – истифодаи технологияҳои пурқувват, платформаҳои нави рақамӣ, ҳангоми иҷри вазифаҳои муҳосибӣ;
- ✓ рушди методҳо ва ташкили майдони муҳокимавии рӯйнамоӣ барои дастрасии иттилооти муҳосибӣ – молиявӣ.

Ба ҳамин монанд дар идомаи таҳқиқоти ӯ ба чунин ақидаи сарех вохӯдан мумкин аст: «... барои истифода аз вазифаҳои ҳисоботдиҳии IFMIS-и бехтарин, мебояд маълумотро ба эътидол овард. Дар таҳияи низоми идоракунии пойгоҳи маълумотҳои мубодилашаванда, чун IFMIS, инчунин марҳилаи ташаккули маълумоти аввалиндараҷа ва ниҳонӣ ҷиҳати коҳиш додани дучандии ҳолат ё «эътидол» унвон карда мешавад» [119, с. 7 - 11].

Ҳангоми гурӯҳбандии ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ҳанӯз 30 сол муқаддам Я.В. Соколов ақидаи худро чунин ба қалам додааст. «... дар гузашта методҳои чандирии муътадилсозии иттилоот татбиқ мегардид. Ин ҳолат мураккаб буда, барои ба низоми муайян даровардани он таҳияи сохтори ягона ва эътимоднок, ки сарбории он коркарди ахбороти ниҳоят зиёд мебошад ва гурӯҳбандии он дар тамоми марҳилаҳои ташкили сохтори буҷа муҳим мебошад. Ҳамин тартиби коргузори дар асоси принципи эҳтиёҷоти зарурӣ, ки дар заминаи таъсисоти нақшаи кории ҳисоботи молиявӣ дар асоси IFMIS ё барномасозии дархостӣ амалӣ мегардад» [121, с. 34].

Дар ин ҳолат меъёри дастрасӣ ба маълумот ва ҳисоботдиҳӣ мувофиқи иттилооти дарҷгардида ва маблағҳои дар асоси ҳаҷми мавҷудаи ҷойдошта барои муқоисаи дурустии ҳисобҳо мавқеи мушаххасро ишғол менамояд.

Яке аз сабабҳои маъмули таҳияи нақшаи нави ҳисобҳо ин муттаҳидсозии сохторҳои мухталифи баҳисобгирӣ ва ҳисоботӣ мебошад, ки бо мурури замон инкишоф ёфтаанд [122, с. 20].

Ҳатто нақшаи хуби сохторӣ ва тарҳрезиишудаи ҳисобҳо бояд ҳар сари чанд вақт тағйир ёбад, то ба талаботи нави тичорат ҷавобгӯ бошад.

Доштани заминаи возеҳи институтсионалӣ, ҳуқуқӣ ва муурофиавӣ барои пешгирии парокандагии сохтори нақшаи ҳисобҳо муҳим аст. Супориши возеҳи мақомоти институтсионалӣ оид ба тасдиқи ҳама гуна тағйирот ба сохтори нақшаи ҳисобҳо (масалан, сармуҳосиб) ва сиёсати мушаххаси ҳисобдорӣ, ки нақш ва масъулияти субъектҳои гуногунро муайян мекунад, тартиби қабули тағйиротро ба сохтори нақшаи ҳисобҳо муайян мекунад.

Чунин механизм барои он муҳим аст, ки самаранокӣ ва эътимоднокии ибтидоии нақшаи ҳисобҳои хуб таҳияшуда бо мурури замон аз даст наравад.

Барои он, ки нақшаи ҳисоб ҳамчун сохтори ягона ва муттасил истифода шавад, бояд принципҳои зеринро риоя кунанд:

- раванд ва ҷадвали таъйиншуда барои пешниҳоди тағйирот; баррасии онҳо аз ҷониби тарафҳои манфиатдори асосӣ; ва тағйиротро имзо ва нашр кунанд, то ки ҳамаи истифодабарандагон ҳавасманд карда шаванд. Ҳар гуна раванди навсозии даврӣ бояд на бештар аз як сол бо тасдиқи сиёсати баҳисобгирӣ анҷом дода шавад;

- муайян кардани таъсири ҳама гуна тағйиротҳо ба нақшаи ҳисобҳо, аз ҷумла мутобиқати онҳо ба принципҳои асосӣ ва сохтори мувофиқашудани нақшаи ҳисобҳо;

- тақсимои возеҳи институтсионалии ваколатҳо оид ба иҷозати тағйирот ба нақшаи ҳисобҳо;

- ҳама тағйирот ба нақшаи ҳисобҳо бояд бо асос мувофиқат кунанд, яъне аз тарзи муайян кардани бахшҳо ё муносибатҳои волидайн ва фарзанд ҳеҷ гуна қавравӣ ба амал наояд.

Нақшаи интиқоли маълумотро таҳия кардан лозим аст, то ки маълумоти қуҳна ҳангоми татбиқи нақшаи ҳисобҳои нав ё таҷдидшуда талаф ё вайрон нашавад. Интиқоли муассир ва судманди маълумоти мавҷуда аз нақшаи қуҳна ба нақшаи нави ҳисобҳо яке аз асосҳои муваффақияти нақшаи ҳисобҳои нав ва қобилияти бештар намудани ҳисоботдиҳии он мебошад. Ин раванд метавонад банақшагирии назаррасро талаб кунад, ки аксар вақт нодида гирифта мешавад.

Дар натиҷа, маълумоти пастсифат метавонад ғоидабахшии нақшаи ҳисобҳои нав / таҷдидшударо қоҳиш диҳад. Муҳим он аст, ки ҳам истифодабарандагони техникӣ ва ҳам функционалии IFMIS дар ин раванд ҷалб карда шаванд [123, с. 63].

Масъалаи дигар мутобиқати ҳисобҳои ҳосилшуда ба нақшаи молиявии объекти мавҷудбуда, муқоисаи он бо нақшаи ҳисоботи солҳои пешин ва таҳлили натиҷаҳо бо ҷалби мутахассисон, қоршиносони соҳа.

Барои ноил шудан ба самарай дилхоҳи пешбурди идоракунии беҳтаршудаи буча ва ҳисоботи молиявӣ, ҳамаи истифодабарандагонро ба таври бояду шояд омӯзонидан лозим аст.

Омӯзиши кормандон талаби асосӣ ҳангоми ворид намудани ҳама гуна тағйирот ба расмиёт ва равандҳо мебошад. Тағйирот ба нақшаи ҳисоб бояд ба кормандони дахлдори корхона саривақт расонида шавад.

Дурнамои муассири идоракунии тағйирот низ бояд барои татбиқи нақшаи нави ҳисобҳо ва ислоҳоти марбут ба низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот таҳия карда шавад. Ҳамаи ин тағйиротҳо номуайяниро ба вучуд меоранд ва метавонанд эҳтимолан муқобилияти шадид / муқовимати ҷонибҳои манфиатдорро ба вучуд оранд, аз инрӯ бояд дурнамои идоракунии тағйирот таҳия карда шавад, ва ба саволҳои ҷаро тағйирот зарур аст ва кадом ҳадафҳо амалӣ карда мешаванд ҷавоб гуянд. Ҳар гуна хавфҳо ва / ё номуайянии эҳсосшуда низ бояд ба таври кофӣ ҳал карда шаванд. Ҳамин тариқ, мавқеъгириҳо барои идоракунии низом аз бандҳои зерин иборат мебошад:

- ислоҳот бо мақсади дарки ҳолати воқеӣ бо ба инобат гирифтани сохторҳои тиҷоратӣ ва корпоративӣ;

- имконияти навсозии қоидаҳо ва усулҳои дар гузашта ҷойдошта, ташкили фазои мусоиди корӣ бо мақсади тақмили расмиёти нав бо дарназардошти имкониятҳои муносири рақамикунони муҳосибот;

- ошкорсозии ҳадафҳо ва мақсадҳои дар гузашта тағйирталаб аз ҷумла воридшаванда (масалан, супоришҳои пардохт) ва ҳуҷҷатҳои натиҷавӣ (масалан, ҳисоботи роҳбарият, ҳисоботи мониторинги буча ва ғ.);

- муайян кардани ниёзҳои рушди инсон ва таҳияи нақша, аз ҷумла барномаи омӯзишӣ, барои маҳдудиятҳои мавҷудаи иқтидор;

- муайян кардани ҷанбаҳои асосии тағйирот дар корхона ва бахшҳои тиҷоратии он; ва

- таҳияи нақша барои шиносоии истифодабарандагони гуногун бо низомҳо ва равандҳои нав [124, с. 15-16].

Нақшаи ҳисобҳо инчунин маркази ҳама гуна низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии компютерӣ буда, пешниҳоди иттилоотии марбута ҳоси низомҳо ва имконияти фановариҳои муосир мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳияи нақшаи ҳисобҳо бояд ба унсури марказии ҳама гуна нақшаи ислоҳоти идоракунии молия таваҷҷуҳи кофӣ карда шавад.

«... Гарчанде, ки мафҳуми нақшаи ҳисобҳо номаълум аст, алахусус дар заминаи баҳисобгирии тижоратӣ, банақшагирии он барои низомҳои муттаҳидкардашуда бояд хусусиятҳо ва ниёзҳои гуногуни ҷонибҳои манфиатдорро дар сохтори мушаххаси идоракунии молиявӣ ба назар гирад» [112, с. 48 - 51].

Нақшаи ҳисобҳо сохт ва низоми таснифоти ташкил, таҳия ва пешниҳоди маълумоти молиявиро таъмин менамояд. Ин раванд ташикили дафтари кулли (китоби) муҳосиботро бояд дар бар гирад, ки ду тарафи истифодаи амалиёти истифодашаванда / манфиатдоронро бо мақсади дарҷ ва таснифи минбаъдаи (ҳам чараёнҳо ва ҳам бақияҳо) дар низоми баҳисобгирӣ таъмин намояд. Ҳангоми таҳияи нақшаи кории ҳисобҳо принципҳо ва омилҳои асосии дар боло зикршударо ба назар гирифтани лозим аст. Таснифоти буҷетӣ сохтори рамзҳо ё зеррамзҳои нақшаи ҳисобҳоро, ки бо амалиёти буҷетии корхонаҳо алоқаманданд, муайян мекунад. Вақте ки ҷаҳорҷӯбаи асосии баҳисобгирии буҷетӣ ва баҳисобгирии молиявӣ фарқ мекунад, охириин метавонад барои мутобиқати стандартҳои дахлдор маълумоти иловагӣ талаб кунад. Аммо, сарфи назар аз фарқияти муайяни онҳо метавонад ва бояд сохтори муштарак ва ҳамгиро барои рамзгузори ҳисобҳо, ҳам барои баҳисобгирии идоракунӣ ва ҳам баҳисобгирии молиявӣ бошад.

Таъриф, ҳолати дарҷнамоӣ ва истифодаи иттилооти дақиқ (дар муҳлати пешбинишуда) қисми зарурии тақмили нақшаи ҳисоботи молиявӣ ва аз самаранокии ҳисобгирии муҳосибӣ дарак медиҳад, аҳаммияти муҳим ва рӯзмараро соҳиб мебошад. Яке аз сабабҳои маъмули таҳияи нақшаи нави ҳисобҳо ин муттаҳид сохтани сохтори мухталифи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ мебошад, ки бо мурури замон инкишоф ёфтаанд. Ба

андешаи муаллифи диссертатсия созмон додан ва амалӣ намудани нақшаи буҷаи корӣ, марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

- ✓ таҳқиқи талаботи эҳтиёҷмандон;
- ✓ ҷамоҳангсозии таснифи буҷетӣ ва нақшаи ҳисобҳо;
- ✓ гурӯҳбандии маълумот ва таҳияи бахшҳои гуногуни нақшаи ҳисобҳо;
- ✓ риояи дастурҳои асосӣ оид ба фармоиш додани нақшаи ҳисобҳо, агар он дар доираи IFMIS амалӣ карда шавад;
- ✓ дар ҳолати зарурӣ ворид намудани тағйирот ба заминаи асосии меёри;
- ✓ зина ба зина баррасӣ ва бартараф намудани мушкилоти мавҷудда;
- ✓ татбиқи принципҳои маҷмуии муҳосибӣ ва тағйир додани қобилияти коркард ва истифодаи Нақшаи ҳисобҳо. Инчунин дигар намудани ояндабинӣ ва василаи идоракунии ба мақсад мувофиқи Нақшаи ҳисобҳо.

Ҳамин тариқ, нақшаи нави ҳисобҳоро бояд марҳила ба марҳила татбиқ кардан лозим аст, ки он пайдарҳамии ислоҳоти дигар дар сохтори идоракунии корхонаро инъикос намояд, масалан навсозии таснифи иқтисодӣ барои татбиқи СБҲМ, гузариш ба усули ҳисобкунии баҳисобгирӣ, илова кардани бахши манбаи маблағгузорӣ барои ҳамгироии маблағгузори сармоягузoron ва ҷорӣ намудани сохтори барномаҳо барои буҷеткунӣ дар асоси натиҷаҳо.

1.2. Асосҳои назариявӣ ва марҳилаҳои рушди нақшаи ҳисобҳо

Аз таҳлили васеи адабиёти илмӣ чунин бармеояд, ки баҳисобгирии муҳосибӣ ба гурӯҳи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ шомил шуда таҳлили фаъолияти молиявии хоҷагӣҳо дар бар мегирад. Солҳои охир аз ҷониби муҳаққиқони соҳаи муҳосибот, мутахассисону коршиносон навҳои гуногуни баҳисобгири ба вуҷуд омада ва ин раванди хусусити амалидошта пайваста такмил меёбад. Аз ин ҷост, ки илми муҳосибот имрӯз, яъне дар асри нав василаи асосии идоракунӣ пазируфта шудааст ва онро метавон ҳамчун пояи устувордошти амнияти миллӣ ва иқтисодӣ унвон намуд. Қонунгузори миллӣ пайваста такмил меёбад ва ин тамоюл методи нави идоракуниро дар низоми

баҳисобгирии муҳосибӣ ба вучуд оварда, меъёрҳои онро пурра дигар ё ин, ки тағйир медиҳад. Низоми ҷорӣ нақшаи ҳисобҳо ба принципҳои маъмулии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, ҳамчунин таъминоти низоми идоракунии бо иттилооти муфид асос ёфтааст.

Дар замони навсозии хоҷагиҳои гуногуни дар низоми иқтисодиёти миллӣ амалкунанда, масъалаи поягӣ тақмили низоми муҳосибот мебошад. Онро мо василаи таъмини фаъолияти шаффофиати корхона, умуман, давлат маънидод менамоем.

Дар замони соҳибистиклолӣ шаклҳои гуногуни моликиятдорӣ ба вучуд омада, шакли анъанавӣ он, ки танҳо моликияти давлатӣ унвон мешуд, ба шаклбандии моликияти хусусӣ (ҷамъиятҳои саҳомӣ, корхонаҳои муштарак, соҳибкории инфиродӣ) гурӯҳбандӣ карда шуд. Ин ҳолат меъёрҳои нави идоракунии шаклҳои навро ба вучуд оварда, дар миқёси истифодабарандагони алоҳида баҳисобгирии озод ва шаффоф шаклгирифтaro рӯйи кор овард. Ин ҳолат ба оғози марҳилаи ҷадиди идоракунии муҳосибӣ таъя намуда, низоми қолабии мураккабро шикаст ва одии мувофиқро тақозо менамуд, ки ба низоми нав ворид карда шаванд.

Ҳамин тариқ, бори нахуст соли 1998 нахустин ҳуҷҷатҳои расмӣ дар самти баҳисобгирии муҳосиби пешниҳод ва аз тарафи Институтҳои миллии қонунгузорӣ қабул карда шудааст. Дар ин миён чунин ҳуҷҷатҳо «нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхонаю ташкилотҳо» коркард, тарҳрезӣ, тасдиқ гардида, дар ҷаҳорҷӯбаи оинномаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои зарурӣ «оид ба истифодаи онҳо» пешниҳод карда шуд. Мувофиқи таҳлили маъхазҳои ҳуқуқӣ моҳи майи соли 1999 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ», 25 март соли 2011 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» қабул карда шуд. Қонунгузори мазкур ҳамаи уҳдадорӣҳо ва вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибиро муттаҳид кард ва фаъолияти касбии муҳосибро пурра кафолат медиҳад. Шуруъ аз он солҳо баҳисобгирии муҳосибӣ қувваи қонуни гирифта, мувофиқи ҳуҷҷат ва

муқаррарот, инчунин стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ҳангоми анҷом додани ҳисоботи муҳосибӣ ба инобат гирифта шуданд.

Бояд қайд намуд, ки «Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ ва хоҷагидорӣ субъектҳои хоҷагидорӣ аз тарафи Шурои методологии баҳисобгирӣ ва аудити Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба татбиқи СБҲМ (МСФО) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ карда шудааст, дар инъикоси дурусти маълумот дар ҳисоботи молиявӣ дорои бунёди бомуваффақият мебошад.

Бунёди хаттии нақшаи ҳисобҳо, набудани зерҳисобҳо арзиши назоратии мукотиботи ҳисобро ба таври назаррас афзоиш дода, имконияти дар ҳолати зарурӣ ворид кардани ҳисобҳои иловагиро муҳайё месозад.

Бояд қайд кард, ки низоми муосири ҳисоббаробаркунӣ аз ҷониби Ричард Стоун таҳия шудааст, ки ба усули навишти дутарафа асос ёфтааст ва паҳлуи эмпирикии инқилоби кейнсианиро дар назарияи макроиқтисодӣ ташкил медиҳад. Аз тарафи Ричард Стоун низоми навиштҳои баҳисобгирии муҳосибӣ таъсис дода шуд, ки ба «...муҳимтарин унсурҳои омили миллӣ, таъя намуда таҳлилу баҳисобгирӣ нишондиҳандаҳои макроиқтисодиро дигар кард, бетаъсир намонд ва то кунун омӯзиш, омезиш ва баррасии паҳлуҳои он зина ба зина амалӣ шуда истодааст» [114, с. 49].

Аз лиҳози илми иқтисодиёт кормандони баҳши муҳосибот муваффақтарин менечментон ва роҳбарони ширкатҳои калонтарин буда, зиёда аз 70 фоизи онҳо мутахассисони кордон, яъне муҳосибони касбии собиқадор мебошанд. Дар шароити имрӯза низомҳое, ки зери таъсири амсилаҳои муосири ҳисобдорӣ, консепсияҳо, моделҳо ба вучуд омадаанд, инҳо мебошанд:

- ❖ марҳилаҳои тақсимои ташаккул, рушди иқтисодӣ;
- ❖ марҳилаҳои мутобиқати низом;
- ❖ методҳои муосири моликиятдорӣ;
- ❖ таъмини усулҳои муосири равобити қавӣ байни сохторҳои идоракунии корхона;

- ❖ такмили равобити мустақил байни шуъбаҳои корхона;
- ❖ усулҳои махсуси назоратӣ ва молиякундорӣ.

Аслан бори нахуст масоили ба таври муфассал дар боло дарҷгардида дар осори барандаи Ҷоизаи Нобелӣ Ричард Стоун «Омори рушди иҷтимоӣ», 8 декабри соли 1984 ба таври пурра ва фарогир ифода ёфтааст.

«... Боиси қайд ва ёдоварист, ки ҷамъоварӣ ва нигоҳ доштани иттилооти зарурӣ василаи муҳимми роҳандозии ҳисобгирӣ муҳосибӣ буда, дар ин марҳила муодилаи ҳаҷм ва дигар навиҳои қору хизматрасониҳои корхона, захираҳои мавҷудаи табиӣ ва дигар воситаҳои меъёрҳо ба инобат гирифта мешавад» [41].

Ҳамин тариқ, нақшаи ҳисобхоро метавон ба таври махсус чунин тасвир намуд:

- ❖ навиҳои баҳисобгирӣ;
- ❖ ташкили ҳисобҳо мувофиқи СБҲМ.

Таҷрибаҳои ҷаҳонии байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ нишон медиҳад, ки дар таҷрибаи пешоҳанги хориҷӣ мафҳуми «меъёри байналмилалӣ баҳисобгирӣ» ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтааст. Яъне методҳои ҳосилшуда дар аксари давлатҳо истифода бурда мешавад. «... Бинобар ин, аз тарафи корхонаҳои сершумори байналмилалӣ мувофиқи меъёрҳои гуногуни муҳосиботӣ таҳия шудаанд, ки баъдан дар сатҳи байналмилалӣ эътироф карда мешаванд» [81, с. 919].

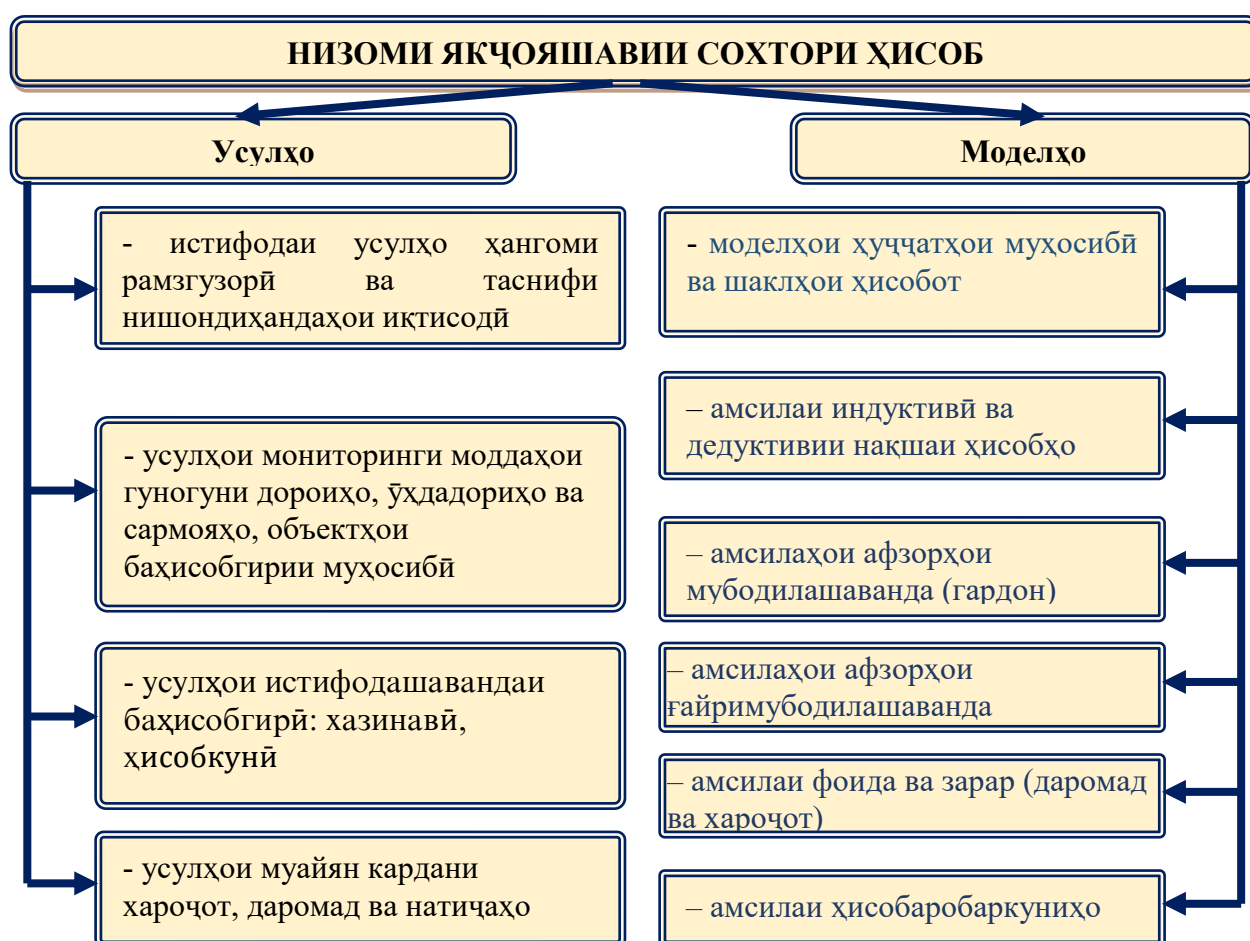
Профессор Р. Акофф асоснок мекунад, ки низоми мазкур ба таври назаррас бештар аз концепсия мебошад (аз латинӣ conception – низоми нуқтаи назарҳо ...). Дар навиштаҳои худ Р.Акофф тасдиқ мекунад, ки низом «... ин роҳи ҳаёти зеҳнӣ, ҷаҳондарккунӣ, фаҳмиш дар бораи табиати воқеъ ва роҷеъ ба он ки чӣ гуна бояд тадқиқ карда шавад. Ба ибораи дигар, низомҳо ин ҷаҳонбинӣ мебошанд» [18, с. 9].

Дар асл ҷанбаҳои концептуалии масъалаи зикргардида ба таҳқиқи нақшаҳои ҳисоботи молиявӣ муҳосибӣ таъя намуда татбиқи амалии онҳо чунин инъикос карда мешавад:

- ❖ концепсияҳо ва моделҳои мувофиқи таҳия ва рушди нақшаи ҳисобҳо;
- ❖ ҳамчоякунии ҳисобҳо ва такмили меъёри нав дар ҳамаи самтҳо, хусусан ба лоиҳагирҳои стратегӣ ва андозӣ;
- ❖ ба низом даровардани меъёр ва раванди идоракунии нақшаи ҳисобҳо.

«... Таҳқиқоти рушди баҳисобгирӣ дар кишварҳои гуногун ба мо имкон медиҳад, ки муқаррар намоем, чӣ гуна мушкилоти баҳисобгирӣ дар кишварҳои гуногун ҳал карда мешаванд ва чаро усулҳо ва мафҳумҳои баҳисобгирӣ дар кишварҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ мекунанд» [42, с. 541].

Нақшаҳои ҳисобҳо ё бунёди якҷояшавии онҳо асоси ҳама гуна низоми баҳисобгирӣ мебошанд, зеро онҳо ҳамчун ташаккули низоми баҳисобгирии иттилоотие баромад мекунанд, ки аз методҳо ва моделҳо иборатанд (расми 1.1).

Расми 1.1. – Модели сохтори таҳияи интегралӣ низоми баҳисобгирӣ

Сарчашма: аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст

Ба андешаи мо дар кишварҳои ҷаҳон усули анъанавии қарзӣ ва умуман зиёда аз 200 усули ҳисоботи муҳосибӣ айнӣ замон истифода мешавад. Ин ба

мо имконият медиҳад, ки онҳоро таҳлил намоем ва дар маҷмӯъ ба татбиқи принципҳои «покуи Оккама» нигаронида шудаанд:

- молиявӣ;
- истеҳсолӣ (анъанавӣ, ҳамгирошуда, унсурҳои мутамарказӣ, дегхонавӣ);
- махсусгардонидашуда (таваррумӣ, касбӣ, қарзию пардохтӣ, исломӣ).

Бояд тазакурр дод, ки ҳангоми баҳисобгирӣ як қатор омилҳо, хусусан омилҳои дохилӣ ва берунӣ таъсир мерасонанд [[2-М], с. 100 - 105]:

Дар раванди такмили марҳилаҳои нақшаи ҳисобҳо, истифодаи фарзия ва афзорҳои мувофиқ, донишҳои назариявӣ, амсилаҳои мушаххас, ҳамчунин коркарди стандарҳои комиллан нави баҳисобгири муҳосибӣ ва монанди инҳо зарур мебошад.

Ричард Стоун ҳамчун лауреати ҷоизаи Нобелӣ дар соҳаи иқтисод, ки муҳосиби омор ба ҳисоб меравад, дар хондани лексия дар бораи нақши низоми баҳисобгирӣ қайд мекунад ки «... равишҳои концептуалӣ, далелҳо ва гипотезаҳоро муттаҳид намуда, мо метавонем моделро созем ва ба таври миқдорӣ параметрҳои моделро баҳогузорӣ карда, мо метавонем дарк кунем, ки низоми омӯхташуда воқеан чӣ гуна амал мекунад» [39, с. 34]. Ҳамин гуна Р. Стоун қайд намудааст, ки «... Азбаски низоми сушт ба таври идеалӣ кор намекунад, эҳтимолан мо мехоҳем онро тағйир ва такмил диҳем. Барои ин, якчанд ҳадафҳоро таҳия карда, онҳоро ба модел ворид намуда, сиёсатро таҳлил намудан зарур аст. Аммо, барои мақсадҳои амалӣ, ин бешубҳа кифоя нест. Ба чунин модел, василаҳои муносиби идоракунии ё ташхисӣ (танзимию назоратӣ) ворид мешавад, ки дар баробари ташкили лоиҳаи зарурӣ, инчунин тартиби нақшаи фарогирро талаб менамояд, тарҳрезӣ карда шава» [39, с. 34].

Равишҳои гуногун вучуд доранд ва яке аз онҳо равиши концептуалӣ бояд ба таснифи муайяни нақшаи ҳисобҳо асос ёбад. Муҳаққиқ В.Ф. Палий қайд намудааст, ки «... набояд барои маҳдуд кардани ҳадафҳои таснифот, кам кардани шумораи ҳисобҳо ва истифодаи танҳо хусусиятҳои инфиродии онҳо барои сохтани таснифот розӣ шуд. Боварӣ дорам, ки таснифоти ҳисобҳоро

бояд ҳамчун усуле барои омӯзиши хусусиятҳои асосии умумии онҳо, дараҷаи фарқиятҳои онҳо, мақсад ва мундариҷаи онҳо, муайян кардани тамоюлҳо дар рушди низоми баҳисобгирӣ ва фаҳмидан ва омӯзиши сохтори баҳисобгирӣ ва самтҳои муҳимтарини такмили минбаъдаи он баррасӣ кард» [51, с. 43]. Аз дигар нуктаи назар профессор В.Ф. Палий қайд менамояд, ки «... мо бояд таснифоти ҳисобҳоро бо роҳи асоснок кардани илмӣ, хусусиятҳои таснифот васеъ кунем, на ин ки онҳоро ба сохтори нақшаи ҷорӣ (тасдиқшуда) ҳисобҳо мутобиқ созем (барои илм нақшаи ҳисобҳо чизи гузашта аст). Ё мавриди назар намудааст, ки набояд таснифоти ҳисобҳоро бо ҳадафҳои омӯзиш ва таълими назарияи баҳисобгирӣ маҳдуд кунем. Васеъ кардани хусусиятҳои таснифот, асоснок кардани илмӣ ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи онҳо - ин ҳадафи асосии назарияи баҳисобгирӣ аст» [51, с. 43].

Аз рӯйи мушоҳида ва баҳодихиҳо такмили сохтори нақшаи ҳисобҳо як навъ низоми баҳсталаб ва мураккабе мебошад, ки ташаккули меъёри мувофиқ ва алоқаманди нақшаи ҳисоботи молиявиро фаро мегирад.

Ҳамин гуна, дар сарчашмаҳои мушаххаси илмӣ, хусусан пажӯҳишгар А.Н. Хорин ақидаи тамоман мувофиқ ва илман асоснокро пешниҳод намудааст, чунин омадааст «... Низоми муосири ҳисоботи молиявӣ на танҳо ва на он қадар бештар ба форматҳои ҳисоботи муҳосибӣ, балки ба нишондиҳандаҳои ҳамоҳангшудаи арзёбии тичорат, маълумоти андозӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ низ дахл дорад. Дар натиҷа, ҳадафи ҳисоботи ташкилот тавсифи муносиби вазъи воқеии корҳо дар дохили ширкат бо дарназардошти муҳити зист мебошад» [125, с. 50-51].

Низоми оқилона ва самараноки баҳисобгирӣ аз нуктаи назари Э.Хопвуд имконият фароҳам меорад, ки натиҷаҳои бадастомадаи фаъолиятро бубинанд, ва захираҳоро барои рушди давлат истифода намоянд

Дар ибтидои пайдоиш муҳақиқон сатҳи ҷаҳонӣ: Л. Пачоли, Э. Шмаленбах, Т. Лимберг, В. Пейтон, Г. Бенсон. Э. Хопвуд Ассотсиатсияи аврупоии мутахассисони баҳисобгирӣ таъсис дода, саҳми назарраси худро дар ин соҳаи муҳимми ҷамъиятӣ гузоштаанд. Ин маълумотро энциклопедияи

«Классикии менечмент» пурра таъйид менамояд. Ба андешаи онҳо, илми муҳосибот қобилияти дарки ҳама гуна дороиҳо ва чараёнҳои иртиботиро дошта, василаи асосии идоракунии захираҳо мегардад. Э. Хопвуд тарроҳи амсилаи муҳосиботӣ, олими инглиз дар соли 1970 буда, вай дар натиҷаи коркардҳои иттилооти расмӣ ошкор намудааст, ки дар натиҷаи ғайримаксаднок истифода бурдани заираҳои буҷа дар «ду ҳудуди маъмурӣ» боиси варшикастагии низоми буҷа гардид ва вазъи сиёсӣ низ дигар шуд.

Ҳоло бошад, чаҳор унсури асосии низоми дар боло зикргардидаро дар шакли чаҳор блоки асосӣ пешниҳод менамоем: такмил, ҳамгирӣ, мавқеъгирӣ, бар пояи ҳисобҳои зарурӣ ошкорсозии самтҳо ва таҳияи стратегияи мушаххаси рушди он.

Ҳамин тариқ, амсилаҳо ва тарҳҳои муносири низоми баҳисобгирии муҳосибӣ бояд чорабиниҳои зеринро ба инобат гирад: марҳилагӣ, баҳаморӣ – мувофиқасозӣ, дарки нақшаи ҳисоб, ташаккули низом, санҷиш, диагностика, ҳамгироии корхонаҳо, ба назар гирифтани маҷмуи муносибатҳои иҷтимоӣ, ташкили архитектураи сохтории банақшагирии ҳисобҳо, таҳқиқи мафҳуми архитектураи нақшаи ҳисобҳо, омӯзиш ва таҳқиқи фаҳмишҳо ва ҳолати баҳисобгирии равандҳои иқтисодӣ, таҳлилӣ, ояндабинӣ, татбиқи амсила ва афзори таҳлилию назоратӣ бо ёрии меъёри тавозуни нулӣ.

Аз таҳлили маҷмуии раванди мазкур метавон дарк намуд: ҳамаи нақшаҳои тарҳрезигардида бояд чунин зербандҳоро дар бар гирад:

- нақшаҳои маҷмуии ҳисобҳо ба намуди интегралӣ ва ба инобат гирифтани дигар навъҳои зарурии он;

- нақшаҳои маҷмуии ҳисобҳо барои баҳисобгирии молиявӣ ва истеҳсолӣ [9, с. 93 - 98].

Дар ҳамин замина нақшаи ҳисобҳо ва идоракунии унсурҳои он, мувофиқи дороиҳо дар чаҳор банди поёнӣ дида баромада мешавад (ҷадвали 1.2).

Чадвали 1.2. - Нақшаи ҳисобҳо ва идоракуни унсурҳои он мувофиқи дороиҳо*

Нақшаи ҳисобҳо ва идоракуни унсурҳои он	
Фазои мусоиди молиявӣ	Бартарафнамоии таҳдидҳо
Тартиби пардохтпазирӣ	Тартиби равандҳои қаблан муқарраршудаи иқтисодӣ
Идораи иқтисодии захиравӣ	Идоракуни тамоми равандҳо
Истифодаи бамаврид ва саривақтии низом	Қорқарди низоми нав

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия.

Бар методологияи диди низомнокӣ барқарор намудани нақшаи ҳисоб ташкили раванди доимиамалкунандаи ҳисоб хоси ҳама зинаҳои иқтисодӣ микро, мега, меза ва алаҳхусус иқтисоди омехта ва рақамӣ мебошад. Ин тайфовут дар асоси мувофиқаи иқтисодӣ ранг гирифта, амалан бо ёрии ҳисобҳои қомилан тақмилифта анҷом дода мешавад. Тамоюлҳои қадиди иқтисодӣ низ ин равандҳоро пурра ба инобат гирифта, то қунун масъалаи поягии илми муҳосибот мебошад.

Дар ҷаҳорҷӯбаи меъёрҳои муқарраргардида ба инобат гирифтани ҷунин имқониятҳои объективӣ ва зина ба зина ворид намудани тағйироти мантиқӣ дар асоси меъёрҳои мушаххас муносиб доништа мешавад (ҷадвали 1.3).

Чадвали 1.3. - Ҷаҳорҷӯбаи меъёрҳои муқарраргардидаи тағйироти мантиқии баҳисобгирии муҳосибӣ*

Меъёрҳои муқарраргардида	
Мафҳумҳо ва моделҳои ташаккул ва рушди низоми нақшаҳои ҳисобҳо	Давригардони иқтисодӣ; эволютсияи мутобиқшавӣ; оптикаи нақшаи ҳисобҳо; монизми расмӣ, дуализм ва плюрализм дар ташаккули натиҷаҳои молиявӣ; муносибатҳои агентӣ; муносибатҳои иҷтимоӣ; архитектураи нақшаи ҳисобҳо; идоракуни равандҳои иқтисодӣ; назорат дар асоси тавозуни сифр
Ҳамгирӣ дар асоси истифодаи нақшаҳои сохтори ҳисобҳо барои баҳисобгирии молиявӣ	Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ, идоракуни ва стратегӣ; нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва истехсолӣ
Мавзӯҳои нақшаҳои ҳисобҳо	Молиявӣ, истехсолӣ, махсусгардонидашуда ва дар қорхонаҳои қишвар истифодашаванда
Идоракуни баҳисобгирии равандҳои иқтисодӣ	Дар асоси истифодаи нишондиҳандаҳои дороиҳои қолис ва уҳдадорӣҳои қолис: низоми захиравӣ ва ҳавфҳо; вазъи молиявӣ ва пардохтпазирӣ; равандҳои иқтисодӣ ва назорати захираҳо ва равандҳои иқтисодӣ
Оптикаи нақшаҳои ҳисобҳо:	Молиявӣ, истехсолӣ, махсусгардонидашуда ва дар қорхонаҳои қишвар истифодашаванда
Идоракуни баҳисобгирии равандҳои иқтисодӣ	Дар асоси истифодаи нишондиҳандаҳои дороиҳои қолис ва уҳдадорӣҳои қолис: низоми захиравӣ ва ҳавфҳо; вазъи молиявӣ ва пардохтпазирӣ; равандҳои иқтисодӣ ва назорати захираҳо ва равандҳои иқтисодӣ

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия.

Мавзуи ҳисоби арзишнокро баррасӣ карда, вай онҳоро бо муодилаи баҳисобгирӣ шарҳ медиҳад: $D = Y + Cx$, D –ро чун, он чи ки ман дорам, ва Y – он чӣ ман қарздорам ва Cx – он чӣ ки ман арзиш дорам, таъбир кардааст, яъне тарафдори назарияи «персоналистӣ» будааст.

Нақшаи ташаккули ҳисоб якчанд марҳилаҳоро дар бар гирифта тамоили пурраи он дар идома оварда мешавад (ҷадвали 1.4.)

Ҷадвали 1.4. - Марҳилаҳои рушди ҳисобгирӣ*

Нақшаи асосии ҳисобҳо - ҳисоби кулӣ, зерҳисобҳо ва ҳисоби ҷузъии зинаҳои таснифот ба ҳисоб меравад, ки дар истифодаи он садҳо муҳаққиқон, ки қариб ҳама миллатҳо ва халқҳо намояндагӣ мекарданд, иштирок карданд, аз он ҷумла:	
хиндуҳо:	истифодаи ҳисобҳо дар шакли нишонаҳо
мисриҳо	истифодаи ҳисобҳо дар шакли ҷадвал
бобулиҳо	истифодаи ҳисобҳо дар шакли варақаҳо
римӣҳо	истифодаи китобиҳои ҳисоб аз асри XIII сар мешавад
Л.Лизано	пешбарии баҳисобгирии арифметикаи тичорӣ (1200)
Флоренсиён	истифодаи бухгалтерияи одӣ
Д.Манчини	тақсироти ҳисобҳо ба ҳисобҳои зинда (ҳисоббаробаркунӣ бо шахсони ҷисмонӣ ва ҳуқуқӣ) ва мурда (ашёи қиматбаҳо) (1540)
Л.Флори	4 гурӯҳи ҳисобҳо (сармоя, амалиётӣ, моддӣ, ҳисоббаробаркунӣ) (1636)
Ж.Савари	ҳисоби кулӣ ва ҷузъӣ (1673 с.)
П. Скали	сармояи худӣ (ҳисоби сармоя) (1755 с.) ва мувофиқан се китобро тавсия намуд: Китоби асосӣ, Мемориал ва Китоби ҳазина
Э. Дегранж	аввалин муҳосиб дар асри XIX: 5 гурӯҳи ҳисобҳо (ҳазина, молҳо, ҳуҷҷатҳо барои пардохт, ҳуҷҷатҳо барои гирифтани зарар ва ғайра) (1795 с.)
И.Ф. Шерр (солҳои 1846-1924)	ду қатори ҳисобҳо (молумулкӣ, сармоя ва натиҷаҳо), аз тавозун ба ҳисобҳо таҳқиқ кард
Е.Е. Сиверс (1852-1917)	навишти дутарафа дар ҳисобҳо аз амали конуни мубодила бармеояд
Э. Шмаленбах (1873-1955)	тавозуни динамикӣ, ҳисоби динамикӣ: хароҷот ва даромади давраҳои оянда
Шпрот Чарлз Эзра (1841- 1912 гг.)	муҳосиби амриқӣ, бунёдгузори муҳосиботи илмӣ, муаллифи китоби «Алгебраи ҳисобҳо», «Фалсафаи ҳисобҳо»

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия.

Ба ақидаи Е.В. Кузнетсова дар як қатор таҳқиқоти олимони саршиноси соҳаи муҳосибот масъали бунёдии рушди соҳа ба гунаи зерин қаламдод шудааст «Н.С. Лунский (1867-1956) – муаллифи назарияи тавозун, Ф. Беста (1845-1923), роҳбари мактаби баҳисобгирии Венетсия. Асари асосӣ «Бухгалтерия», Милан, 1922, Г. Бидерман, назариятчи баҳисобгирии Швейтсария, П. Гарние: (1958 с.), профессори Донишгоҳи нави Уэллси Чанубӣ, Сидней Дж. Грей ва профессори донишгоҳи «Де-Пол» (Чикаго)

Белверд Е. Нидлз тамоми паҳлуҳои баҳсталаби илми муҳосиботро пажӯҳиш намуданд» [137, с. 38-39].

Новобаста аз ин илми баҳисобгирӣ дар ин муддат тараққиёти назаррасро аз сар гузаронидааст. Муҳаққиқ Я.В. Соколов таҳаввулотӣ дар давоми 600 соли охир анҷомдодашударо маҳаки асосии ташаккули илми муҳосибот номидааст, ки он се таҳқиқоти комилан ташаккулёфтаи илмӣ маҳсуб меёбад. Инҳо тарзи навишти дутарафаи Л. Пачоли, тартиби дуқатори ҳисоби тартиби кушодан ва татбиқи уҳдадориҳо ва дороиҳои софи И.Ф. Шерр мебошад, инчунин сеюми ҳисобҳои динамикӣ (Э. Шмаленбах) аст.

Таърихан ва аввалан ҳисобдорӣ пайдо гардид, вале то ин давра назарияи илми иқтисод набуд. Пас аз ташаккул ёфтани илми ҳисобшиносӣ аз он назарияи иқтисод ҷудо гардид, акнун алоқамандии баҳисобгирии муҳосибиро бо илмҳои иқтисод пайваستا омӯхтан ба мақсад мувофиқ аст. Дуруст аст, ки масоили нақшаи ҳисобҳоро аз микро то ба макро –иқтисод аз рӯйи талаботи таҳияи низоми ҳисобҳои миллӣ таҳқиқ карда мешавад.

Муҳаққиқ С.В. Булгакова «... раванди мукамалсозии нақшаи ҳисобҳо дар ҳамбастагии назарияи иқтисодӣ ҳамчун заминаи методологияи ҳисобҳо (классикӣ ва неоклассикӣ); «табиати» умумиметодологияи ҳисоб (баҳисобгирӣ ҳамчун соҳаи менеҷмент, самти ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ, методологияи муайян кардани арзиши асли ва ғайра); методологияи баҳисобгирии саноатӣ (ташаккули низоми ҳисобҳо, усулҳои ҳисоб, усулҳои таснифоти хароҷот) гузаштааст» [26, с. 62].

Бо вучуди ҳамаи назарияҳои дарҷгардида пажӯҳишгари масоил В.И. Ткач панҷ фарзияро ошкор намудааст:

- ❖ савдо (то 1300 с.);
- ❖ соҳибкорӣ (то 1850 с.);
- ❖ ташкилӣ (то 1950 с.), дар лаҳзае, ки низоми мушаххаси ҳисобот ташкил карда мешавад;
- ❖ мувофиқаорӣ – (оғози соли 1975) замоне, ки ду таснифоти базаи нақшаи корҳо дар самти баҳисобгирии муҳосибӣ ба вучуд омаданд (мисоли

возеҳӣ он коркад ё истеҳсолӣ, оптималӣ ё самарнокии он);

❖ ба вучуд омадани шакли муосир ва нисбатан нави нақшаҳои ҳисобҳои идоракунии ва баҳисобгирии стратегӣ (баъд аз соли 1975).

Нақшаи навоваронаи ҳисобҳои пешниҳодкардаи профессор В.И. Ткач аз чор модули иборат аст. Модели якум «Ҳисобҳои тавозуни» (ҷадвали 1.5).

Ҷадвали 1.5. - Нақшаи навоваронаи ҳисобҳои пешниҳодкардаи профессор В.И. Ткач*

Модулиҳо ва сексияҳо		Шарҳи модулиҳо
«Воситаҳои асосӣ»		
Модули якум	Сексияи 1	«Воситаҳои асосӣ»
	Сексияи 2	«Воситаҳои гардон»
	Сексияи 3	«Воситаҳои молиявӣ»
	Сексияи 4	«Қарзҳои бонкӣ»
	Сексияи 5	«Манбаъҳо»
	Сексияи 6	«Сармоягузорӣ»
«Даромадҳо, хароҷотҳо, натиҷаҳо»:		
Модули дуум	Сексияи 7	«Хароҷотҳо аз рӯи таркиб»;
	Сексияи 8	«Даромадҳо аз рӯи навъҳои фаъолият»
	Сексияи 9	«Натиҷаҳои молиявӣ» (фоидаи истифодашуда)
Модули сеюм		«Мухосиботи идоракунии»
Модули чорум		«Ҳисобҳои ғайритавазунӣ»

***Сарчашма:** такмили муаллиф дар асоси [139, с. 41-42].

Аз рӯи таҳқиқот, тараққиёти иқтисодиёт низ метавонад то андозае дар рушди илми муҳосибот саҳм гузорад. Зеро бо тағйири чараёнҳои иқтисодӣ навъи нави нақшаи ҳисобҳо ба вучуд омадааст, ки онро дар панҷ банди поёнзикр вохӯрдан мумкин аст:

- ❖ марҳилаҳои мақсимотӣ;
- ❖ даврабандӣ ва зермарҳилаҳои он;
- ❖ мақсади ба марҳилаҳо чудо намудан;
- ❖ натиҷагирии аз тақсимиоти марҳилагӣ;
- ❖ таснифоти кулӣ ва ҷузъии марҳилаҳо ва равандҳои мутассири он.

Бармало гардид, ки дар тури як асри охир назарияҳои ниҳоят мушаххаси баҳисобгирии муҳосибӣ таҳия шудааст, аз он ҷумла ташаккули низоми махсуси баҳисобгирии муҳосибӣ ва методҳои махсуси баҳисобгирӣ.

Дар натиҷаи таҳқиқи ҳаматарафа ба чунин хулоса таъя менамоем, ки то кунун хусусан вобаста ба талаботи иқтисодиёти рақамӣ нақшаи ҳисобҳо доир ба унсурҳои таркиби ва навъҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва молиявӣ ба таври мушаххас таҳия нагардидааст. Дар асоси натиҷаҳои омӯзиши нақшаҳои баҳисобгирӣ ва банизомдарорӣ аз тарафи унвонҷӯ давра ба давра ташаккул ва рушд ёфтани низоми нақшаи ҳисобҳо таҳия карда шуд.

Гӯруҳбандии нақшаи ҳисобҳо дар ҷадвали 1.6 пешниҳод карда мешавад.

Ҷадвали 1.6. - Гӯруҳбандии нақшаи ҳисобҳо

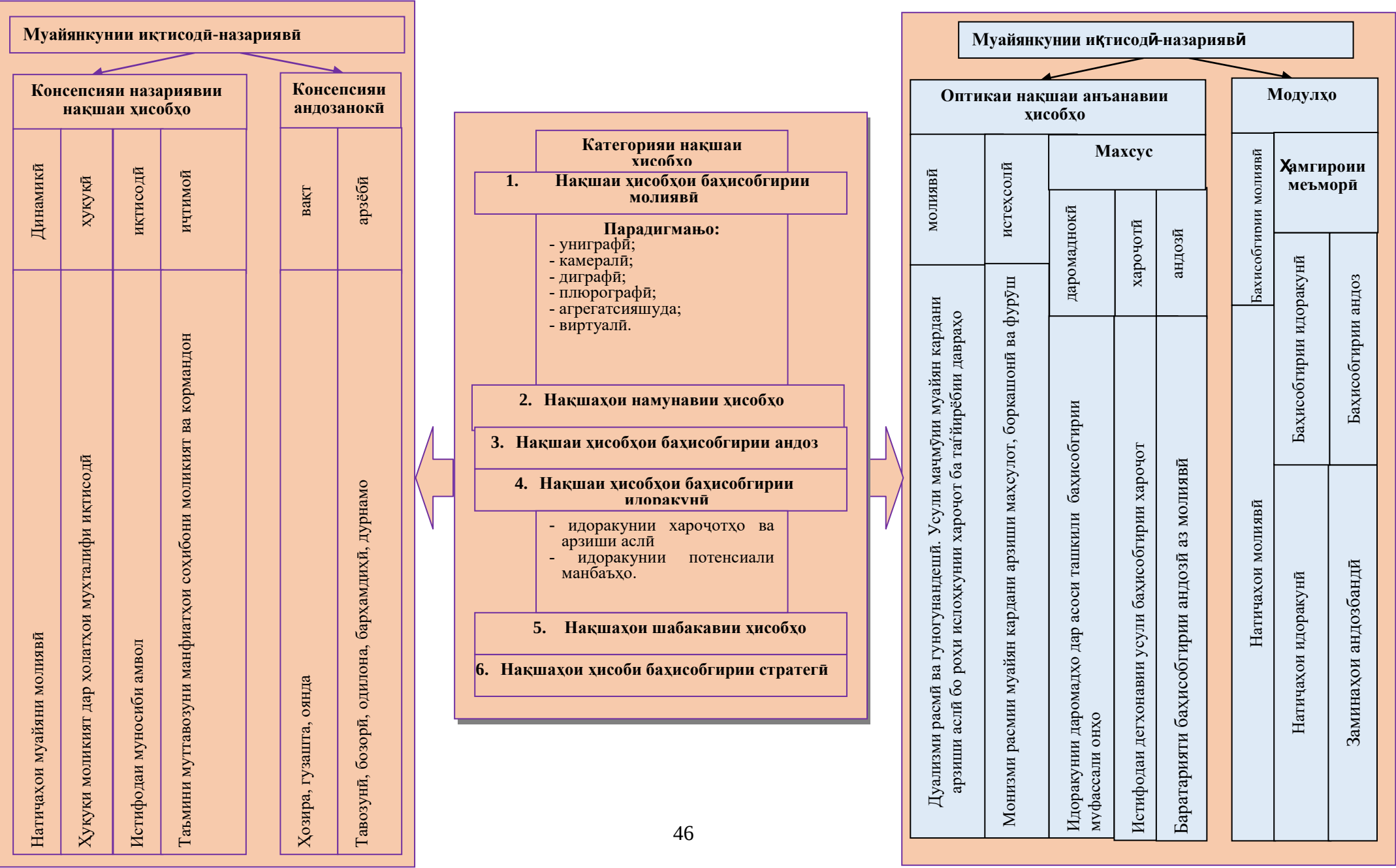
Гӯрӯҳҳо	Шарҳи гӯрӯҳҳо
I	Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ
II	Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунии
III	Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии андозҳо
IV	Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии стратегӣ
V	Нақшаи намунавии ҳисобҳо
VI	Нақшаи ҳисобҳои шабакавӣ (сохторикунонӣ)

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ.

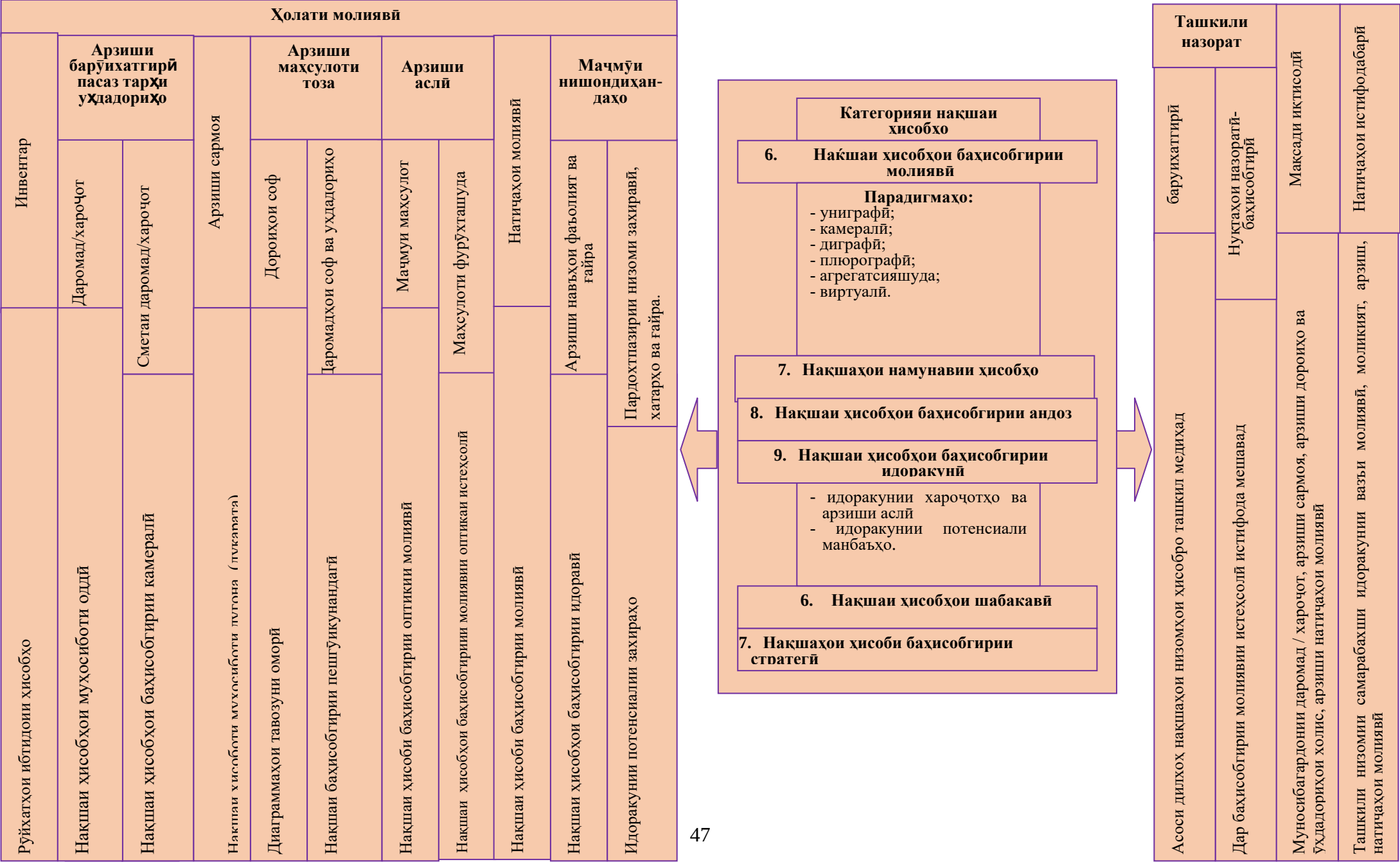
Дар расми 1.2. ва 1.3 шарҳи васеи гӯрӯҳҳо бо дарназардошти тамоми хусусиятҳо оварда шудааст.

Ба ақидаи муҳаққиқи рус Е.А. Кузнетсова «... Насли аввали нақшаҳои стандартӣ ҳисобҳо бо истифодаи оптикаи молиявӣ ва муайян кардани натиҷаҳои молиявӣ тавассути муқоисаи даромад ва хароҷот аз рӯи унсурҳо, ки бо дарназардошти тағйирот дар тавозуни захираҳои истеҳсоли (маводҳо, молҳо, корҳои нотаом, маҳсулоти тайёр, молҳои фиристодашуда ва ғайра) ислоҳ карда шудаанд, тавсиф карда мешуданд» [137, с. 49].

Расми 1.2. Даврабандии ташаккули иқтисодӣ-назариявӣ ва рушди нақшаи ҳисобҳо

Расми 1.3. Ташаккул ва рушди давравии иқтисодӣ-амалии низоми нақшаҳои ҳисобҳо

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт як қатор масъалаҳои мубрам ва баҳсталаб дар назди муҳаққиқони илми иқтисодиёт пеш меояд. Вобаста ба ин ба инобат гирифтани назарияҳои зерин, ки маҳаки рушди асосии ташаккули низом дар шароити имрӯза мебошад, пешниҳод менамоем (ҷадвали 1.7.).

Ҷадвали 1.7. - Марҳилаҳои ташаккули назарияҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва таснифи марҳилаҳо

Марҳилаҳо		Солҳо ва хусусияти марҳилаҳо	Мансубияти назарияҳо	Ҳадаф
<i>Муътадиллашавии нақшаи ҳисобҳои намунавӣ</i>				
Жак Ришар	Марҳилаи 1	(солҳои 1900-1918) қисми зиёди нақшаи ҳисобҳои намунавӣ, «принсипҳои гурӯҳбандии тавозунӣ» ё «ҳисобҳои синтезшуда»	Фаронса, Булғористон	Муътадилгардонии тавозуни муҳосиботиро дар ҳисобот оид ба ғоида ва зарар
Э. Шмаленбах ва як гурӯҳ муҳаққиқони дигар	Марҳилаи 2	(соли 1927), пайдоиши нақшаҳои нави намунавии ҳисобҳо	Олмон	Муътадилгардонидани хароҷот нигаронида шудаанд, яъне нақшаи ҳисобҳои оптикаи истеҳсоли (самтҳо)
	Марҳилаи 3	(соли 1937), нақшаҳои нави ҳисобҳо	Аврупои Шарқӣ	Ҳисоби хароҷот ва нархгузорӣ ва тамоюли нақша ба пешниҳоди ҳисобот.

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ [83, с. 943 - 961].

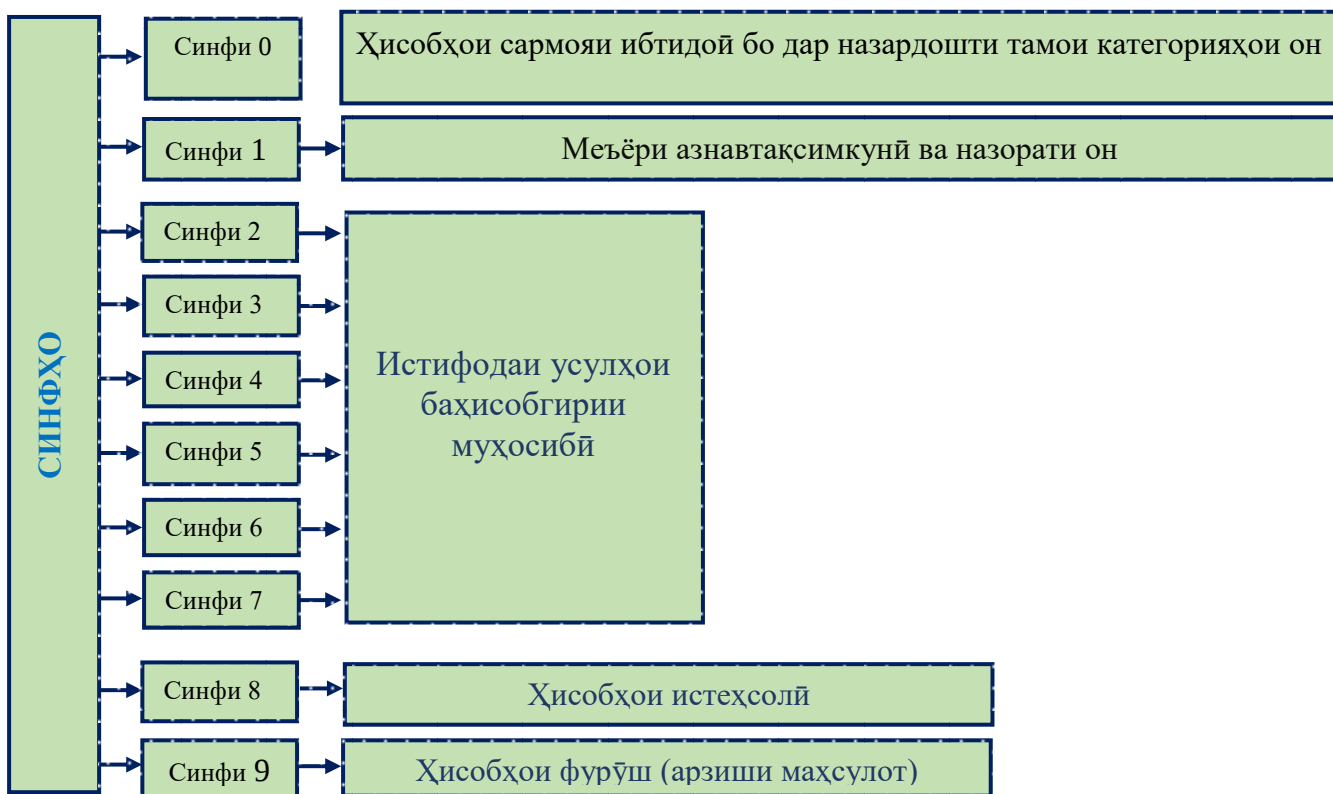
Вобаста ба таъйинот ин навгониҳо дар бахшҳои гуногун истифода гардида, онро нақшаи намунавии ҳисобот ном бурдан мумкин аст, ки дар миёнаи асри XIX дар Аврупо ба таври васеъ паҳн гардидааст. Нақшаи мазкур ду навъи мутобиқсозиро бо ҳам муттаҳид менамуд: тартиби баҳисобгирӣ ва пешниҳоди ҳулосаи ҳисобҳо ва муқоисаи натиҷаи ҳисобҳо, инчунин таъмини дастрасии эътимодноки маълумот аз ҷониби шахсони манфиатдор.

Чӣ тавре ки муҳаққиқи барҷастаи рус Я.В. Соколов қайд менамояд, дар марҳилаи ибтидоии рушди босуръат аз ҷониби муҳаққиқони белгиягӣ (Д. Годафруа, П. Отле ва Г. Блерон), фарангӣ (Г. Фор) ва олмонӣ (Ж. Шар) пешниҳод гардидааст. Бадоҳатан дар ҳамин нақшаи ҳисобот усулҳои ошкорсозии ченаки даромад ва хароҷот мутобиқи алгоритми оптикаи молиявии ҳисоб ва бақияҳои сарчашмаҳо ва омилҳои истеҳсоли ва равандҳои то ба фурӯш баровардани онро дар бар мегирифт [59, с.287 с.; 62, 496 с.].

Муҳаққиқи дигари рус Е.В. Кузнетсова қайд менамояд, ки «... дар марҳилаи минбаъдаи рушди устувор бошад корҳои илмии Шмаленбах, Ж. Шар, Г. Блерон, С.А. Шенков бахшидашуда дар он принсипҳои нақшаи намунавии

ҳисобҳо ва тарзи истифодаи он барои субъектҳои иқтисодӣ ба таври мушаххас ироа гардидааст, ки соли 1911, Ҷ. Чар дар Берлин асареро нашр кард, ки нақшаи стандартӣ ҳисобҳоро пешниҳод кардааст, ки гузариши возеҳро аз нақшаи шахсӣ ба нақшаи материалистӣ ҳисобҳо нишон медод»[137, с. 52].

Е.В. Кузнетсова ёдовар шудааст, ки «... Ҳамин тариқ, тавсияи истифодаи ин усул дар соли 1919, мансуб ба Ж. Шар ва бори дигар боз аз ҷониби ӯ дар соли 1922 бо дарназардошти ду шакли марказии ҳисоб: дороиҳои соф ва сармоягузорӣ, соли 1921 мансуб ба муҳақиқи белгӣ Г. Белерон буда, он синфи нақшаи ҳисобҳоро таҳия ва истифодаи онро зарур шуморидааст. Нақшаи ҳисобҳои Ҷ. Чар (нашри 5-ум, ки соли 1922 нашр шудааст) ду силсила ҳисобҳоро фарқ мекунад: ҳисобҳои сармоя ва ҳисобҳои дороиҳои ҳолис бо самти монизми расмӣ» [137, с. 52] (расми 1.4.).

Расми 1.4. - Сохтори синфҳои нақшаҳои намунавии ҳисобҳо

Сарчашма: аз тарафи муаллиф дар асоси корҳои Г. Блерон тартиб дода шуд.

Ба ақидаи Е.В. Кузнетсова, Э. Шмаленбах низоми ҳисобҳои истеҳсолии оптикиро бо низоми ҳамгиришудаи муътадилгардонӣ бунёд кард. «Дар Иттиҳоди Шуравии собиқ, дар давраи аз соли 1928 якҷанд насли нақшаи

ҳисобҳо таҳия шуданд, ки дар онҳо ба ҳисоби хароҷот дар истеҳсолот ва наҳзгузори арзиши аслии маҳсулот таъя карда мешуд. Бо меҳнати олимони немис ва Иттиҳоди Шуравӣ нақшаи ҳисобҳои оптикаи истеҳсолӣ таҳия шуда буд. Насли сеюми нақшаи ҳисобҳо дар кори илмии О. Бредт, К. Кэфер, Т. Бури, Д. Марк, П. Гарне ва ғайра пешниҳод шудаанд» [137, с. 52-53].

Ҳангоми таҳқиқ «... пажӯҳишгари масоили муҳосибот О. Бредт чунин нақшаи ҳисоботро пешниҳод намудааст. Ӯ ҳангоми коркардҳои илмӣ бо ёрии формулаи зерин $D - U = DC$ (дар инҷо D-дороиҳо, U-ухдадориҳо, DC- дороиҳои соф) ошкор намудааст, ки нақшаи ҳисобҳо дорои ҷузъҳои гуногун буда, тамоми ухдадориҳои молиявии корхонаро фаро мегиранд. Ин интишороти минбаъдаи К. Кэферро, ки баҳисобгирии муҳосибиро ба даҳ синфи асосӣ ҷудо менамуд, бараъло дар бар мегирифт. Ҳамчунин ӯ ба таври муъҷаз чунин назарияҳои баҳисобгирӣ: ҳисобҳои дороиҳо, ухдадориҳо, хароҷот мувофиқи унсурҳои таркибӣ ва хароҷотро мувофиқи навъҳо ҷудо намудааст. Дар ҳамин марҳила В.И. Ткач унсури дигари нақшаи ҳисобҳо муқаррар намудааст, ки вайро амалан зинаи баъдии ташаккули баҳисобгирии муҳосибӣ унвон намудан мумкин аст. Шурӯъ аз аввали асри XXI се усули оптикаи ҳисоб: истеҳсолӣ, иҷтимоӣ, молиявӣ ба вучуд омада, дигар ҷараёнҳо ҳамчун падидаи муосири баҳисобгирӣ қомилан ғайриқобили истифода нишон меод» [139, с. 53].

Мо маҳз рақамикуниро меёмор ва василаи истисноии усулҳои анъанавӣ менемем. Бо ташаккули ин раванди нави иқтисодӣ низоми баҳисобгирӣ ҳамчун падидаи махсуси идоракунии хоҷагӣҳо пазируфта мешавад. Яъне платформаҳои ягонаи рақамии муҳосибӣ имкониятҳо дар самти хароҷотҳо дигар намуда ин маротиба навъи қомилан нав ва ҳолати пешниҳоди хизматарсониро, ки тариқи каналҳои электронӣ анҷом дода мешавад амалиёти фосолавӣ мепиндорад. Ин ҳолат аёнии раванди мазкурро ҳамчун унсури ҳисобгирӣ муқаррар намуда, дигар амалиётҳои тасодуфиро барҳам мезанад ва метавонад шаффофияти онро таъмин наояд ва омилҳои сунъиро пурра аз байн барад (таҷрибаи кишварҳои аврупоӣ ва Амрико).

Даврибандии иқтисодии ташаккул ва рушди низоми нақшаи ҳисобҳо аз муайянкунандаҳои зерин иборат аст:

- истифодаи натиҷаи таҳлилҳои назариявӣ дар амалияи фаъолият ва ташкили нақшаи ҳисобҳо;
- ба инобат гирифтани амсилаҳои муосир ва сохтору таркиби баҳисобгирии нақшаи ҳисобот;
- меъёрбандӣ аз рӯйи андоза;
- табақабандии лоиҳаи нақшаи ҳисоб;
- роҳҳо ва натоиҷи татбиқи нақшаи ҳисобҳо.

Дар раванди таҳқиқ мо бо концепсияҳои низ вомехурем, ки асоси онҳоро нишондиҳандаҳо ва усулҳои ташкили назорат ва василаи ба дастовардани натиҷаҳои молиявии анҷомдодашуда шуморидан мумкин аст. Ин концепсияҳои статикӣ, динамикӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, меъморӣ, дар асоси моликияти зарурии корхона муқаррар намудани уҳдадорӣҳо ва омиле, ки манфиати соҳибмӯлкдор ва давлатро инъикос намуда, ҳамчун меъёрӣ иҷтимоӣ пазируфта мешавад, мебошад.

Муҳаққиқ чунин қайд Е.В. Кузнецова менамояд, ки «... дар сохтан ва татбиқи нақшаҳои ҳисобҳо назарияҳои гуногун истифода шудаанд ва истифода мешаванд. Инҳоро метавон бо яке аз ҳафт мафҳум ё комбинатсияҳои онҳо муайян кард, то низоми мувофиқи нишондиҳандаҳоро ба даст орад, назоратро ташкил кунад ва ба ҳадафҳои мувофиқ ва натиҷаҳои мувофиқ ноил гардад» [137, с. 54].

Ба андешаи мо истифодаи концепсияҳои шахси материалистӣ ва амсилаи муносибати агентӣ дар ташаккули нақшаи ҳисоб мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Ин концепсияҳо тамоми нақшаҳои ҳисобҳоро бо ҳам мепайванд ва унсури марказии ҳисобот дар аксарияти ширкатҳо, корхонаҳо ва кишварҳои гуногун мебошанд. Соли 1901 П. Отле чунин амсилаи умумии нақшаи ҳисобҳоро тарҳрезӣ ва нашр намуд, ки он ҳисобҳои сармоя, арзиш, қарзدهандагон ва қарздорон, инчунин натиҷаҳои ҳисобҳоро дар бар мегирифт. Ӯ дар таҳкими меъёри даҳгонаи нақшаи ҳисобҳо, ки мувофиқи таснифоти ба

низомдаровардашудаи Э. Леоте ва А. Гилбо тархрезӣ шудааст нақш беандоза калон дорад. Чӣ тавре таҳқиқот нишон медиҳад, М.И. Кутер чунин методҳо ва роҳҳои татбиқи нақшаи ҳисобҳои молиявиро муқаррар намудааст [38]:

σ ошкорсозии мақсадҳо ва эҳтиёҷоти муҳобиротӣ

σ таъмини дурустии нақшаи ҳисобҳо, инчунин истифодаи онҳо вобаста ба муҳити фаъолияти корӣ;

σ инъикосии дурустии ҳолати иқтисодӣ, бо роҳи ворид намудани тағйироту ва иловаҳо

σ таъмини озодии фаъолияти иқтисодӣ.

Ҳамаи ин имкониятҳо боиси истифодаи дурусти **оптикаи***¹ ҳисобҳо гардида, барои гирифтани иттилооти саҳеҳ ва дуруст, инчунин мақсадҳои мувофиқи иқтисодӣ заминаи воқеӣ ба ҳисоб меравад.

Ба андешаи мо, барои хоҷагиҳои дар низоми иқтисодиёти миллӣ фаъолияткунанда дар ин росто истифодаи унсурҳои зерини оптикии нақшаи нави ҳисобҳо мувофиқи мақсад мебошад: оптикаи молиявии нақшаи ҳисобҳо (бо роҳи истифодаи натоиҷи амалии ҳосилшуда дар натиҷаи ҷамъбасти баҳисобгирии ҳисобот), оптикаи истеҳсолӣ ба истифодаи принсипи монизми расмӣ (арзишмуайяннамоии маҳсулоти ба фурӯшгузошташуда, истеҳсолӣ ва фурӯш), оптикаи махсуси нақшаҳои ҳисоб (чунин оптикaro дар кишварҳои алоҳида истифода менамоянд), оптикаи даромадҳо ба идоракунии даромадҳо (ташкили идоракунии мушаххас), оптикаи андоз ба афзалияти баҳисобгирии андоз нисбат ба молиявӣ (тасниф ва тавсифи натиҷаҳои молиявӣ) асос ёфтааст, ки барои ба инобат гирифтани ҳисобҳои миллӣ дар шароити имрӯза нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзиш ва баррасии ақидаҳо оид ба таснифоти нақшаи ҳисобҳо, фаъолияти молиявии корхонаҳо мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, норасоиҳо ва натиҷаи равандҳои таъминоти иттилоотии он барои ташаккули ҳисобҳои молиявӣ ба таври муъҷаз дида баромада шудаанд. Низоми

*Эзоҳ: Оптика (аз юнонии қадим ὀπτική, зухурот ва дид) - илми дарки визуалӣ] - дар барномаҳои баҳисобгирии компютерӣ, барномаҳои компютерӣ [шинохтани аломатҳои оптикӣ (OCR)], ки аломатҳои чопшударо (харфҳо ё рақамҳоро) дар қоғаз мешиносанд ва навиштани онҳоро ба диск ё лента имкон медиҳанд.

самараноки идоракунии муҳосибӣ, вазъи молиявӣ, соҳибмулкӣ, арзиши аслӣ, хавфҳо, натиҷаҳои молиявӣ тибқи талаботи оптикаи нақшаи ҳисобҳо (молиявӣ, истеҳсолӣ, даромаднокӣ, харочотӣ, андозӣ) ташкил карда шуд.

1.3. Хусусиятҳо ва мушкилоти таснифоти нақшаи ҳисобҳои амалкунанда

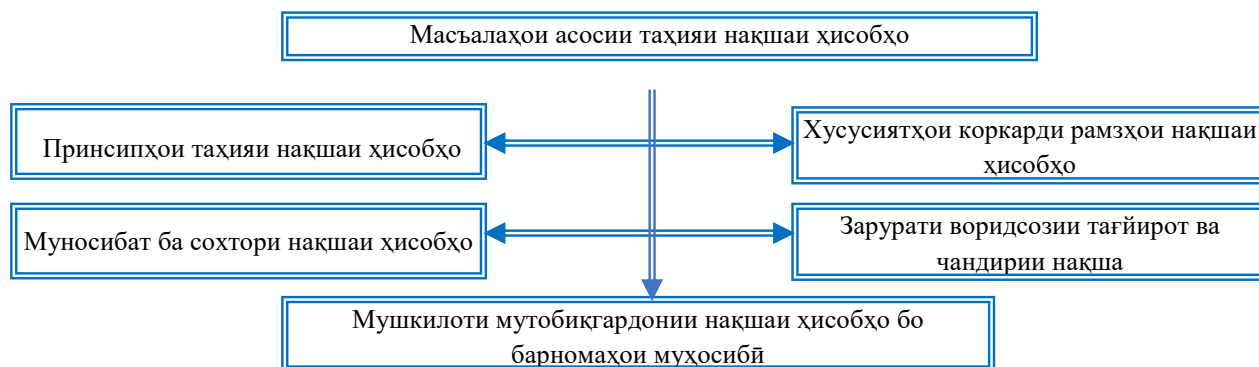
Имрӯзҳо истифодаи стандартҳои ҷаҳонии муҳосибот хусусан СБҲМ яке аз масъалаҳои муҳим ва баҳсталаби илмӣ ба ҳисоб меравад. Нақшаи ҳисобҳои панҷрақамаи аз соли 2003 истифодашаванда, ки дар давраи татбиқ ба муқаррароти дар он вақт амалкунандаи СБҲМ мувофиқат менамуд, дар айни замон наметавонад ҳамчун асос барои баҳисобгирии муҳосибӣ тибқи СБҲМ баромад кунад. Ба ин, аз ҷумла, мунтазам тағйир ва навшавии СБҲМ, набудани маводҳои методӣ оид ба тағйирот ва ислоҳот, дараҷаи пасти маҳорати касбии кормандони муҳосибот ҳалал мерасонад.

Дар ҳамин росто, имрӯзҳо дар назди корхонаҳо мушкилоти зиёде меистад, ки танҳо дар сурати татбиқи СБҲМ бартараф намудани онҳо имконпазир буда, барои ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхона муфид мебошад ва онро як шакли мусоиди баҳисобгирии идоракунии молиявӣ ҳисобидан ба мақсад мувофиқ аст.

Истифодаи нақшаи ҳисоботи молиявӣ тариқи имкониятҳои СБҲМ боиси тағйир ёфтани сиёсати баҳисобгирӣ: афзоиши иқтидори истеҳсолии корхона ва фазои мусоиди корӣ мегардад. Ба ғайр аз ин, имкониятҳои СБҲМ ба истифодаи захираҳои молиявии корхона таъсири калон гузошта, маҳаки асосии низоми иттилоотии саҳеҳ мегардад.

Стандартҳои муқарраршудаи талаботи баҳисобгирии муҳосибӣ майдони фарохеро бозгӯӣ менамояд, ки баҳодихӣ, тасниф, тасҳеҳ, ҷенкунӣ ва дарҷи натиҷаҳои баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ ҷузъи махсуси объекти таҳлилӣ мебошад. Меъёрҳои тарҳрезишудаи СБҲМ унсури асосии амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин талабот ба таҳияи ҳар як шакли ҳисоботи молиявӣ ин расмиёт амалӣ гардад.

Ба андешаи мо, ҳангоми таҳияи нақшаи кории ҳисобҳо ҳар як корхона бояд масоили зеринро ба назар бигирад (расми 1.5.).

Расми 1.5. - Масъалаҳои асосии таҳияи нақшаи ҳисобҳо тибқи СБҲМ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Боиси тазаккур аст, ки ҳолати ҷамъоварии иттилоот дар низоми баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ, мураккаб ва баҳсталаб буда, бояд нақшагирӣ унсурҳои зеринро фаро гирад:

- ❖ амалӣ намудани вазифаҳо бо мақсади такмили таъмини фаъолияти самаранок бо дарназардошти иқтидорҳои дар ихтиёри корхонабуда, хусусан дар шароити дигаршавии вазифаҳо;

- ❖ муқаррарсозии мизони баҳисобгирии муҳосибӣ ва ба истифодабарандагони охирин расонидани иттилоот;

- ❖ таъмини осонии дастрасӣ ба иттилоот тариқи меъёрҳои СБҲМ ва баҳисобгирии молиявии мушаххас.

Дар натиҷаи дида баромадани вариантҳои мушаххаси низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ба инобат гирифтани объектҳои баҳисобгирӣ, хусусан компютерҳо ва низомҳои худкорсозишудаи иттилоотии ширкатҳо бояд ба инобат гирифта шаванд. Барои коркарди варианти нави ҳисобҳо ташкили ҳисобҳои мушаххас ва ягона бо ёрии стандартҳои СБҲМ.

Барои сохтани Нақшаи ҳисобҳо тибқи СБҲМ се равиши асосӣ вучуд дорад. Равиши аввал ин васеъ кардани Нақшаи ҳисобҳои мавҷуда тибқи низомномаҳои миллӣ мувофиқи СБҲМ мебошад. Тартиби дуюмдараҷаи истифода ин ташкили нақшаи ҳисобот бо ёрии амсилаи англосаксионии Нақшаи ҳисобот мебошад.

Мушкилии махсус ҳангоми сохтани Нақшаи ҳисобҳо барои баҳисобгирии муҳосибӣ тибқи СБҲМ ин тартиби рамзгузории ҳисобҳо мебошад.

Аз ҳамин хотир дар аксари корхонаҳои калон тартиби рақамгузории нухрақама истифода мешавад.

Мисоли воқеии он чунин мебошад:

101 01 02 01

аз ин ҷост, ки

101 - гурӯҳи васеъшудаи воситаҳои асосӣ;

01 - ҳисоби арзиши воситаҳои асосӣ;

02 – гурӯҳи биноҳо;

01 - нишон медиҳад ва инҳо гурӯҳҳои асосии воситаҳои асосии мебошад ва инро мояи муҳимми ҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои калон унвон намудан мумкин аст.

Ҳангоми таҳияи автоматии ҳисоботи молиявӣ мувофиқи СБҲМ, шумораи рақамҳои рақами ҳисоб бояд бо маблағи таҳлили иловагӣ барои ҳисоб дар зерҳисоб баробар карда шавад. Дар идома бояд барои итминон пайдо намудани варианти мушаххаси ҳисобот, имконияти афзоиши нақшаи ҳисобот ё доираи ҳисоби он мувофиқ мебошад.

Ба андешаи мо, рақамҳои дар он дарҷгардида моҳияти аслии қоида ва талаботи баҳисобгирии муҳосибиро дар давраҳои гузаронидани амалиёт бо дарназардошти сатрҳои дарҷгардида ба намуди амудӣ ва уфуқӣ ё худ даромади воқеӣ ва умумии ширкат бояд инъикос намояд.

Адабиёти махсуси хориҷӣ нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибиро барои корхонаҳои татбиқкунандаи СБҲМ дар бар мегирад, ки нусхаи онро ҷадвали 1.8. нишон медиҳад.

Чадвали 1.8. - Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирӣ барои корхонаҳои татбиқкунандаи СБҲМ*

№	РАмз (Cod IFRS 3)	Номгӯи ҳисобҳо (ACC 3)
Ҳисобҳои дорониҳо (Asset)		
1	A.01	Воситаҳои пулӣ ва муодили онҳо
2	A.02	Сармоягузориҳои молиявии кӯтоҳмуддат
3	A.03	Қарздориҳои дебиторӣ, соф
4	A.04	Пардохтҳои пешакӣ ба таъминкунандагон ва дигар дорониҳои ҷорӣ
5	A.05	Андозҳои баргардонидашаванда ва пешпардохти андозҳо
6	A.06	Захираҳои моддӣ
7	A.07	Моликият, бино ва таҷҳизот
8	A.08	Дорониҳои ғайримоддӣ
9	A.09	Гудвилл
10	A.10	Сармоягузориҳои дарозмуддат
11	A.11	Қарздориҳои дебиториҳои дарозмуддат
12	A.12	Дорониҳои андозии таъхиршуда
13	A.13	Дорониҳои биологӣ
Ҳисобҳои сармояи ҳудӣ (Equity)		
14	E.01	Сармояи гузошташуда
15	E.02	Сармояи барилова пардохташуда
16	E.03	Бозгирифти сармоя
17	E.04	Сармояи барилова
18	E.05	Захираи азнавбаҳодиҳӣ
19	E.06	Сармояи пардохтнашуда
20	E.07	Ҷоидаи тақсиминошуда
21	E.08	Ҳиссаи ақаллият
22	E.09	Самараи фарқияти курбӣ
Ҳисобҳои уҳдадорӣ (Liability)		
23	L.01	Қарздориҳои кредиторӣ
24	L.02	Пешпардохтҳо аз харидорон
25	L.03	Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати ғайр
26	L.04	Қарзҳои кӯтоҳмуддат
27	L.05	Қисми ҷорӣ уҳдадориҳои дарозмуддат
28	L.06	Қарзҳои дарозмуддат
29	L.07	Уҳдадориҳои андозии тамдидшуда
30	L.08	Даромадҳои давраҳои оянда
31	L.09	Уҳдадориҳои дарозмуддати дигар

*Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф дар асоси [54, с.79 - 81] таҳия гардидааст.

Аз ҳамин хотир, рақамҳои ишорашудаи рамабандии баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва молиявӣ бояд дорои ду аломат бошад. Принсипи мазкур барои он корхонаҳое ҷоиз аст, ки миқдори моддаҳои ҳисоботӣ камшумор ва доимиянд. Дар ҷадвали 1.9 бахшҳои асосии Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ аз рӯйи СБҲМ барои гурӯҳи корхонаҳое, ки барои истифода дар амал тавсия шудаанд ва робитаи нақшаи ҳисобҳо фаслҳои шаклҳои асосии ҳисоботӣ –

ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ ва ҳисобот оид ба даромади умумӣ дида мешаванд, оварда шудаанд:

Чадвали 1.9. - Ҳаслҳои асосии нақшаи ҳисобҳо тибқи СБҲМ*

№	Рамзи ҳисоб	Номгуи ҳисобҳо
1	000	Ҳисоби ёрирасони хизматӣ
2	100	Дороиҳои ғайригардон
3	200	Дороиҳои гардон
4	300	Сармояи худӣ ва захираҳо
5	400	Уҳдадориҳои дарозмуддат
6	500	Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат
7	600	Даромад
8	700	Хароҷот
9	800	Даромад ва хароҷоти ғайр
10	900	Ҷоида ва зарар

***Сарчашма:** аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Аз ҷадвали овардашуда бараъло аён аст, ки рақамҳо ва дигар равишҳои нишонаи (рамзи) 99-ро бояд барои ҳисобгирӣ муҳосибӣ дар оғози кор ва оянда ширкат ва корхона истифода намоянд.

Ҳамин тариқ, муҳокимаҳои диққат шаҳодат доданд, ки дар корхонаҳо амалинамоии принципҳои махсуси баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва зинаҳои марҳилавии татбиқи онҳо, ки бо мақсади инъикос ё анҷомдиҳии ҳисоботи молиявӣ ва идоракунӣ ва ғ. нигаронида шудааст, ҳатмӣ мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, раванди рамзбандии ҳисоботи молиявиро субконто мукамал мегардонад.

Аз ишора ва гуфторҳои боло бараъло аён аст, ки дар мизони баҳисобгирӣ муҳосибӣ уҳдадориҳои дебиторӣ дар се ҳолат: субконтӣ яқум ҳамчун контрагент, субконтӣ дуҷум ҳамчун рақами шартнома ва субконтӣ сеҷум ҳамчун уҳдарорӣ ё қарзро дар бар бигирад. Дар сурати истифодаи варианти муносиби суръати бадастории ахборот аз сатҳҳои ботафсили ҳисобҳо таҳияи тавзеҳоти ҳисоботи молиявӣ ва ихтисори вақт барои коркарди иттилооти баҳисобгирӣ-ҳисоботӣ тибқи СБҲМ имкон дорад.

Дар ҷадвали 1.10 қисмати Нақшаи ҳисобҳо оид ба баҳисобгирӣ қарздориҳои дебиторӣ бо тафсилоти кушодаи ҳисобҳо аз рӯи СБҲМ тасвир гардидааст. Ин қисмати нақшаи ҳисобҳо бадастории маълумотро барои омодаسازی иттилоот оид ба қарздориҳои дебиторӣ имкон медиҳад, зеро он

маълумоти муфассалро барои тавзеҳот (оид ба маблағи қарздориҳои дебитории соқитшуда, бузургии захираи зарари интизории қарзӣ ва самарайи дисконтиронӣ) дар бар мегирад.

Ҷадвали 1.10. - Фрагменти Нақшаи ҳисобҳо мутобиқи СБҲМ оид ба баҳисобгирии қарзи дебитории корхона*

№ п/п	Рамзи ҳисоб	Номгӯи ҳисобҳо
1.	10410	Қарздориҳои дебитории кӯтоҳмуддат
2.	10411	Ҳисобҳои тичоратӣ барои қабул
3.	10412	Ҳисобҳои тичоратӣ барои қабул – муҳлатгузашта
4.	10413	Ҳисобҳои тичоратӣ барои қабул – самарайи дисконт
5.	10420	Васиқаҳо барои қабул
6.	10430	Пешпардохтҳои кӯтоҳмуддат ба таъминкунандагон
7.	10440	Қарздориҳои дебитории кӯтоҳмуддати дигар
8.	10441	Дебиторони дигар
9.	10900	Захираҳои баҳой оид ба зарари интизории қарзӣ
10.	10911	Захираҳои баҳой оид ба зарари интизории қарзӣ – ҳисобҳо барои қабул

***Сарчашма:** аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Аммо таҷрибаи амалии истифодаи татбиқи СБҲМ нишон медиҳад, ки бояд дар корхонаҳои ҳисоботи иловагии азхиравӣ истифода гардад ва он ҳам бо мақсади зарурати минбаъда мавриди истифода қарор гиранд. Мисоли васеи ҳисоботҳои захиравӣ азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ, камарзишшавии воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайригардони барои фурӯш таъйиншуда, моликияти сармоявӣ ва ғ. баромад мекунанд.

Аммо ин маънои онро надорад, ки нақшаи ҳисобҳо тибқи талаботи СБҲМ миқдори аз ҳад зиёди ҳисобҳои истифоданашавандаро дар бар бигирад. Зеро чунин ҳолат ба суръати коркарди иттилоот ҳангоми таҳияи автоматиконидашудаи ҳисобот, ба вучуд омадани хатоҳо ва афзоиши хавфи иштибоҳ бурда мерасонад.

Нақшаи ҳисобҳо бо мақсади таҳияи ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ, ба ғайр аз ин, бояд боз дорои ҳисобҳои ёрирасон ва техникӣ бошад. Ҳисобҳои техникӣ ва ёрирасон ҳангоми гузаронидани бақияҳо ҳангоми автоматикунонии баҳисобгирӣ ё дар рафти муқоисаи гардишҳо ва бақияҳо, амалигардонии баҳисобгирии мувозин ва ғ. истифода мешаванд. Масалан ҳангоми таҳияи

автоматиконии ҳисоботи муттаҳида тибқи СБҲМ ба ҳисобҳои техникӣ зарур мешаванд.

Ҳамин тариқ, коркарди нақшаи кории ҳисобҳо бо мақсади таҳияи ҳисоботи молиявӣ тибқи СБҲМ барои ҳар як корхона дар давраи ташаккули сиёсати баҳисобгирӣ муҳим буда, нақшаҳои намунавии аз ҷониби ниҳодҳои давлатӣ тавсияшуда ҳамчун замина дар ин раванд баромад мекунанд.

Мушкилоти асосии ташкили мақсадноки нақшаи кории ҳисобҳо муайян кардани ҳаҷми он, яъне дараҷаи танзим дар он, аломатҳои гурӯҳбандӣ ва ҷамъбасти маълумот дар бораи далелҳои фаъолияти хоҷагӣ мебошад. Ҳалли масъалаи мазкур бо омӯзиши амиқи мафҳуме чун «гурӯҳбандии ҳисобҳо», бо интиҳоби шумораи ҳисобҳо ва зерҳисобҳо, нақши охирон дар низоми ҳисобҳо; ташкили баҳисобгирии ҷузъӣ; истифодаи доираи баҳисобгирии ҳар як ҳисоб; кушодани ҳисобҳои муросилотӣ алоқаманд аст. Мақсади асосии ташкили методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар баробари автоматикунонии равандҳои муҳосибӣ, инчунин таъмини самаранокӣ ва ба равиши муайян даровардани баҳисобгирӣ дар корхонаҳои шакли моликиятшон гуногун мебошад.

Аз ҳамин ҷо маълум мегардад, ки навишти дутарафа, ҳуҷҷатгузорӣ, барӯйхатгирӣ, баҳодихӣ, арзишмуайянкунӣ, тавозун, ҳисобот ва тақмили ҳисобот маҳаки асосии истифодаи методҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, молиявӣ ва идоракунӣ буда, навъҳои дар боло закргардидаи амалкардро бояд ба инобат гирад.

Чӣ тавре ки маълум аст, дар байни унсурҳои усули баҳисобгирӣ ҳисобҳои муҳосибӣ ва навишти дутарафа ҷои махсусро ишғол мекунанд. Ҳисоб – ин як қисми низоми баҳисобгирӣ мебошад, низом ин маҷмуи унсурҳо ва муносибатҳои иттилоотии байни онҳо мебошад. Ҳамин тавр, ҳар як ҳисоб унсури низом мебошад. Дар як вақт, ҳар як ҳисоб ба ҳисобҳои дигар алоқаманд аст. Алоқамандииҳои мазкур бо кумаки навиштҳои муҳосиботӣ амалӣ карда мешавад; Ҳар яке аз онҳо манфиати ин ё он иштирокчиёни раванди хоҷагидориро инъикос мекунанд. Хусусияти алоқамандииҳои амалиётӣ аз он иборат аст, ки онҳо ё

воқеан робитаҳои мавҷударо ифода мекунанд ё онҳоро мекурсанд (муносибати расмӣ).

Низоми баҳисобгирӣ бояд як қатор нишондиҳандаҳоро ба инобат гирад, ки фаъолияти корхонаи соҳаи алоҳидаро тавсиф кунанд ва имкон фароҳам оранд, ки онҳо нишондиҳандаҳои корхонаҳои ҷудогона дар доираи бахшҳои гуногун ва минтақаҳои иқтисодии кишварро таъмин намоянд.

Барои ташкили оқилонаи низоми ҳисобҳо ва инчунин барои истифодаи бе иштибоҳи ҳисобҳо ҳангоми инъикоси амалиёти хоҷагидорӣ, бояд дар бораи хусусиятҳои ҳар кадоми онҳо тасаввуроти дақиқ мавҷуд бошад. Бо ин мақсад, ба таснифи ҳисобҳо муроҷиат мекунанд.

Таснифоти ҳисобҳои муҳосибӣ усули омӯзиши ҳисобҳоро бо роҳи гурӯҳбандӣ аз рӯйи аломатҳои нисбатан муҳим ва муайян кардани таркибҳои умумии намудҳои гуногуни ҳисобҳоро пешниҳод мекунад. Ин имкон медиҳад, ки ба ҷои омӯзиши ҳар як ҳисоб дар алоҳидагӣ ба омӯзиши шумораи нисбатан ками гурӯҳҳои ҳисобҳо маҳдуд шаванд. Дар ин ҳангом муқаррар намудани хусусиятҳои хоси ҳар як гурӯҳи ҳисобҳо бояд барои ҳамаи ҳисобҳое, ки гурӯҳи мазкурро ташкил медиҳанд, умумӣ бошанд.

Таснифи ҳисобҳо имкон медиҳад муқаррар карда шавад, ки кадом нишондиҳандаҳоро дар ин ё он ҳисобҳои ба даст овардашуда, муайян карда шавад, ки кадом ҳисобҳо барои инъикоси пурраи фаъолияти иқтисодии корхонаи мазкур заруранд. Ин ҳолат варианти амалии ҳисобҳоро дар бар гирифта ба он менигарад, ки ин ё он ҳисоб барои чӣ зарур аст ва чӣ гуна истифода мешавад.

Аммо муҳаққиқ Е.В. Кузнетсова қайд менамояд: «... дар марҳилаи аввал (1900-1918), аксари нақшаҳои стандартӣ ҳисобҳо, ки аз ҷониби мутахассисони фаронсавӣ ва белгиягӣ таҳия шудаанд, ҳадафи ба эътидол овардани тавозун ва ҳисоботи даромадро пайгирӣ мекарданд. Дар натиҷа, таснифоти ҳисобҳо дар нақшаҳои ҳисобҳо бар асоси «принсипи таснифоти тавозун» ё «ҳисобҳои синтезшуда» сурат мегирифт» [137, с. 49], ки василаи асосии таҳияи нақшаи ҳисоб дар шароити имрӯза мебошад.

Мувофиқи нишондоди муҳовараҳои иқтисодӣ чихати ташкили марҳилаи асосии ҳисобот методи табақабандиро истифода мебаранд. «... Таснифот ё табақабандӣ – тақсим намудани предметҳои зиёд оид ба ҷамъияти муайян барои ҳар як аломати синфҳо мебошад, зеро табақабандӣ низоми зиёдро ташкил медиҳад» [9; 10].

Дар ҳар як гурӯҳбандии алоҳида ё дар ҳар як зинаи он, як меъёри асосӣ истифода бурда мешавад. Меъёри гурӯҳбандӣ бояд муҳим бошад, яъне таркиби муҳимми предметро мутобиқ ба мақсади гурӯҳбандӣ инъикос намояд.

Таснифоти ҳисобҳо бо мақсадҳои муҳимми зерин амалӣ мешаванд:

1. Фаҳмидани маъно, вазифа ва мақсади ин ё он ҳисоб, фарқияти принципаалии он аз ҳисобҳои дигар, ё баръакс, чӣ умумияте миёни ин ё он ҳисоб мавҷуд аст;

2. Ба шогирдон осон намудани омӯзиши табиати ҳисобҳо ва ба муҳосибон - таҷрибаомӯзон истифодаи онҳо;

3. Кумак ба тартибдиҳии нақшаҳои кори ҳисобҳо.

Ба ғайр аз ин, таснифоти ҳисобҳо – инчунин тарҳи ҳисобҳост.

Бинобар ин якчанд аломатҳои гурӯҳбандии ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибиро ҷудо намудан мумкин аст.

1. *Аз рӯйи дараҷаи таъсир ба нишондиҳандаҳои молиявӣ (дар муносибат бо тавозуни муҳосибӣ) ҳисобҳо ба тавозунӣ ва ғайритавозунӣ ҷудо мешаванд, яъне бақияи яке дар моддаҳои тавозун мустақим ё ғайримустақим вучуд дорад, бақияи дигар дар моддаи тавозун нишон дода намешавад ва ба бақияи он дохил намешавад. Таснифот бо тафсири дороиҳои тавозун асоснок карда мешавад: агар мо дар зери мафҳуми дорой молу мулкро фаҳмем, ки ба соҳибмулки корхона қарор дорад, бояд ҳамаи он чи ки ба моликияти корхона дохил намешавад, дар тавозун нишон дода намешавад.*

2. *Дар муносибат бо бақияи ҳисобҳо, ки дар тавозуни ҳисоб иштирок меkunанд, на он бақияе тақсим карда мешавад, ки бевосита дар тавозун инъикос меёбад ва он бақияе, ки ба ҳисоби дигар гузаронида мешавад, яъне дар тавозун ғайримустақим иштирок мекунад. Одатан ҳисобҳои мазкур, ки*

инъикоскунандаи натиҷаҳои молиявиянд, бақияи он дар ҳисоби 33200 «Ҷоидаи тақсимиашуда» ғун мешавад.

3. *Аз рӯйи аҳаммият* «... бақияи ҳисобҳо ба соф (массаи иқтисодӣ тибқи як хусусияти мушаххаси аломати гурӯҳбандӣ ташаккул ёфтааст) ва омехта (массаи иқтисодӣ аз рӯйи якчанд хусусиятҳои аломатҳои нодақиқи гурӯҳбандишаванда ташаккул ёфтааст) тақсим карда мешаванд» [15, с. 15]. Гурӯҳбандии мисоли ҳисобҳои омехта метавонанд инҳо бошанд:

- Ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом» - тибқи дебет дар охири давраи ҳисоботӣ хароҷотҳои воқеӣ ҳам карда мешавад ва аз рӯйи қарз дар давоми тамоми давраи ҳисоботӣ маҳсулоти тайёр бо нархи шартӣ ҳисоботӣ аз баҳисобгирӣ хориҷ мешавад;

- ҳисоби 10710 «Молҳо» - аз рӯйи дебет, воридоти онҳо бо арзиши аслии воқеӣ ба қайд гирифта мешавад, аммо аз рӯйи кредит бошад - аз ҳисоб баровардани онҳо бо нархи фурӯш навишта мешавад.

5. *Аз рӯйи ҳаҷми иттилоот* ҳисобҳо ба кулӣ ва ҷузъӣ тақсим мешаванд. Дар адабиёти англисӣ ҳисоби ҷузъӣ муфассал ва ҳисоби кулӣ назоратӣ номида мешавад. Дар асари муҳосибони рус, масалан П.И. Рейнбот баҳисобгирии ҷузъиро ҳамчун назорат маънидод кардааст, зеро бақияҳо ва гардиши молҳо, масалан, ҳисобҳои «Мол», бақияҳо ва гардиши маҳсулотро дар ҳисобҳои таҳлилии молҳо назорат мекунанд. Ҳамин тавр А.Р. Рудановский ин истилоҳро ба таври ғуногун шарҳ дод. Аз нуқтаи назари ӯ, «... баҳисобгирии назоратӣ – ин ҳисоб бо терминологияи имрӯза ҷузъӣ, ҳисоби аудитӣ - кулӣ мебошад. Вай баҳисобгирии назоратиро бо техникаи идоракунии ва ҳисобдорӣ аудиторию бо вазифаҳои хоҷагидорӣ алоқаманд кард, ки вазифаҳои ҳисобҳои назоратӣ ва аудитӣ бо ҳамдигар умумияте надоранд» [55, с. 63].

6. *Аз рӯйи таъйинот* ҳисобҳо ба реалӣ ва номиналӣ ҷудо карда мешаванд. Реалӣ ҳисобҳоеанд, ки дар паси онҳо шахсони мушаххас ва ҳам на камтар аз арзишҳои мушаххас меистанд, ба номиналӣ бошад ҳисобҳои дохил мешаванд, ки ба таври сунӣ ба низоми ҳисобҳо барои дақиқ намудани баҳои ҳисобҳои воқеӣ ворид карда шудаанд. Тарҷумаи нисбатан комилро Э.Леоте ва А.

Гилбо ичро карданд, ки ҳисобҳои номиналиро – ҳисобҳои тартибӣ ва методӣ номидаанд.

7. *Аз рӯйи табиати ҳисоби бақия* ҳисобҳо ба даромад ва хароҷот тақсим карда мешавад. Гурӯҳи якуми ҳисобҳо чунинанд, ки бақия наметавонад бо роҳи раванди анъанавии ворид намудани он муайян карда шавад. Чараёни анъанавӣ формулаи зеринро дар назар дорад: $B_a + D_t - K_t = B_o$, онҷо, ки B_a – бақияи оғозӣ, D_t – гардиш оид ба дебити ҳисоби мазкур, K_t – гардиш вобаста ба кредити ҳисоби мазкур, B_o – бақияи охир.

Ҳамин тариқ, бақия мустақиман аз навиштҳо ба ҳисобҳо гузаронида мешавад. Аммо, ин на ҳамеша имконпазир аст, бахусус вақте сухан дар бораи ҳисобҳои омехта меравад. Дар онҳо, бақия бо роҳи барӯйхатгирии захираҳо ва мутаносибан бузургии дебетӣ ё гардиши кредитӣ муайян карда мешавад: $B_a + D_t - B_o = K$ - агар ҳисоб дорои бақияи дебетӣ бошад; $B_a + K - B_o = D$ - агар ҳисоб дорои бақияи кредитӣ бошад.

8. *Тибқи таркиби ҳуқуқӣ*, таснифоти нахустин ва мукамалро Э. Дегранж (1795) тартиб додааст, ки ҳама ҳисобҳоро ҳамчун шахсӣ баррасӣ намуда, онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим кардааст: ҳисобҳои соҳибмулкони ва ҳисобҳои шахсони сеюм. Таснифи мазкурро И. Ваннер (1835) муфассалтар таҳия кардааст, ки ҳар як ҳисобро ҳамчун «агентҳои иқтисодӣ» баррасӣ кардааст. Ӯ қайд кардааст: - «... дар зери ҳисоби молҳо зурур аст, ҳисоби агенте фаҳмида шавад, ки барои гирифтани ва тақсим намудани мол ваколатдор аст» [28, 436 с.].

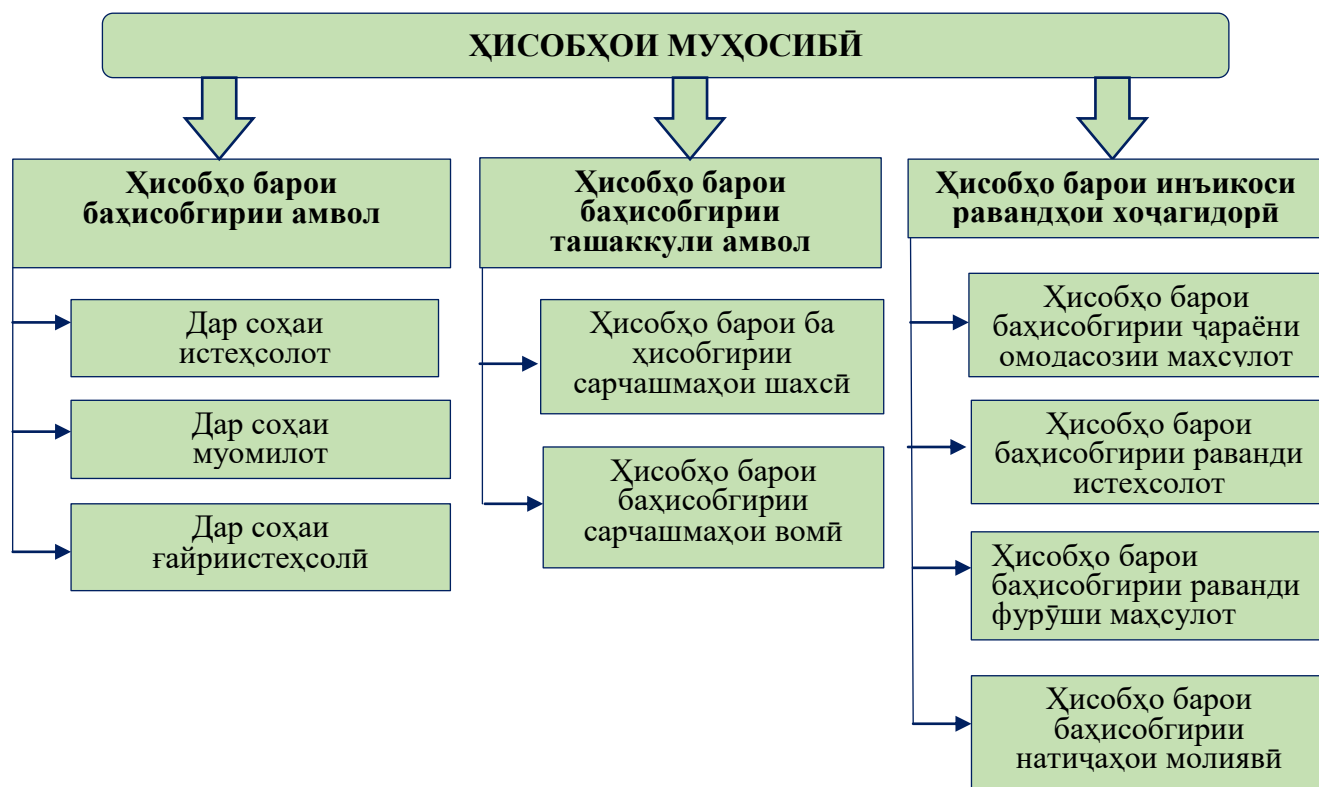
9. *Тибқи мундариҷаи иқтисодӣ*, таснифоти нисбатан пурратар аз тарафи Е.Е. Сиверс пешниҳод шудааст. Ҳамин тавр, Е.Е. Сиверс ҳамаи ҳисобҳоро ба моддӣ ва шахсӣ (ҳисобҳои сармоя) ҷудо намуд. Якуминҳо ба асосӣ (амволӣ) ва интиқолий тақсим карда шудаанд. Интиқолиҳо вазифаи ҳисобкуниро иҷро карда, ба ҳисоби захираҳо, иншоот ва истехсолот тақсим карда шудаанд. Ҳисобҳои шахсӣ ду гурӯҳро дар бар мегиранд: сармояи худӣ ва сармояи ҷалбшуда.

Барои гурӯҳбандии ҳисобҳои ҳисоби муҳосибӣ ду аломати нисбатан муҳимтар мавҷуданд: иқтисодӣ ва сохторӣ.

Гурӯҳбандии ҳисобҳо аз рӯи таркиби иқтисодӣ имкон медиҳад, ки номгӯи ҳисобҳо ё гурӯҳи якранги онҳо, ки барои инъикоси фаъолияти хоҷагидории ташкилот, иттиҳодияҳо ва соҳаҳо заруранд, муайян карда шавад (расми 1.6).

Ҳангоми таснифи сохторӣ ҳисобҳо аз рӯи аломати сохтори онҳо гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Ҳар як ҳисоб мақсади қатъиян пешбинишуда дорад ва ҳамзамон сохтор низ ба шумор меравад. Дар ин маврид таснифот на дар асоси он чи ки аз рӯи ҳисоб ҳисобида мешавад, ба назар гирифта мешавад, балкӣ чи гуна бояд ҳисобида шавад, то ин ки ҳадафи муайян ё нишондиҳандаҳои зарурӣ барои идоракунии фаъолияти хоҷагидорӣ ба даст оварда шавад, муайян карда шавад (расми 1.7).

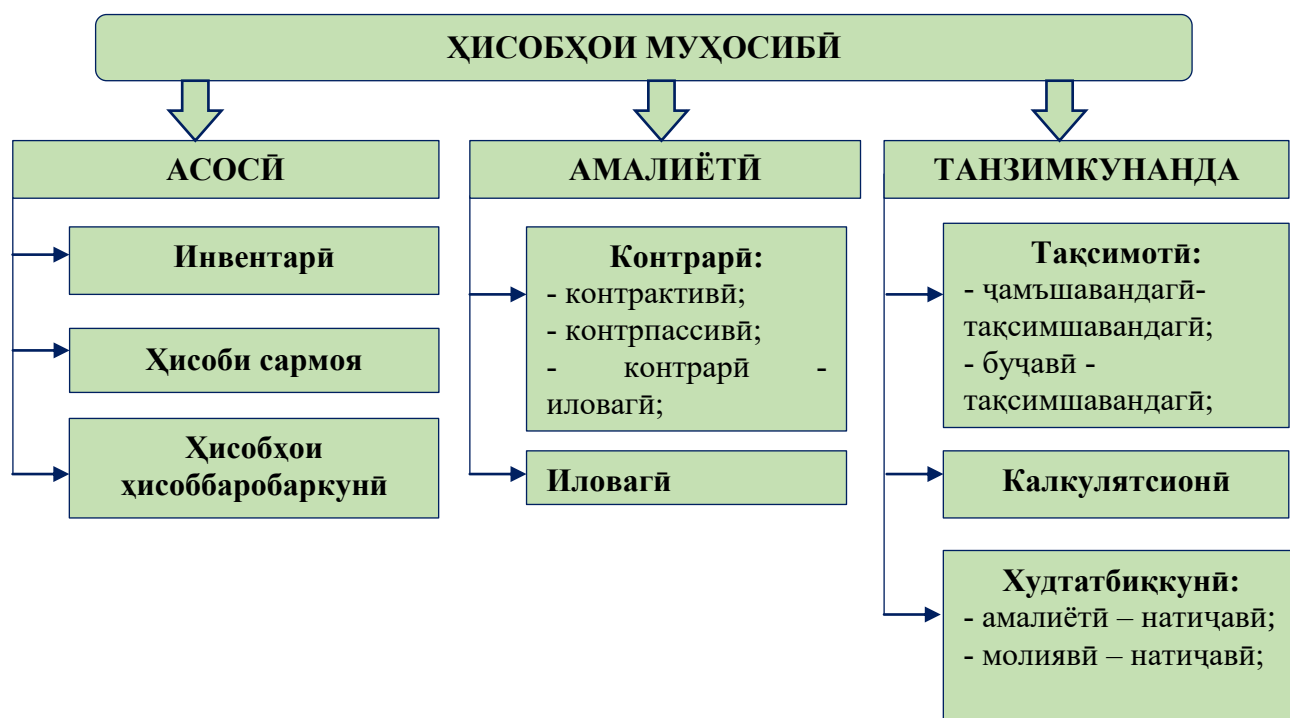
Фаҳмиши ҳамачонибаи ҳисобҳо дар чараёни таснифоти онҳо имкон медиҳад, ки онҳо дар ҳисобҳо ва ҳангоми асосноккунии иқтисодии нақшаи ҳисобҳо дуруст истифода бурда шаванд.

Расми 1.6. - Таснифи ҳисобҳо аз рӯи таъйиноти иқтисодӣ
Сарчашма: аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст

Нақшаи кори ҳисобҳо метавонад танҳо як қисми ҳисобҳои имконпазир ва маъруфро роҷеъ ба ташкили баҳисобгирии ҷорӣ, молиявӣ ва идоракунии фаро гирад, ки маълумоти иқтисодӣ ва ҳуқуқии пурраро дар бораи объектҳои ҳисоботи муҳосибӣ дар ҷанбаҳои кулӣ ва ҷузъӣ таъмин менамояд ва имкон медиҳад маълумоти зарурӣ бо хароҷоти камтарин ба даст оварда шавад. Он дар корхонаҳо ва ташкилотҳо асос барои лоиҳакашии низоми иттилоотӣ ва ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ асос шуда метавонад.

Сохтани нақшаи кори ҳисобҳо дорои ҳадафи баёни дуруст дар баҳисобгирии мундариҷаи иқтисодии воситаҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ ва сарчашмаи онҳо, табиати иқтисодии амалиётҳои гуногуни хоҷагидорӣ мебошад. Нақшаи ҳисобҳо бояд тарзе сохта шавад, ки гирифтани нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ барои шарҳ ва назорати корхона таъмин карда шавад. Тавозун, ҳамзамон, нақшаи кории ҳисобҳоро зуд зуд дақиқ кардан ва таҷдид сохтан на онқадар лозим аст. Онҳо бояд бо баъзе пешомадаҳои сохта шаванд, ки маълумоти зарурӣ, аз ҷумла иттилооти ба тозагӣ пайдошавандаро бидуни тағйир додани нақшаи кории ҳисобҳо ба даст оранд.

Расми 1.7. - Таснифоти ҳисобҳои муҳосибӣ аз рӯи таъйинот ва сохтор

Сарчашма: аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст

Мо медонем, ки аз рӯйи миқдори иттилоот ҳисобҳо ба кулӣ, ҷузъӣ ва инчунин зерҳисоб тақсим карда мешаванд.

Дар ҳисобҳои гуногуни кулӣ, шумораи низомҳои ташкилшудаи мавқеҳои ҷузъӣ яқсон нестанд. Дар доираи ҳисобҳои тартиби аввалия, ҳарду ё як гурӯҳ ҳолӣ буда метавонанд (масалан, дар корхонаҳои саноатӣ ба ҳисоби «Ҳисобҳои ҳисоббаробаркунӣ» ҳисобҳои ҷузъӣ пеш бурда намешаванд). Шумораи низомҳои асосии ҳисобҳои ҷузъӣ бештар бо яқто маҳдуд мешаванд, агарчӣ метавонад қимати баробар ба 2, 3 ва ғайраро қабул кунад (барои мисол, ба ҳисоби «Истеҳсолоти нотаом» дар корхонаҳои истеҳсолӣ ташкили ҳадди ақал ду низоми асосии ҳисобҳои ҷузъӣ – барои ба ҳисобгирии хароҷот ба истеҳсолот оид ба намудҳои маҳсулот ва бо намудҳои хароҷот зарур аст). Ба ҳамин монанд унсурҳои дигаре, ки варианти ибтидоии сохтори иқтисодиро ҳисоботи кулӣ мешуморанд, ҳамчун василаи ҷамъоварии иттилооти мушаххас тавсиф карда мешаванд.

Дар нақшаи кории ҳисобҳои корхона бояд низоми интиҳобшудаи баҳисобгирии кулӣ мухтасар ифода ёбад ва дар сиёсати баҳисобгирии он навишта шавад. Низомҳои асосӣ бояд бо рӯйхати пурраи мавқеҳо, ки онҳоро дар бар мегирад, тавсиф карда шаванд. Низомҳои иловагиро танҳо дар нақшаи кории ҳисобҳо нишон додан мумкин аст; шарҳи онҳоро ба маълумоти дахлдор ворид намудан мувофиқи мақсад аст (дастурҳо ва ғайра). Истифодабарандаи мушаххаси маълумоти баҳисобгирӣ маҷмуи низомҳои иловагии баҳисобгирии ҷузъиро бо дарназардошти масъалаҳо ва хусусиятҳои фаъолияти онҳо мустақилона ташкил мекунад.

Дар асоси таснифи ҳисобҳо ба гурӯҳҳои кулӣ ва ҷузъӣ, ки ба нақша дохил карда шудаанд, дар ин раванд самтҳои зеринро таҳия кардан мумкин аст:

- мутобиқгардонӣ дар асоси илмии шумораи ҳисобҳои кулӣ;
- таҳияи механизми батанзимдарории ҳуди ташкили миқдор ва таркиби мавқеи нақшаи кории ҳисобҳо ҳангоми риояи равишҳои ягонаи базавӣ ба тарҳрезии он;

- ошкор кардан ва ташаккули мантиқии ҳамаи низомҳои баҳисобгирии чузъӣ, ки барои идоракунии ташкилот заруранд.

Дар тури ҳамаи таърихи қаблии баҳисобгирӣ ба ҳисобҳо ва ба табақабандии онҳо аз тарафи назариятчиёни пешбар ва мутахассисон оид ба ҳисобҳо таваҷҷуҳи зиёд пайдо гардидааст. Таснифи ҳисобҳо мавқеи махсусро дар бар мегирад, ки бо низоми ҳисобҳо унсури тамоми низоми ҳисобро ташкил медиҳад ва инчунин манфиати амалии назаррас дорад. Ин имкон медиҳад, дар асоси тадқиқи дақиқи илмӣ ҳисобҳои барои инъикоси фаъолияти хоҷагидорӣ корхона зарур, дуруст интихобот карда шавад, имконияти муттаҳид кардани ҳисобҳои интихобшударо ба гурӯҳҳо аз рӯи таркиби якхела таъмин менамояд.

Бояд инчунин қайд кард, ки аксар вақт назария аз амалия чудо карда мешуд ва тавсияҳои худ оид ба ташкили таснифоти ҳисобҳо, бо талабот ва дархостҳои амалия, ба таври зарура ҳисоб карда намешуданд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, метавон хулоса намуд, ки таснифот табиат ва таъйиноти ҳар як ҳисобро муайян мекунад, аммо нақша кумак мекунад, ки чӣ маҳз дар кадом ҳисоб ба назар гирифта шавад. Муҳосиб ҳисобро интихоб ва бо он кор мекунад. Ҳисобро ба нақшаи корӣ дохил намуда, муҳосиб ба эҳтиёҷоти амалӣ тақия мекунад, ки ҳамеша муҳолифи ҳамдигаранд, аз ин рӯ, дар нақшаи кории ҳисобҳо мунтазам нигоҳ доштани асосҳои таснифот имконнопазир аст, аммо барои фаҳмидани ҳисобҳо донишмандони асосҳои назариявии мазкур зарур аст. Инчунин бояд дарк кард, ки модели иттилоотии механизми хоҷагидорӣ, ки бо истифода аз низоми баҳисобгирии муҳосибӣ сохта ва ба таври методологӣ асоснок карда шудааст, ба маънои васеъ бояд равандҳои дар иқтисодиёт баамаломадаро оқилона инъикос намояд.

Бояд қайд кард, ки бо интихоби номгӯи ҳисобҳо муҳосиб алоқамандии байни онҳоро низ муайян мекунад. Нақшаи ғайрикории ҳисобҳо, ки ҳисобҳои сохторҳоро муттаҳид мекунад, аммо ҳисобҳои сохторҳо аз шакли нақшаи корӣ ҷараён мегиранд. Берун аз нақшаи корӣ ҳисобҳо вучуд надоранд ва алоқамандӣ низ байни онҳо вучуд надорад.

ХУЛОСАҲО ОИД БА БОБИ I

1. Дар натиҷаи коркардҳои иттилооти илмӣ дақиқ чунин мушоҳида мешавад, ки Нақшаи ҳисобҳо бояд унсурҳои муҳимми фаъолияти молиявии корхонаро ба вуҷуд орад ва таснифоти шакли пурраи ҳисобҳоро инъикос намояд, инчунин пайдарпайии маълумоти заруриро доир ба ҳолати молиявии корхона инъикос намояд. Таҳияи нақшаи ҳисобҳо яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа, дар соҳаи бучасозӣ ва низоми марбут ба баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ баҳисоб меравад. Ба ақидаи мо, нақшаи ҳисобҳо рӯйхати муташаккил ва рамзгузоришудаи ҳамаи ҳисобҳои инфиродӣ мебошад, ки барои навишти амалиёт ва тартиб додани китобҳои ҳисобдорӣ истифода мешаванд.

2. Масъалаҳои марбут ба рушди ҳисобҳо бояд дар зинаҳои гуногуни иқтисодӣ муҳокима ва баррасӣ карда шаванд. Бо ин роҳ аҳамияти иқтисодии ҳолатро ба таври пурра ва фарогир тасвиб намудан мумкин аст. Инчунин дар натиҷаи омӯзиши нақшаи ҳисобҳо ва мураттабсозӣ аз тарафи мо иқтисоди даврии шаклгирифта ва рушди низоми нақшаи ҳисобҳо коркард шуд.

3. Истифодаи усули оптикаи Ҳиоб дар шароити имрӯза хело муҳим мебошад. Дар ин маврид, истифодаи усули се – чор оптикаи нақшаи ҳисобҳоро татбиқ намудан мумкин аст, ки ба онҳо истифодаи усулҳои маҷмуии таҳлилӣ, ташкилӣ ва коркарди иттилооти муҳосибиро аз ҷониби намуди фаъолият ва ғ.;

4. Ба таври мушаххас хулосабарорӣ карда шудааст, ки усулҳои мувофиқгардонӣ ва илман асонокнамоии ҳисоб, инчунин таҳияи механизми батанзимдарории худӣ ташкили миқдор ва таркиби мавқеи нақшаи кории ҳисобҳо ҳангоми риояи равишҳои ягонаи базавӣ ба тарҳрезии он; ошкор кардан ва ташаккули мантиқии ҳамаи низомҳои баҳисобгирии ҷузъӣ, ки барои идоракунии ташкилот заруранд, шартӣ муҳим мебошад.

5. Дар тули ҳамаи таърихи қаблии баҳисобгирӣ ба ҳисобҳо ва ба табақабандии онҳо аз тарафи назариятчиёни пешбар ва мутахассисон оид ба ҳисобҳо тавачҷуҳи зиёд пайдо гардидааст. Таснифи ҳисобҳо мавқеи махсусро дар

бар мегирад, ки бо низоми ҳисобҳо унсури тамоми низоми ҳисобро ташкил медиҳад ва инчунин манфиати амалии назаррас дорад. Ин имкон медиҳад, дар асоси тадқиқи дақиқи илмӣ ҳисобҳои барои инъикоси фаъолияти хоҷагидории корхона зарур, дуруст интихобот карда шавад, имконияти муттаҳид кардани ҳисобҳои интихобшударо ба гурӯҳҳо аз рӯйи таркиби якхела таъмин намуда дар ин ҳолат ташкили низоми соддакардашуда ва мувофиқ ба шароити имрӯза анҷомдодашударо дар назар дошта, дарки мантикии онро талаб менамояд.

6. Таснифот ба шарҳи табиати ҳар як ҳисоб кумак мекунад, нақша бошад, ёрӣ мерасонад, ки дар ҳар як ҳисоб чӣ бояд ба назар гирифта шавад. Муҳосиб ҳисобро интихоб ва бо онҳо кор мекунад. Ҳисобҳоро ба нақшаи корӣ ҳамроҳ намуда, муҳосиб ба эҳтиёҷоти амалӣ таъя мекунад, ки ҳамеша ба ҳам муқобиланд, бинобар ин, дар нақшаи кории ҳисобҳо мунтазам нигоҳ доштани асосҳои таснифҳо имконнопазир аст, аммо барои фаҳмидани ҳисобҳо донишони ин асосҳо зарур аст.

БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ МУОСИРИ РУШДИ НИЗОМИ НАҚШАИ ҲИСОБҲО

2.1. Баҳодиҳии таъминоти иттилоотии чараёни идоракунии корхона дар асоси консепсияи нақшаи ҳисобҳо

Тақмили нақшаи ҳисобҳо дар шароити имрӯза яке аз вазифаҳои асосии илми баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Танҳо дар сурати истифодаи методҳои дуруст ва дақиқ зарурати коркарди нақшаи ҳисобҳои дуруст ва эътимоднок имконпазир аст.

Таҳлилҳои илмӣ ва натиҷаҳои санҷидашудаи муҳаққиқони соҳа ба монанди Питер Дойл шаҳодат медиҳад, ки таҳлили молиявии ширкатҳо ба баҳодии нодурусти ғайолияти ширкатҳо таъсири манфӣ расонида, дар натиҷа хилофи қонунгузориҳои миллӣ мебошад.

Аз таҳлили гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки яке аз вазифаҳои илми муҳосибот, хусусан мутахассисону пажӯҳишгарон офаридани методҳои мувофиқ ва таҳлилҳои саривақтӣ ва комилан дурусти маълумоти муҳосибӣ дар ҳама марҳилаҳои ҳисоб мебошад. Мисоли воқеии равандро Питер Дойл чунин ишора намудааст, ки «... баҳисобгирии ширкати англисии SmithKline Beecham 130 млн доллар буда, дар асоси усулу методҳои баҳисобгирии муҳосибии ШМА 90 млн доллар камтар коҳиш ёфтааст, ғайидаи ширкати Carlton Communication аз 238 млн фунт стерлинг ба 138 млн фунт стерлинг коҳиш ёфтааст» [32, с. 18].

Питер Дойл қайд менамояд, ки «... Имрӯз, ҳамаи истеҳсолии ҷандир имкон медиҳанд, ки хароҷот барои доираи васеи маҳсулот ба таври кулӣ коҳиш дода шаванд ва ниёз ба фазои истеҳсоли ва нигоҳдорӣ кам карда шавад» [32, с. 442].

Ин нишондиҳандаҳо ҳаминро собит менамояд, ки бояд дар раванди баҳисобгирии қонуниятҳои миллӣ ва байналмилалӣ ба инобат гирифта шавад ва дар сурати инкори он тафовутҳои ҷиддӣ ба миён меояд. Дар Конгресси XVI

—уми умумичаҳонии муҳосибон дар Ҳонконг масъалаи ҳамбастагии ҷадвали низоми ҳисобҳо баррасӣ гардид ва ҳалли худро ёфт.

Дар дигар маврид Питер Дойл ишора намудааст, ки «... Шурои директорон аксар вақт як ё ду солро барои «андешидан» дар бораи қадамҳои зарурӣ барои «гардонидани ширкат ба самти дигар» сарф мекунанд, вале дар асл, аксари барномаҳое, ки ба афзоиши фоида нигаронида шудаанд, чизе ҷуз фишурдани охири катраи шарбат аз маблағҳои мавҷуда нестанд, балки афзоиши якбораи фоида эҳтимолан бештар аз ғурупоиши наздики ширкат шаҳодат медиҳад, на аз беҳбуди фаъолияти он, тавре ки дар «... Практикуми 1.2» нишон дода шудааст, набудани дарки раванҷҳои воқеии иқтисодӣ низ ба сиёсати ҳукумат таъсири манфӣ мерасонад» [32, с. 443].

Бояд мавриди назар намуд, ки аз масъалаҳои муҳим ва рӯзмара ҳамҷоясозии амсилаҳои мувофиқи милли низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ташаккул додани нақшаи ҳисобҳо, ки бояд фарогири марҳилаҳои зерин бошад:

- амсилаҳои милли, ки хоси кишварҳои ИМА, Испания, Италия, Фаронса ва ғ...;

- амсилаҳои истеҳсолӣ, ки хоси кишварҳои (Олмон ва қисман ИМА, Россия, Австрия, Нидерландия ва ғ...);

- нақшаи ҳисобҳои оптикӣ махсус (скандинавӣ, латиноамерикой, исломӣ ва давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ) [91, с. 33 - 35].

Шурӯъ аз соли 1973 кишварҳои ҷаҳон ба табдили низоми нави баҳисобгирии муҳосибӣ, молиявӣ ва идоракунӣ рӯй оварда дар ин раванҷ ба натиҷаҳои ҷашмрас ноил гардидаанд. Муҳаққиқони машҳур Г. Мюллер, Х. Гершон, Г. Мик чунин ибрози андеша намудаанд, ки «... амсилаи байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ барои шаклҳои гуногуни корхонаҳо мувофиқ мебошад. Ин ҳолат нисбати ташкилотҳои байналмилалӣ мувофиқ буда ва ин стандартҳо бештар дар ин ширкатҳо амалӣ карда мешавад. Аммо онҳо қайд намудаанд, ки нақшаи ҳисоботи молиявӣ танҳо дар ин ширкатҳо ба меъёрҳои ҷаҳонии татбиқи стандартҳо мувофиқат мекунад» [44, с. 8]. Ифодаи «муҳосиботи байналмилалӣ» дар як вақт мушкilotи муҳосибиро инъикос

мекунад, ки интернатионализатсиякунии корхонаро талаб мекунад (ҳисоби амалиёт бо асъори хориҷӣ, иттилооти молиявӣ оид ба фазои чуғрофӣ ва ғайра) ва фарқияти сиёсати муҳосибӣ дар ҷаҳон

Ба ақидаи Я.В. Соколов, «дар давраи муосири рушд табиати ҳисобҳо тағйир меёбад, гузариш аз ҳисоби корхона ба ҳисоби ҳама хоҷагии халқ доир мегардад; ҳисобҳо наметавонанд падидаи дақиқи ҳуқукиро дуруст инъикос кунанд ва ҳаракати иттилоотро ба ҷамъ намудан оғоз кунанд; ҳар як ҳисоб «қуттии сиёҳ» мегардад, ки дорои даромад (дебет) ва баромад (кредит) мебошад» [62, с. 12], ба ҳамин монанд имрӯзҳо дар кишварҳои ҷаҳон ҳатто амсилаҳо ва тартиби навишти дутарафа навиштҳои ҷорӣ, шашҷорӣ ва ҳаштҷорӣ истифода мешаванд.

Дар ҷараёни ташаккули оптикаҳо ба нақшаи ҳисобҳо таҷқиқгарони зиёд таъсир расонданд: И.Ф. Шерр, Э. Шмаленбах, Т. Лимперг, У.Э. Патон, Г. Бенсон, Э. Хопвуд, К. Кэфер, П. Гарнье, Г. Блайконош, М. Лукас ва ғайра. Концепсияи гурӯҳбандии самтҳои асосии рушд ва фаъолияти нақшаи ҳисобҳо, вобаста ба муқаррароти мавқеи баҳисобгирӣ мувофиқи нишондоди Кузнетсова ба се гурӯҳи васеътар асос ёфтааст:

«... I. Баҳисобгирии молиявӣ:

- баҳисобгирии молиявӣ;
- баҳисобгирии идоракунии;
- баҳисобгирии даромад;
- баҳисобгирии хароҷот;

II. Баҳисобгирии истеҳсолӣ:

- баҳисобгирии анъанавӣ;
- ҳисоботи интегралӣ;
- ҳисоби элементӣ - марказонидашуда;
- ҳисоботи деғӣ.

III. Ҳисоботи махсусгардонидашуда:

- ҳисоботи таваррумӣ;
- баҳисобгирии андозҳо;

- баҳисобгирии қарзӣ ва пардохтӣ;
- баҳисобгирии инноватсионӣ. (кишварҳои скандинавӣ, кишварҳои Амрикои лотинӣ, давлатҳои исломӣ, давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ)» [140, с. 82; 83; 84] ҷадвали 2.2).

А . Дамодаран бошад аз рӯйи ҳисобҳои муҳосибӣ муайян намудааст:

- «... - бартариятҳо ҳангоми ташкили ҳисоб;
- назарияҳои тавозунии истифодашаванда;
 - муайянкунандаи нишонаҳои концептуалӣ;
 - ҷанбаҳои методӣ ва техникаи ташкили нақшаи ҳисобҳо ва ҳисоботи молиявӣ» [31, с. 72 - 77].

Тибқи маълумоти нақшаи ҳисобҳо ва бобҳои, ки ҳангоми сохтани онҳо истифода мешаванд (ҷадвали 2.1.).

Ҷадвали 2.1. - Бобҳои нақшаи ҳисобҳо*

Усулҳои имконпазири ҳисобкунии натиҷаҳои молиявӣ	
Нақшаи раванд	Корбурдии амалиёт
Натиҷаи тавозуни молиявӣ	Фарқият байни бақияҳои ҳисобҳои активӣ ва уҳдадориву сармоя дар давра
Натиҷаи тавозунӣ оид ба намуди фаъолият	Сегментҳои берунӣ ва дохилӣ, намудҳои фаъолият, самти фаъолияти стратегӣ ва ғайра
Натиҷаи амалиётӣ	= Даромадҳо – Арзишҳо оид ба унсурҳо ± Тағйирёбии тавозуни ҳамаи захираҳои истеҳсолӣ; истифодашаванда
Натиҷаи тичоратӣ	= Натиҷаи амалиётӣ ± Натиҷа оид ба дигар фаъолиятҳо
Натиҷаи маҷмӯӣ	= Даромадҳо - Харочотҳо ± Тағйирёбии бақияи манбаъҳо
Натиҷаи фурӯш	= Даромадҳо – Арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ.

Дар ҷараёни таҳияи концепсияи нақшаи ҳисобҳо, муаллифи диссертатсия ба шаш мавқеи зерин, ки оптикаи нақшаи ҳисобҳо муайян мекунад, таъяс намудааст:

- самтҳои рушд, ки ба ташкили нақшаи ҳисобҳо таъсир мерасонанд;
- хусусиятҳои концептуалии оптикае, ки нақшаи ҳисобҳо муайян мекунад;

- техникаи ҳисоб, ки бунёд ва имкониятҳои нақшаи ҳисобро муайян мекунад;

- ҳадафи мутобиқгардонии истифодаи нақшаи ҳисобҳо.

Дар концепсияи таҳиянамудаи мо нақшаи ҳисобҳо, ҳадафи мутобиқгардонӣ вобаста ба баҳисобгирӣ гуногун аст:

- ҳисоби молиявӣ – натиҷаҳои молиявӣ ва истифодаи онҳо;

- баҳисобгирии истеҳсолӣ ва махсусгардонидашуда - ҳадди аксар моликият.

Дар ниҳояти қор, татбиқи концепсияи нақшаи ҳисобҳо ба мувозинати манфиатҳои иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ ё бартарияти манфиатҳои иштирокчиёни алоҳидаи бозор (давлат, соҳибкорон, шахмдорон, кормандони қироя) оварда мерасонад.

Чадвали 2.2. - Консепсияи нақшаи ҳисобҳо (аз ҷониби муаллиф тартиб додааст)

Навъҳои баҳисобгирии нақшаи ҳисобҳо		МУАЙЯНКУНАНДАГОНИ МАВКЕИ БАҲИСОБГИРӢ																																								
		Самти рушд					Назарияи балансӣ			Муайян намудани хусусиятҳои консептуалӣ					Натиҷаҳои молиявӣ	Техникаи баҳисобгирӣ			Оптимизатсияи ҳадаф			Мутавозинӣ ё Бартарияти самтҳо																				
		иктисодӣ	истехсолӣ	ичтимоӣ	сиёсӣ	минтақавӣ	оморӣ	динамикӣ	органикӣ	тамарқуз	Консепсияи ҳисоб	Ҳароҷоти манбаъҳо	Ҳароҷоти истеҳсолӣ	Бақияи манбаъҳо		даромадҳо	Ҳароҷоти замин	Маводи	Баҳисобгирӣ	Қонлаи LSM	фоида		моликият	Арзиши асли																		
А	Б	Баҳисоб - гирии молия	Амрикои Шимолӣ; Япония; Қитъаи Аврупо	+		+			Муқаррароти воқеии арзиши асли	микроиктисодӣ	консервативӣ		Аз рӯи хариди	Ҳамаи манбаъҳо	Аз рӯи навъҳои	мачмӯӣ	Миклори ками ҷузъ	дар Ҳ.Ҳ.с. идоракуни	30-50	Қамагини 1V арзиш	Натиҷаҳои молиявӣ ва истифодаи онҳо			Бартарияти соҳибкорон ва дар дараҷаи муайян кормандони кироя																		
Баҳисоб - гирии истеҳсолӣ	Собиқ ИҶШС, Россия, Хитой, Ветнам, собиқ Югославия				+																						Муқаррароти сеқаратаи арзиши асли	макроиктисодӣ	Меъёр ва нақша	Аз рӯи пардохт	Аз рӯи хариди	Манбаъҳои истеҳсолӣ	Вобаста ба ҷои пайдоиш	амалишавӣ	Ҷузъиёти хароҷот	Интеграцияи хароҷот	200-300	Истифода намешавад			Идоракунии арзишҳо	Авлавияти давлат
Ҳисобҳои махсус	Кишварҳои Скандинавӣ, Кишварҳои Амрикои лотинӣ, Давлатҳои исломӣ	+		+						омехта	Тамарқуз ба қарор	Аз рӯи хароҷоти манбаъҳо	Ҳамаи манбаъҳо	Аз рӯи навъҳои	Ҳалли мушкилоти	Тафсилоти ӯнсуро	2 даври хароҷоти	50-100					Афзоиши моликият	Авлавияти давлат ва кормандони кироя																		
										Муайян намудани натиҷаи молиявӣ																																

Тули даҳсолаи охир соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот дар кишвари мо ба тағйироти кулӣ ва назаррас оварда расонида шуд. Самти асосии тағйироти мазкур - таъмин намудани ташаккули манобеи муҳобиротӣ доир ба ҳолати молиявии ширкатҳо ва натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ субъектҳои хоҷагӣ, ки барои истифодабарандагони манфиатдор муфид мебошад.

Дар айни замон, СБҲМ дар худ низоми универсалӣ ва баландсифати талаботро ба иттилооти муҳосибӣ ифода мекунанд, ки имкон медиҳанд дар асоси онҳо қарорҳои муносиби иқтисодӣ қабул карда шаванд.

Ҷадвали 2.3. - Таъвозуни таснифшудаи муҳосибӣ / Ҳисобот дар бораи ҳолати молиявӣ
(бо сомонӣ)

Моддаҳо	Дар аввали давра	Дар охири давра
Дороиҳо		
Дороиҳои мавҷуда		
Воситаҳои пулӣ ва муодили онҳо	163 651	338 973
Қарздорӣ дебитории харидорон	11 826	0
Захираҳо	27 525	38 179
Ҳамагӣ, дороиҳои мавҷуда	203002	377 153
Дороиҳои дарозмуддат		
Воситаҳои асосӣ	51 560	205 227
Активҳои ғайримоддӣ	38 109	65 215
Ҳамагӣ, дороиҳои дарозмуддат	89 668	270 442
Ҳамагӣ, дороиҳо	292671	647 595
Уҳдадорӣ ва сармоя		
Уҳдадориҳои ҷорӣ		
Уҳдадориҳои ҳисобкардашуда	0	79 096
Уҳдадориҳои дигар	76 632	0
Сармоягузориҳои мақсаднок	140897	0
Ҳамагӣ, уҳдадориҳои ҷорӣ	217529	79 096
Уҳдадориҳои дарозмуддат		
Даромади мавқуфгузошта	0	493 357
Ҳамагӣ, уҳдадориҳо	217529	572 453
Сармояи саҳомӣ		
Сармояи иловагӣ	75 142	75 142
Ҳамагӣ, сармояи худӣ	75 142	75 142
Ҳамагӣ, уҳдадорӣ ва сармоя	292671	647 595

***Сарчашма:** аз тарафи муаллиф бо таъя ба намунаҳои Ҳисобот дар бораи вазъи молиявӣ тибқи талаботи СБҲМ тартиб дода шуд.

Ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ дар ҳисоботи молиявии корхона нақши муҳимро мебозад, зеро он маҷмуи хусусияти корхонаи алоҳидаро пурра

тавсиф мекунад. Ҳадафи ҳисоботи мазкур – нишон додани вазъи молиявии корхона дар санаи мушаххас мебошад. Бинобар ин, онро ҳисобот дар бораи вазъи молиявӣ меноманд ва нишон медиҳанд, ки дар кадом сана тартиб дода шудааст. Агар шакли тавозун ба Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ мувофиқат кунад ва инчунин, танҳо ҷузъҳои гуногуни тавозун ба таври возеҳ пешниҳод шуда бошанд ва барои истифодабарандагон мушкilot эҷод наkunанд, пас тавозунро дар ҳама гуна маврид бо шаклҳои мазкур пешниҳод кардан мумкин аст (ҷадвали 2.3).

Ҳисоботи молиявӣ мазмунан ва нисбатан иттилоотӣ гардид. Субъектҳои соҳибкорӣ дар ҳисоби муҳосибӣ ва ҳисобот усулҳои баҳодиҳии дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояро, ки ба шароити иқтисоди бозаргонӣ нигаронида шудаанд, истифода мебаранд. Бо мақсадҳои баҳисобгирии муҳосибӣ технологияҳои муосири зиёде истифода мешаванд.

Бузургтарин субъектҳои хоҷагидорӣ (электроэнергетикӣ, металлургия, саноат, саноати кимиё, баҳши бонкӣ) ҳисоботи молиявии маҷмуиро омода меkunанд.

Тавозун - моделест, ки тавассути он ба манфиати корбарон вазъи молиявии корхона дар як муддати муайян пешниҳод карда мешавад.

Ҷамъбасткунии тавозун бо хусусияти дугонаи инъикосӣ ашё ва ҳулосакунии куллии иттилоот тавсиф мешавад ва имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои хусусӣ дар низоми комили маълумотҳои умумишуда коҳиш дода шаванд.

Ҳангоми таҳияи тавозунҳои муҳосибӣ принципҳои зеринро бояд риоя кард:

- ифодаҳои пулӣ - нишондиҳандаҳо дар як воҳиди пулие оварда мешаванд, ки объектҳои назорати баҳисобгириро ба модели якхелаи иттилоотӣ ҷамъбаст меkunанд;

- корхонаҳои алоҳида – ҳисобот дар бораи вазъи молиявӣ ба корхона мансуб аст, на ба шахсони ба он вобаста (моликон, қарздиҳандагон, қарздорон ва ғайра); ба дорой амволи ба корхона тааллуқдошта бо ҳуқуқи

соҳибмулкӣ ё пурра ё таҳти назорат қарордошта (мутобиқи СБҲМ - амволи назоратшаванда);

- корхонаи амалкунанда - фарзия дар бораи он, ки корхона фаъолият мекунад ва дар ояндаи наздик низ фаъолияти худро идома хоҳад дод (амволи дар тавозун нишондодашуда, тибқи арзиши муқарраргардида;

- баҳисобгирӣ аз рӯйи арзиши аслий – дороиҳо, чун қоида, дар тавозун оид ба маблағҳое, ки хангоми хариди дороиҳо бо воситаҳои пулӣ ва муодилҳои онҳо (арзиши аввалия) пардохт шудаанд, на бо нархҳои ҷорӣ бозорӣ (маблағе, ки бояд пардохт мешуд, агар дороиҳо феълан харида мешуданд);

- механизми дурангии ҳисоб – дороиҳо дар қисми ҷаби баланс ва уҳдадорӣҳои дар тарафи рост.

Таҳқиқотҳои ҷиддии дар асри XIX анҷомдодашуда ба он оварда расонид, ки навишти дутарафа ба вуҷуд ояд (Ҷадвали 2.4.).

Ҷадвали 2.4. - Сохтори навишти дутарафа*

Тавозуни муҳосибӣ ва истифодаи усули навишти дутарафа	
Тарафи рост	Тарафи ҷаби
Тавозуни инвентарӣ (статикӣ)	Тавозуни гардон (динамикӣ)

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ.

Дар қисми тавозуни статикӣ ва динамикӣ тақсимои гузаронида мешавад. Усули ҷудо кардани тақсимои амудии тавозун - ба дебет ва қарз ва тақсимои уфуқии тавозун - ба ҷузъҳои статикӣ ва динамикӣ истифода бурда мешавад. Ҳамзамон се тарафи амалиётҳои хоҷагидорӣ ворид карда мешаванд:

- 1) муносибати ҳуқуқӣ (амалиётҳои пасивӣ);
- 2) муносибатҳои иқтисодӣ (амалиётҳои активӣ);
- 3) муносибатҳои маъмурӣ (гардиши хоҷагидорӣ).

Равишҳои мазкур тавре муайян карда шудаанд, ки тавозуни корхона муносибатҳои муайяно инъикос намуда, аз дороиҳо, уҳдадорӣҳо ва сармояи худӣ иборат аст.

Чунин ақидаҳои сарех дар коркардҳои илмӣ Е.В. Кузнецова таъкиди худро ёфтаанд «... Консепсияи таҳияшудаи оптикаи нақшаи ҳисобҳо, нақшаи

ҳисобҳоро ба се оптика (молиявӣ, истеҳсоли ва махсусгардонидашуда) гурӯҳбандӣ менамояд ва онҳоро дар ёздаҳ зероптика (молиявӣ, даромад, арзиш, анъанавӣ, муттаҳидшуда, унсурҳои марказонидашуда, сиёсати иқтисодии миллӣ, таваррум, андоз, касбӣ, бефоиз) таҳассус медиҳад, ки ба шаш мавқеи муайянкунанда асос ёфтаанд» [137, с. 94].

Дар ҳамин ёдовари намудани ақидаи М.И. Кутер аини муддаост. Ў қайд менамояд, ки «... аввалан, муҳим аст, ки ҳадафҳои стратегӣ ва тактикий ҳар як навъи фаъолият фарқ карда шаванд. Ба андешаи мо, ҳарду намуд як стратегияи умумӣ доранд: муайян кардани афзоиши сармоя (фоида) ба манфиати ҳарду ҷониб аст. Баҳисобгирии статикӣ ҳамчун муфлисшавӣ тавсиф мешавад ва аз ин рӯ, ҳадафи тактикий чунин баҳисобгирӣ пешгирӣ кардани он тибқи принципи бартаридоштаи корхонаи барҳамдодашуда мебошад. Барои баҳисобгирии динамикӣ, ҳадафи тактикӣ бо ҳадафи стратегӣ мувофиқат мекунад; вазифа тақсим кардани натиҷаҳои молиявӣ дар давраи фаъолияти ширкат, бе интизории барҳамдиҳии корхона мебошад» [37, с. 63].

Тавозуни муҳосибӣ усули омӯзиши раванди таҷдиди сармоя аст, ки дар корхона мегузарад ва аз ҷиҳати мазмуну мундариҷаи худ ҳадафи амалӣ дорад ва он *қимати баҳодихӣ мебошад*. Дар ин маврид дар таркиби дороӣ амволи асосии тавозун - маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ инъикос меёбад. Дар пассиви тавозун манбаъҳо ҳамчун маҷмуи муносибатҳои ҳуқуқӣ муайян мегардад. Муайянкунандагони дороӣҳои тавозун инҳо ба ҳисоб мераванд: *арзиш, субъекти соҳибкорӣ, фаъолияти иқтисодӣ, барӯйхатгирӣ*. Уҳдадорӣҳои тавозун бо категорияҳои дигар тавсиф меёбанд, ба мисли *арзиш, сабабҳои фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ, иродаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии мазкур*.

Инъикоси дурусти ҳолати корхона дар тавозун ба аломатҳои якхелаи иқтисодии гурӯҳбандии ҳисобҳо мусоидат мекунад, ки моҳияти иқтисодии ҳисобҳоро муайян мекунад ва бо таъйинот ва сохтори он алоқаманданд. Бо сабаби ба тартиб даровардани ҳисобҳо дар тавозун, мақсадҳои асосии

баҳисобгирӣ ва усулҳои назорати амалиёти амалишаванда татбиқ карда мешаванд.

Дар айни замон, маҷмуи муносибатҳои байни тавозун аз нигоҳи равобити он иқтисодӣ-ҳуқуқӣ барои ҷалби амволи молиявии дар ихтиёри ширкатбуда, ба истиснои ҳолатҳои ба даст овардани сармоягузориҳои мақсаднок ва дар асоси шартномаҳо интиқоли молу мулк бо шартҳои муайян, ҳисобгирии озод муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, талаботи қарздорон нисбат ба корхонаи қарздор, чун қоида, мақсади ба даст овардани ягон амволи муайяно надоранд, балки талаби гирифтани маблағи қарзро аз қарздор доранд. Бо ин сабаб, амволи корхонаро ба ду намуд тақсим кардан мумкин аст: ҳуқуқи амволӣ (дороиҳои соф) ва уҳдадориҳои амволӣ. Ҳамин тавр, зурур аст, ки амволи воқеӣ ва дороиҳои шартӣ фарқ карда шаванд (ҷадвали 2.5).

Ҷадвали 2.5. - Тавозуни муҳосиби корхона*

Тавозуни муҳосиби корхона ҳамчун ҳисоби асосӣ ба се қисмати асосӣ:		
Қисми якум	Қисми дуюм	Қисми сеюм
Дороиҳо (амвол)↓	Уҳдадорӣ↓	Сармояи худӣ↓
Воситаҳои корхона аз нигоҳи тавозуни статикӣ*	Вақте яке аз тарафҳо (қарздор) вазифадор аст, ки ба манфиати тарафи дигар (кредитор) қор кунад**	Мафҳуми калидӣ дар илми иқтисод мебошад. Се усули асосии муносибат ба шарҳи категорияи сармоя***

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ.

**Дороиҳо* – воситаҳои корхона, аз нигоҳи тавозуни статикӣ:

- бо ченаки пулӣ ифода меёбанд;
- дар натиҷаи рӯйдодҳои давраҳои гузашта ташкил ёфтаанд;
- корхонаҳои ба ҳуқуқи соҳибмулкӣ тааллуқдошта ё зери назорати он қарордошта;
- қобилияти дар оянда ба даст овардани даромадро доштан.

***Уҳдадорӣ* – вақте яке аз тарафҳо (қарздор) вазифадор аст, ки ба манфиати тарафи дигар (кредитор) амали муайяноро анҷом диҳад.

****Сармояи худӣ* – мафҳуми калидӣ дар илми иқтисод мебошад. Се усули асосии муносибат ба шарҳи категорияи сармоя мавҷуданд:

1) *иктисодӣ*: сармоя - маҷмуи захираҳое, ки манбаи универсалии даромади корхона ба ҳисоб мераванд;

2) *муҳосибӣ*: сармоя – манфиати соҳибмулк дар дороиҳои корхона;

3) ҳисоботӣ - таҳлилӣ: сармоя маҷмуи захираҳоест, ки ҳамзамон аз ду ҷониб тавсиф мешаванд (самтҳои сармоягузорӣ ва манбаҳои пайдоиш).

Барои баланд бардоштани қобилияти таҳлилии тавозун унсурҳои банизомдарорӣ ба рамзгузори таҳлилӣ истифода бурда мешавад, бинобар ин дар тавозун унсурҳои истехсолӣ пайдо мешаванд (дороиҳои ҷорӣ, ухдадориҳои кӯтоҳмуддат, харочот барои фаъолияти асосӣ ва ғайра).

Тавозунро ҳамчун ҷамъбасти маълумот аз рӯйи баҳисобгирии муҳосибӣ бо роҳҳои гуногун тартиб додан мумкин аст, ки ба таркиби моддаҳо, пайдарҳамии пешниҳоди онҳо, арзёбии маводҳо, фаслҳо ва маҷмуи объектҳои инъикосшуда дар умум таъсир мерасонад.

Истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ бо кумаки модели тавозун масъалаҳои худро ҳал меkunанд:

- муҳосибон бо риояи постулатҳои (қоидае, ки ҳамчун ҳақиқат қабул мешавад) баҳисобгирии муҳосибӣ ҳавасманданд, зеро онҳо бояд дурустии арзёбии объектҳои баҳисобгирӣ ва пешбурди равандҳои муҳосибиро назорат кунанд;

- дар амалия онҳое, ки ба гирифтани қарз машғуланд имконияти пардохтпазирии корхонаҳоро ба вуҷуд оварда низоми тавозунро ҳамчун унсури муҳимми баҳисобгирии молиявӣ пазируфтаанд, ки ин шароит ба миён меорад, ҳолати молиявии корхонаҳо ҳамчун ченаки пулӣ арзёбӣ карда шавад;

- харидорон ва фурӯшандагон ба баҳодиҳии корхона ҳамчун маҷмуи амвол аз нуқтаи назари ғоида манфиатдоранд: корхона пурра фурӯхта шавад ва ё баъд аз барҳамдиҳӣ амволи он, ба фурӯш гузошта шавад;

- маъмурият ва соҳибмулкони ба ҳаракати сармоя, ки бояд ғоида орад, манфиатдоранд, бинобар ин, онҳо тавозунро ҳамчун категорияе муайян меkunанд, ки имкон медиҳад натиҷаи молиявии фаъолият дар давраи ҳисоботӣ пешниҳод карда шавад.

Мачмуи дар ҳисоботи молиявии корхона ташаккулёфта, ки аз «Ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ», «Ҳисобот оид ба фоида ва зарар», «Ҳисобот оид ба гардиши воситаҳои пулӣ», «Ҳисобот оид ба тағйирёбии сармоя» ва замимаҳо ба ҳисоботи молиявӣ иборатанд, имконияти нисбатан дақиқи пешниҳоди гардиш ва гирдгардиши сармояи корхона, равандҳои ҷамъоварӣ ва истифодаи онро фаро мегирад. Дар ин маврид технологияҳои пуриктидор ва бисёрфункционалии рақамӣ имкон медиҳанд, ки дар самти баҳисобгирии муҳосибӣ шароитҳои зарурӣ ҳангоми ташкили нақшаи ҳисобҳо, гузаронидани амалиёт, синтези амалиёт, ошкорсозии мушкилот ва бартараф намудани он дуруст анҷом дода шавад.

Дар тули солҳои 20-уми асри гузашта, консепсияи ҳисоби тичоратӣ ташаккул ёфт, ки зарурати таҳия ва пешниҳоди ҳисоботро барои таъмин намудани ҳадафҳои фискалии давлат ба амал овард. Назорат аз болои фаъолияти хоҷагӣ ва вазъи молиявӣ аз тарафи мақомотҳои фискалӣ талаботи пешниҳоди тавозунро қавитар карда, ҳисобот дар бораи намуди муайяни фаъолияти корхонаҳо бояд дар васоити ахбори омма интишор мешуд. Нишондиҳандаи аз ҳама муҳим ин нишондиҳандаи даромаднокии ва сармояи гузошташуда ба шумор мерафт. Бо сабаби амалияи саркашӣ аз пардохти андоз, мақомоти фискалӣ ҳуқуқ пайдо карданд, ки Ҷойҳои дақиққунандаро ҳангоми муайян намудани Ҷойҳои андозбандишаванда муқаррар кунанд. Дар ин давра, дар робита ба таҳияи ҳисобот устуворӣ ба амал омад ва оммавияти он қонунӣ тасдиқ шуд. Таваҷҷуҳи зиёд ба санҷиши эътимоднокии ҳисобот зоҳир карда шуд.

Дар нимаи дуюми асри XX тавозуни муҳосибӣ аз рӯйи принципи брутто тартиб дода мешуд, яъне ҷамъбасти он (ки инчунин тавозуни асбӯрӣ номида мешуд) бо сабаби дар тавозун дар баробари воситаҳои хоҷагидорӣ ё сарчашмаи онҳо моддаҳои (ҳисоботҳои) контрарӣ нишон дода мешуданд, хеле зиёд буд. Масалан, агар дар дороиҳо воситаҳои асосӣ аз рӯйи арзиши тавозунӣ (ибтидоӣ ё барқарорӣ) ба қайд гирифта шуда бошанд, пас дар уҳдадорихи тавозун маблағи фарсудашавии онҳо нишон дода мешуд. Маблағи

фарсудашавии аз арзиши тавозунии воситаҳои асосӣ ислоҳ карда бузургии арзиши боқимондаи онҳоро ба даст овардан мумкин аст. Чунин усули пешниҳоди арзиши тавозунии дороиҳо ва маблағи гузаронидашудаи фарсудашавӣ бартарияти таҳлилии тавозунро васеъ кард. Маблағи фарсудашавии воситаҳои асосиро бо арзиши тавозунии онҳо муқоиса намуда, хеле маълумоти эътимодбахш дар бораи дараҷаи фарсудашавии воситаҳои асосӣ дар корхонаи мазкур ба даст овардан мумкин аст. Фарз мекунем, ки арзиши тавозунии воситаҳои асосӣ дар ин ё он сана ба 3,8 ҳазор сомонӣ баробар аст, фарсудашавӣ 1,8 ҳазор сомониро ташкил медиҳад, яъне 47,7%. Бо дарназардошти маълумоти миёна оид ба ҳама воситаҳои асосӣ, муайян кардан мумкин аст, ки қисми фаъоли воситаҳои асосӣ хеле фарсуда шудаанд. Бинобар ин, корхона ба барқарорсозии кулӣ ва сармоягузори калон ниёз дошт. Ҳисоби фарсудашавии воситаҳои асосӣ ҳисобҳои контрактивӣ ба шумор меравад, зеро бо ҷойгир шудан дар қисми уҳдадории тавозун, онҳо ба ҳисобҳои фаъоли воситаҳои асосӣ, бо ислоҳкунии баҳои онҳо муқовимат нишон медиҳанд.

Дар баробари ҳисобҳои контрактивӣ, инчунин ҳисобҳои контрпассивӣ низ мавҷуд мебошанд, масалан, ҳисоби «Дороиҳои истифодашуда», ки дар актив нишон дода мешавад. Аён аст, ки истифодаи ҳисобҳои контрарӣ ба зиёдшавии маълуми натиҷаи тавозун роҳ меод, зеро баҳои воқеии воситаҳои асосӣ ба боқимондаи арзиши онҳо мувофиқат мекунад. Ҳамзамон, бузургии воқеии воситаҳо, ки дар гардиши хоҷагии корхона мавҷуд аст, маҳз боқимондаи фоида аз нигоҳдории воситаҳои ҷалбшуда нишон медиҳад.

Вобаста ба ҳамгирӣ ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ, таҷдиди нақшаи тавозуни муҳосибӣ низ оғоз гардид. Шароити феълӣ амалияи стандартҳои мушаххаси баҳисобгирӣ муҳосибии молиявӣ ҳамчун меъёри байнитавозунии ҳисобҳо татбиқ гардида моддаҳои муқобил (контрарный) – и он хусияти манфӣ гирифтаанд. Масалан, воситаҳои асосӣ дар шакли зерин нишон дода шудааст (ҷадвали 2.6.).

Ҷадвали 2.6. - Варианти инъикоси арзиши воситаҳои асосӣ дар тавозун*

№	Номгӯи маводҳо	Ҳосили ҷамъ, сом.
1.	Воситаҳои асосӣ	3 800 000
2.	Фарсудашавии воситаҳои асосӣ	1 800 000
3.	Арзиши тавозунии воситаҳои асосӣ	2 000 000

***Сарчашма:** аз тарафи муаллиф тартиб дода шуд.

Ҳамин тариқ, тавозуни муҳосибӣ ба тавозуни соф (нетто) табдил ёфт, аз маблағҳои зиёдотӣ, ки бо моддаҳои контрарӣ вобастагӣ доштанд, тоза карда шуд. Ба ғайр аз он, барҳам додани стандартҳо ва моддаҳои муқобил имкон дод, ки шакли уфуқии тавозун ба шакли амудӣ иваз карда шавад. Сараввал, дар тавозун мутаносибан моддаҳои дороиро пайдарпай нишон медоданд, ҷамъи дороиҳо нишон дода мешуд ва пас моддаҳои пасив гузаронида мешуд, ки мутобиқи он маблағи умумии ҷамъбасти ҳисоб карда мешуд, ки бояд ба маблағи дороиҳо баробар мешуд. Солҳои охир дигаргуншавии минбаъдаи тавозуни муҳосибӣ барои корхонаҳои ватанӣ ба амал омад: бахшҳои тавозун ба таври мухталиф ном бурда мешуданд, рақамгузорӣ кардани онҳо пурра мешуд (қисмҳои I - II дар дороиҳо ва ҷисмҳои III дар уҳдадорӣ). Моддаҳои пайдо шуданд, ки хусусияти бозорро возеҳ баён намуда тамои уҳдадориҳо, сармоягузориҳои молиявӣ, сармоягузорӣ ба корхонаҳои фарӣ ва ҷамъиятҳои вобастаи он, қарзҳои фарӣ ва ҷамъиятҳои вобастаи он). Аммо, таҳвили маблағи фарсудашавии воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ дар замима ба тавозун гумон аст аёнӣ ва таҳлилнокиро афзоиш диҳад. Мутобиқи ҳолатҳои мавҷуда ин намуди дороиҳо дар тавозуни муҳосибӣ бо арзиши боқимондаи онҳо нишон дода мешаванд.

2.2. Таҳлили нақшаи амалкунандаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ

Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ масъалаи муҳим тақмили низомҳои муосири муҳосиби, инчунин эҷод ва офаридани назарияҳо ва методологияҳои махсуси баҳисобгирии муҳосибӣ пеш меистад, ки асоси онро низоми ғаврии коркарди иттилооти муҳосибӣ ташкил медиҳад. Аз ҳамин лиҳоз, дар шароити

феълӣ баҳисобгирии муҳосибӣ бояд баррасии масъалаҳои зеринро дар бар гирад:

- ошкорсозии ҳолат ва дида баромадани дороиҳои дар ихтиёри корхонабуда ва тағйирёбии динамикаи он дар давраи баҳисобгирии молиявӣ ва идораи он;

- мушаххас таҳлил намудани вазъи молиявии корхона ва мувофиқ гардонидани он ба муҳит, хусусан дар вақти дигар намудани навъи моликият;

- муайян намудани самтҳои хавфи молиявии корхона дар асоси низоми нишондиҳандаҳое, ки тибқи маълумоти баҳисобгирии молиявӣ ҳисоб карда мешаванд: вазни ҳоси манбаъҳои шахсӣ, суръати гардиши воситаҳои гардон, пардохтпазирии тавозун, вазни ҳоси хизматрасонии қарзӣ дар ҳаҷми фурӯш ва ғайра;

- таҳияи тавозунҳои ҷудокунанда, барҳамдиҳӣ, бақияҳои дохилшавӣ ба шакли нави моликият;

- таҳия ва татбиқи барномаҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва ҳуқуқӣ оид ба беҳтар намудани вазъи молиявии корхона;

- дар сурати пеш омадани зарурат, ироаи иттилооти мантиқӣ ва зарурӣ доир ба ҳолати молиявии корхона ба ашхоси истеъмолкунандаи иттилоот.

Дар баробари ин, бояд меъёрҳои стандартҳои молиявии байналмилалӣ дар шакли корхонаҳое, ки аз рӯйи се ва зиёда унсурҳо, аз ҷумла фурӯши маҳсулот ва ҳаҷми он бо ченаки пулӣ, тавозун ва натиҷаи мушаххаси он ё ҳулоса ва шумораи онҳое, ки ба ин ё он навъи фаъолият машғуланд, мувофиқ бошанд.

Баҳисобгирии молиявӣ барои ҷамъбасти маълумот оид ба гардиши воситаҳои пулӣ ва муодили онҳо, инчунин категорияҳои махсуси он пазируфта шудаанд, мавриди истифода қарор дода мешавад.

Дар амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ иҷро шудани талаботи зерин ҳатмӣ мебошад:

- 1) амволи корхона мунтазам бо ёрии усули ба инобат гирифтани дороиҳо идора карда шавад;

2) коркарди иттилооти ғаврӣ ва табиқӣ имкониятҳои идоракунии самараноки он дар корхона;

3) низоми баҳисобгирии муҳосиби молиявӣ бояд ба ҳуҷҷатҳои ниҳойи қомилан мувофиқ бошад.

Дар натиҷаи коркарди иттилооти баҳисобгирии муҳосиби молиявӣ, чунин меъёрҳои он, ки дар асоси стандартҳои баҳисобгирии молиявӣ рӯйи қоромедааст, ба таври ҳамешагӣ ва мунтазам риоя қарда шавад:

- давра ба давра ба инобат гирифтани ғаволияти қорхона;
- фарқият гузоштан байни даврҳои ҳисоботӣ ва ҳусусан байни онҳо;
- нозукбини амал ва интишори ғаврии он;
- ҳангоми иҷроиши амалиёт ва санҷиши ғаволияти молиявии қорхона дигар нақардани методҳо;
- ба инобат гирифтани арзиши воқеии таърихӣ.

Дар қадвали 2.7 низоми баҳисобгирии муҳосибӣ вобаста ба андозагирии қорхонаҳо пешниҳод қарда мешавад.

Қадвали 2.7. - Низоми баҳисобгирии муҳосибӣ вобаста ба андозагирии қорхонаҳо*

Баҳисобгирии молиявӣ вобаста ба андозаи қорхонаҳо	
Яқум	Дуюм
Нусхаи асосӣ бо истифода аз маҷмуи ҳисобҳо ва зерҳисобҳо	Варианти рушдқарда бо истифодаи ҳисобҳо, зерҳисобҳо ва ҳисобҳои таҳлилий

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ.

Ҳамин тариқ, дар идома ҳулосаи натиҷаи ғаволияти молиявии ширкат бо истифодаи ду метод муқаррар мегардад:

1). Харочот – истеҳсол, усули маъмули ҳисоб қардан мувофиқи нишондодҳои тавозунӣ ва унсурҳои арзишҳои иқтисодӣ. Тибқи амалиёт оид ба баровардани сармоягузориҳо ва хизматрасониҳои истеҳсолоти худӣ, амалиётҳои молиявӣ ва ғавқулода, натиҷаҳо дар алоҳидагӣ, инчунин бо андозагирии истеҳсолот ва харочот муайян қарда мешаванд;

2) аз рӯйи ҳисобҳои тавозунӣ бо роҳи қам қардан аз маблағи бақияи ҳисобҳои ғавол натиҷаи бақияҳои ҳисобҳои ғайриғавол дар санаи муайян ҳисоб қарда мешаванд.

Ҳамин тариқ, фаъолияти молиявии ширкат бо ёрии ду усули мушаххаси илмӣ, ки дар натиҷаи коркарди институтҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, молиявӣ ба вучуд омада, вазъи умумиқтисодии молиявино собит менамояд, татбиқи қарда шуда вазифаҳои ҳамгироӣро назоратӣ он пурзӯр қарда мешавад.

Ба андешаи А.А. Мирзоалиев «... Шумораи назарраси гурӯҳҳои тижоратӣ дар Тоҷикистон тасодуфан бо сохторҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ношаффоф таъсис дода шудаанд, ки муайян қардан ё ҳатто пайгирии ширкати сармоягузоро ғайриимкон мегардонад. Ин имкон медиҳад, ки бори андоз ба тижорат беҳбуд ёбад, хатари санҷишҳои номувофиқ қарда шавад ва аз қорхонаҳои қалон бо аудитҳои ҳатмӣ қанорагирӣ қарда шавад. То ба наздикӣ барои гурӯҳҳои ширкатҳои, ки аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба ҳам алоқаманд нестанд, таҳияи ҳисоботҳои молиявии муттаҳидшуда талаб қарда намешуд. Аммо, меъёрҳои навшудаи соли 2018 барои ҳисоботи молиявӣ ҳоло истилоҳи «ҳисоботҳои молиявии муттаҳидшуда»-ро дар бар мегирад. Таҳияи чунин ҳисоботҳо барои қорхонаҳо ҳатмӣ нест, аммо бо дархости бонкҳо қангоми гирифтани ё додани қарз, барои огоҳ қардани қабули қарорҳои самараноки идорақунӣ ва барои дигар ниёзҳо, таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии муттаҳидшуда зарур мегардад» [104, с. 27].

Қангоми бақайдгирии даромад ва хароҷот бояд принципи фарққунонии байни давраҳои ҳисоботӣ ҳамхӯдуд ба санаи пӯшидани ҳисобҳо риоя қарда шавад. Бақайдгирии қурӯши маҳсулот қангоми интиқоли мол (маҳсулот) аз қониби қурӯшанда ба харидор анҷом дода мешавад. Хароҷот ва даромадҳо бо мурури қамон бо баҳисобгирии қоишҳо ҳисоб қарда мешаванд. Баҳисобгирии муфассали хароҷоти истеҳсолӣ ва азнавмуайянқунии арзиши аслӣ дар доираи баҳисобгирии мустақили истеҳсолӣ ба роҳ монда мешавад.

Муҳаққиқон Н.Ю. Гурева, А.С. Қанишева қангоми таҳқиқи масоили мазқур чунин ақидақоро манзур намудаанд «... Аз қамин хотир назария ва амалияи методологияи умумиҷаҳонӣ таҳлил ва ба ҳисобгирии хароҷот бояд тариқи моддаҳои муҳими баҳисобгирии муҳосибӣ амалӣ қарда шуда дар он

принсипҳои яклухтӣ, ки бо ду тарз амали карда мешавад, бояд ба назар гирифта шавад:

а. Тартиби банақшагирии афзорҳои моддӣ бо ёрии усули зинагӣ ё давра ба давра;

б. Усули босуботи барӯйхатгирии арзишҳои моддӣ» [30, с. 189].

Ҷадвали 2.8. - Хароҷоти марбут ба фаъолияти истеҳсолӣ дар давраи ҳисоботӣ*

«Хароҷоти амалиётӣ»	
Суратҳисоб↓	Амалиёти ҳисоб ↓
55010	Арзиши аслии фурӯш
55220	Хароҷотҳо барои пардохти меҳнат
55230	Хароҷотҳо оид ба хориҷ кардан ва фондҳои иҷтимоӣ
55270	Хароҷотҳо оид ба фарсудашавӣ ва истеҳлок
55290	Дигар хароҷотҳои татбиқшуда

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ.

Ҳангоми варианти аввал амалиётҳо ба таври зерин ҳисоб карда мешаванд. Хароҷоти марбут ба фаъолияти истеҳсолӣ дар давраи ҳисоботӣ, мутобиқи ҳисоботи дахлдори дебетии ҳисобҳои қисми 5 «Хароҷоти амалиётӣ» чунин инъикос карда мешавад (ҷадвали 2.8).

Ҳамзамон, ҳисобҳои дахлдори ҳисоббаробаркуниҳо бо молтаъминкунандагон ва пудратчиён, бо кормандон аз рӯи музди меҳнат, бо мақомоти суғуртаи иҷтимоӣ ва таъминот, бо шахсони таҳтиҳисоботӣ оид ба баҳисобгирии воситаҳои пулӣ, фарсудашавии воситаҳои асосӣ, фарсудашавии доронҳои ғайримоддӣ ва ғайра ҷудо карда мешаванд.

Дар давраи баҳисобгирӣ арзиши захираҳои бадастоварда бо дебити ҳисоби 10720 «Ашёи хом ва масолеҳ» яъне ҳангоми ҳисобкунӣ тариқи ченки пулӣ анҷом дода мешавад. Ҳамин тариқ, дар санади анҷомдиҳии нақшаи ҳисобҳо ҷой дрштани ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом» ба мукотибот бо ҳисоби 10720 «Ашёи хом ва масолеҳ» бақиягузорӣ мешавад.

Дебити ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом»

Кредити ҳисоби 10720 «Ашёи хом ва масолеҳ»

Тибқи натиҷаи ба рӯйхатгирӣ, захираҳо дар охири давраи ҳисоботӣ ба дебити ҳисоби 10720 «Ашёи хом ва масолеҳ» ҳангими ҳисобкунӣ бо ёрии ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом» ворид карда мешавад:

Дебити ҳисоби 10720 «Ашёи хом ва масолеҳ»

Кредит ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом».

Яъне, дар давраи ҳисоботӣ гардишҳо дар ҳисоби 10720 «Ашёи хом ва масолеҳ» пеш бурда намешаванд, дар дебет ва кредит танҳо бақияи масолеҳ инъикос мегардад ва он аломати возеҳи хусусияти инвентариро соҳиб мешавад.

Дар давраи ҳисоботӣ амалиётҳо дар ҳисобҳои «Захираҳои молӣ – материалӣ» инъикос карда намешаванд. Арзишҳои моддӣ, ки ба раванди истеҳсолӣ заруранд, бевосита дар ҳисоби хароҷот аз рӯйи таркиби иқтисодии онҳо ворид карда мешаванд.

Қараёни тавлид, фурӯш инчунин ҳамлу нақли маҳсулот, кору хизматрасонӣ ба эҳтиёҷмандон тариқи ҳисоби крети 44010 «Даромад аз фурӯш» дар дебити 10410 «Ҳисобҳо барои гирифтани» (10510, 11810, 22030) анҷом дода мешавад. Дар анҷоми додани амалиёти муҳосибӣ фаъолияти молиявии корхона, ки чи қадар маҳсулот ба фурӯш гузошта шудааст ба таври муъҷаз бояд ҳисоб карда шавад:

1) усули ҳисобкунии дебиторӣ мувофиқи унсури зинагӣ бо ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромад ва хароҷот» аз тарафи гузоришҳои муҳосибӣ аз ҳисоб хориҷ карда мешаванд:

Дебити ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромад ва хароҷот»

Кредити ҳисобҳои 10730 «Истеҳсолоти нотаом»;

55220 - Хароҷот оид ба музди меҳнат;

55230 - Хароҷоти ҳиссачудокунӣ ба фондҳои иҷтимоӣ;

55270 – Хароҷот оид ба фарсудаҳои ва истеҳлок;

55290 – Дигар хароҷотҳои татбиқшуда.

2) Маҳсулоти фурӯхташуда, корҳо ва хизматрасониҳо, ки дар ин давра ба кредити ҳисоби 44010 «Даромад аз фурӯш» ба ҳисоб гирифта шудаанд, дар охири давра бо гардиши ниҳой ба ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромад ва хароҷот» аз гузоришҳои муҳосибӣ хориҷ карда мешаванд:

Дебети ҳисоби 44010 «Даромад аз фурӯш»

Кредити ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромадҳо ва хароҷот»

Ҷадвали 2.9. - Бақияи маҳсулоти тайёри истеҳсолоти нотаом дар охири давра дар ҳисоби кредитӣ*

Ҳолати гузаронидани амалиёт	
дар аввали давра ↓	бақияҳо дар охири давра навишта ↓
ба дебети ҳисоби	Дебети ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом» 10740 «Маҳсулоти тайёр»
70000	
«Маҷмуи даромадҳо ва хароҷот»	
боқимонда ё бақияҳо дар марҳилаи аввал оварда мешавад, мувофиқан	
Дебети ҳисоби	Кредити ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромадҳо ва хароҷот»
70000	
«Маҷмуи даромадҳо ва хароҷот»	
Кредити ҳисоби	
10740	
«Маҳсулоти тайёр»	

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ.

Азбаски дар тули ин давра чараёни маҳсулоти тайёр гузаронида намешавад, бояд ҳангоми пӯшидани ҳисобҳо барӯйхатгирии маҳсулоти тайёр ва корҳо ба анҷом расонида шаванд. Тағйироти тавозунҳои мазкур ба андозаи хароҷоти истеҳсолии маҳсулоти фурӯхташуда таъсир мерасонад. Бақияи ибтидоӣ бо мақсади баланд бардоштани хароҷоти истеҳсолии давраи ҳисоботӣ хориҷ карда мешавад ва бақияи ҷамъбасти ба кам шудани хароҷоти истеҳсолӣ таъсир мерасонад. Бинобар ин, бақияи маҳсулоти тайёри истеҳсолоти нотаом дар охири давра дар ҳисоби кредитӣ навишта мешавад (Ҷадвали 2.9).

Ҳангоми ташкили баҳисобгирии молиявӣ оид ба усули барӯйхатгирии давравии маводҳои арзишнок ҳисобҳои 10710, 10720, 10730, 10740, 10780 инвентарӣ ба ҳисоб мераванд ва дар муҳлати давра нисбат ба онҳо ҳисоб пеш бурда намешавад. Баҳисобгирии тафсилотӣ аз рӯи намудҳо, лотҳо, тахвилкунандагон, маҳалли нигоҳдорӣ, ба ҳисобгирии гардиши арзишҳо дар анборҳо, сеҳҳо, нуқтаҳои савдо, муайян намудани арзиши асли ва ғайра аз рӯи ҳисобҳои 10710, 10720, 10730, 10740, 10780 дар баҳисобгирии идоракунии амалӣ карда мешаванд. Баҳисобгирии амалиётҳо дар низоми барӯйхатгирии даврӣ, дар расми 2.1. пешниҳод шудааст.

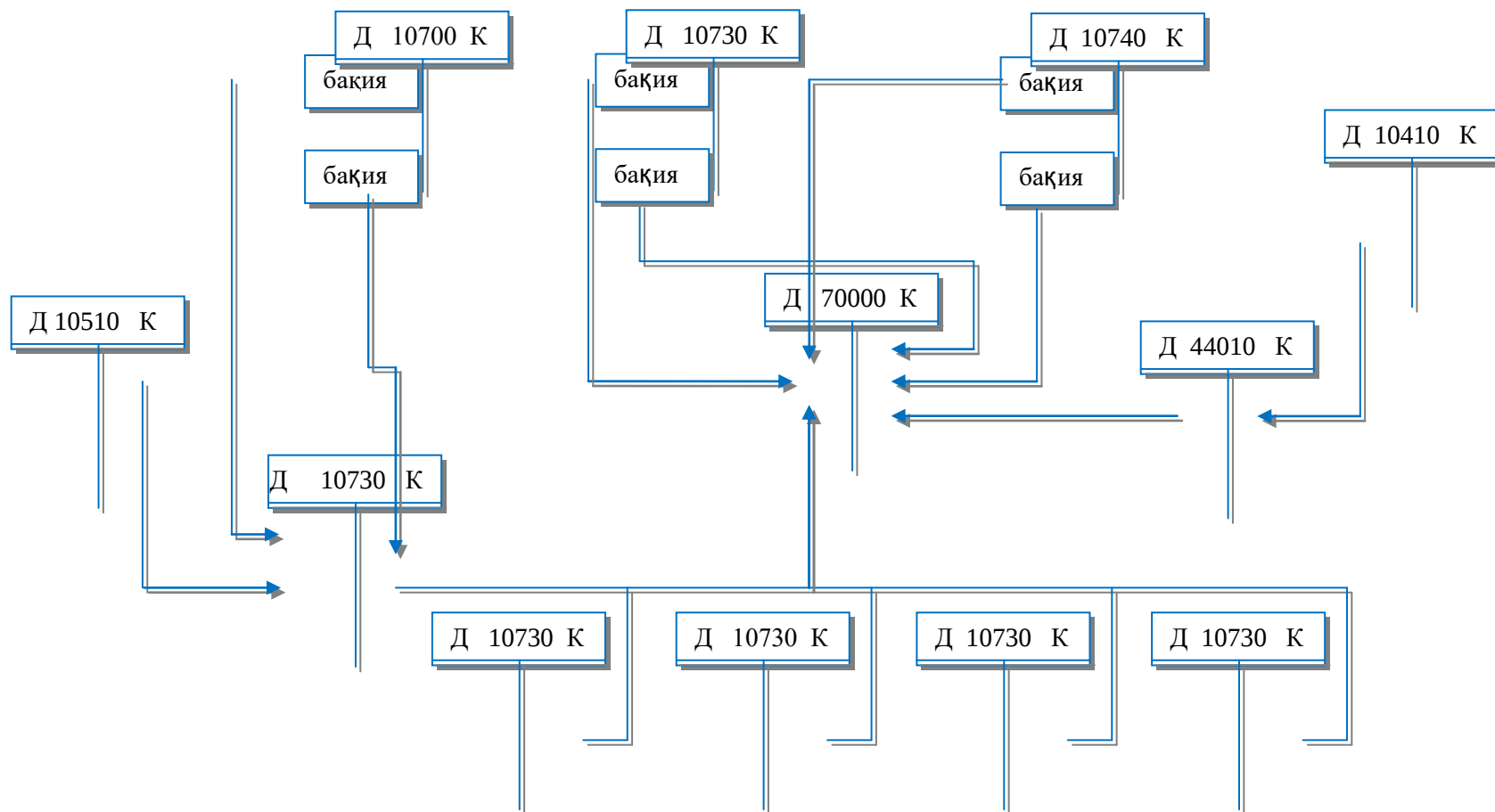
Аз рӯйи усули барӯйхатгирии доимии арзишҳои моддӣ дар ҳаёти давраи ҳисоботӣ, арзиши маводҳои арзишноки харидшуда ба дебити ҳисоби 10720 «Ашёи хом ва масолеҳ» дар мукотиботи дорои ҳисобҳои воситаҳои пулӣ гузаронида мешавад. Хароҷоти маводҳо дар мукотибот навишта мешавад (ҷадвали 2.10.).

Ҷадвали 2.10. - Хароҷоти маводҳо дар мукотибот*

Дебити ҳисоби	
10730	«Истеҳсолоти нотаом»
Кредити ҳисоби	
10720	«Ашёи хом ва масолеҳ»
Бақияи масолеҳ дар охири давраи ҳисоботӣ	
дар ҳисоби	
10720	«Ашёи хом ва масолеҳ»

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ.

Бо бақияи ҳисоб бошад, ҷамъи аввали гардиш оид ба дебет тарҳи гардиш оид ба кредит муайян карда мешавад. Бақия дар охири давра бо натиҷаи барӯйхатгирӣ санҷида мешавад.

Расми 2.1. - Баҳисобгирӣ дар шароити барӯйхатгирии даврӣ*

**Сарчашма:* аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар санаи пӯшидани ҳисобҳо фарқиятҳои эҳтимолӣ байни захираҳо, ҳангоми рӯйхатгирии муқарраргардида ё худ ҳисоб инъикоси захираҳо мувофиқи усулҳои махсус тақсимбанди мешавад. Дар ҳамин ҳолат варианти пулӣ ё худ хароҷоти молиявӣ тариқи ҳисоби дебитории 10730 «Истехсолоти нотаом» муқарраргардида бақияи бавучудомадаро бо ёрии формулаи меёбанд:

$$\text{Маводҳои истеъмолшуда} = \text{Харидории маводҳо} + \text{Бақияи ибтидоӣ} - \text{Бақияи ниҳоӣ}$$

Инчунин, чун дар тартиби аввал, хароҷоти марбут ба фаъолияти истехсолӣ аз рӯйи унсурҳо дар дебети ҳисобҳои хароҷоти дахлдори нақшаи ҳисобҳо истифода гардида фурӯш мувофиқи равандҳои истехсолии ба итмомрасонидашуда дар асоси ҳисобҳои дебитории 10410, 10510, 11810, 22030 ва ҳисоби кредити 44010 «Даромад аз фурӯш» навишта мешавад (расми 2.1.).

Истифодаи ҳисобҳои 10730, 10740, 10710 ҳангоми муайян намудани натиҷаи фаъолият мумкин нест, барои он ки дар охири давра зарурати аз эътибор берун намудан ва боқимондаи он бо ёрии ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромадҳо ва хароҷот» ба миён меояд.

Бақияро дар ҳисобҳои 10730, 10740, 10710 гузаранда меноманд, Ҳисоби 10791 «Дуршавӣ дар арзиши маводҳо» дар охири давра ба ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромадҳо ва хароҷот» интиқол ва ҳамин тавр пӯшида мешавад.

Ҳисоби 10790 «Захираҳои дигар» ва 10791 «Дуршавӣ аз арзиши маводҳо» – ро бидуни тақсим кардани онҳо ба субҷетҳо истифода бурдан мумкин аст. Он гоҳ амалиётҳо барои баҳисобгирии истехсолоти нотаом ва барориши маҳсулот чунин хоҳанд буд (ҷадвали 2.11).

Ҷадвали 2.11. - Баҳисобгирии истехсолоти нотаом ва барориши маҳсулот*

I.	
Дебити ҳисоби	
10730	«Истехсолоти нотаом»
Кредити ҳисоби	
10790	«Захираҳои дигар»
II.	
Дебити ҳисоби	
10740	«Маҳсулоти тайёр»
Кредити ҳисоби	
10730	«Истехсолоти нотаом»

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ.

Ҳамлу нақли маҳсулот ба харидор навишта мешавад:

Дебети ҳисоби 10790 «Захираҳои дигар», кредити ҳисоби 10740 «Маҳсулоти тайёр». Ба ҳамин монанд дар интиҳо таносуби воҳиди нақдии маҳсулот ва иттилооти фаврии муҳосибӣ, ки мувофиқи меъёрҳои махсуси баҳисобгирии муқарраргардидааст тариқи ҳисобҳои 10740 ва 10790 анҷом дода мешавад.

Истифодаи ҳисоби 10790 имкон медиҳад, ки аз калкулятсиякунии арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшуда ва интиқолдодашуда даст кашанд. Параметрҳои арзёбӣ бояд дар сиёсати баҳисобгирии корхона дарҷ гардад. Нархи маҳсулот дар санаи барӯйхатгирӣ метавонад арзиши истеҳсоли ҷории онҳоро инъикос намояд ва нархи ашёи хоми ба маҳсулоти омодашуда ивазшуда ва дигар хароҷоти истеҳсолӣ, инчунин арзиши аввала ва истеъмолиро дар бар гирад. Агар усули баҳогузори мушкilotи зиёдро дар идоракунии истеҳсолот ба миён орад, пас маҳсулоти боқимондари бо роҳи тарҳ кардан аз нархи фурӯши онҳо дар санаи тартибдиҳии тавозун мутобиқи андозаи фоидаи барои ҳар як категорияи корхона қабулшуда, ҳисоб кардан мумкин аст.

Натиҷаи молиявӣ аз фаъолияти истеҳсолӣ низ, чун дар варианти аввал дар ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромадҳо ва хароҷот» муайян карда мешавад. Бахши хароҷоти дар дебети ҳисобҳои гурӯҳи 5 навишташуда дар охири давра ба дебети ҳисоби 70000 гузаронида мешавад. Маблағҳои фурӯш аз кредити ҳисоби 44010 «Даромад аз фурӯш» бо гардишҳои ниҳой аз ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромадҳо ва хароҷотҳо» тарҳ карда мешавад.

Барои дақиқ муайян намудани андозаи натиҷаи молиявӣ аз фурӯши маҳсулот зарур аст, ки ба ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромадҳо ва хароҷот» тағйирёбии бақияҳои маҳсулоти нотаом дар охири давра дар муқоиса бо андозаи онҳо дар аввали давра навишта шавад. Барои ин маълумоти ҳисоби 10790 «Захираҳои дигар» истифода бурда мешавад. Бақияи дебетии ҳисоби мазкур камшавии бақияҳоро дар охир бо бақия дар аввал инъикос мекунад. Бақияи дебетии ҳисоби мазкур коҳишёбии бақияҳоро дар интиҳо дар муқоиса

бо бақияҳои ибтидоӣ инъикос мекунад. Бақияи дебетӣ дар дебети ҳисоби 70000 аз эътибор соқит карда мешавад:

Дебети ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромадҳо ва хароҷот»

Кредит ҳисоби 10790 «Захираҳои дигар».

Бақияи кредитии ҳисоби 10790 афзоиши бақияҳоро дар охир дар муқоиса бо оғози давра инъикос мекунад ва дарҷ карда мешавад:

Дебети ҳисоби 10790 «Захираҳои дигар»

Кредити ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромадҳо ва хароҷот».

Ҳамин тавр, дар охири давра ҳисоби 10790 пӯшида мешавад ва бақияи гузаранда надорад. Инъикоси амалиёт дар ҳисобҳо дар шароити низомҳои барӯйхатгирии доимии арзишҳои моддӣ оварда шудааст (расми 2.2).

Аз ин рӯ мизони истифодаи захираҳои молиявӣ, ки ҳамчун ҳаҷми натиҷаи фаъолияти молиявӣ муқарар гардидааст бо ёрии нишондиҳандаи натиҷа, ҳангоми интиҳоби дуҷум бадастомада баробар аст. Фарқият дар методикаи инъикоси амалиёт дар ҳисобҳо иборат аст. Низомии дуҷум нисбатан меҳнатталаб аст ва назар ба яқум вақти зиёдро барои пешбурди баҳисобгирӣ талаб мекунад. Аммо, он имкон медиҳад, ки дар корхона назорати ситемавӣ аз болои захираҳои ашё, маводҳо, истеҳсолоти нотамоҷ ва маҳсулоти тайёр таъмин карда шавад.

Дар сурати анҷом додани фаъолияти молиявии ширкат ду варианти асосии он бояд ба инобат гирифта шавад:

I. «хароҷот-истеҳсол» - чунин формулаи ҳисобӣ истифода бурда мешавад:

70000

«Маҷмуи даромадҳо ва хароҷот» муайян карда мешавад:

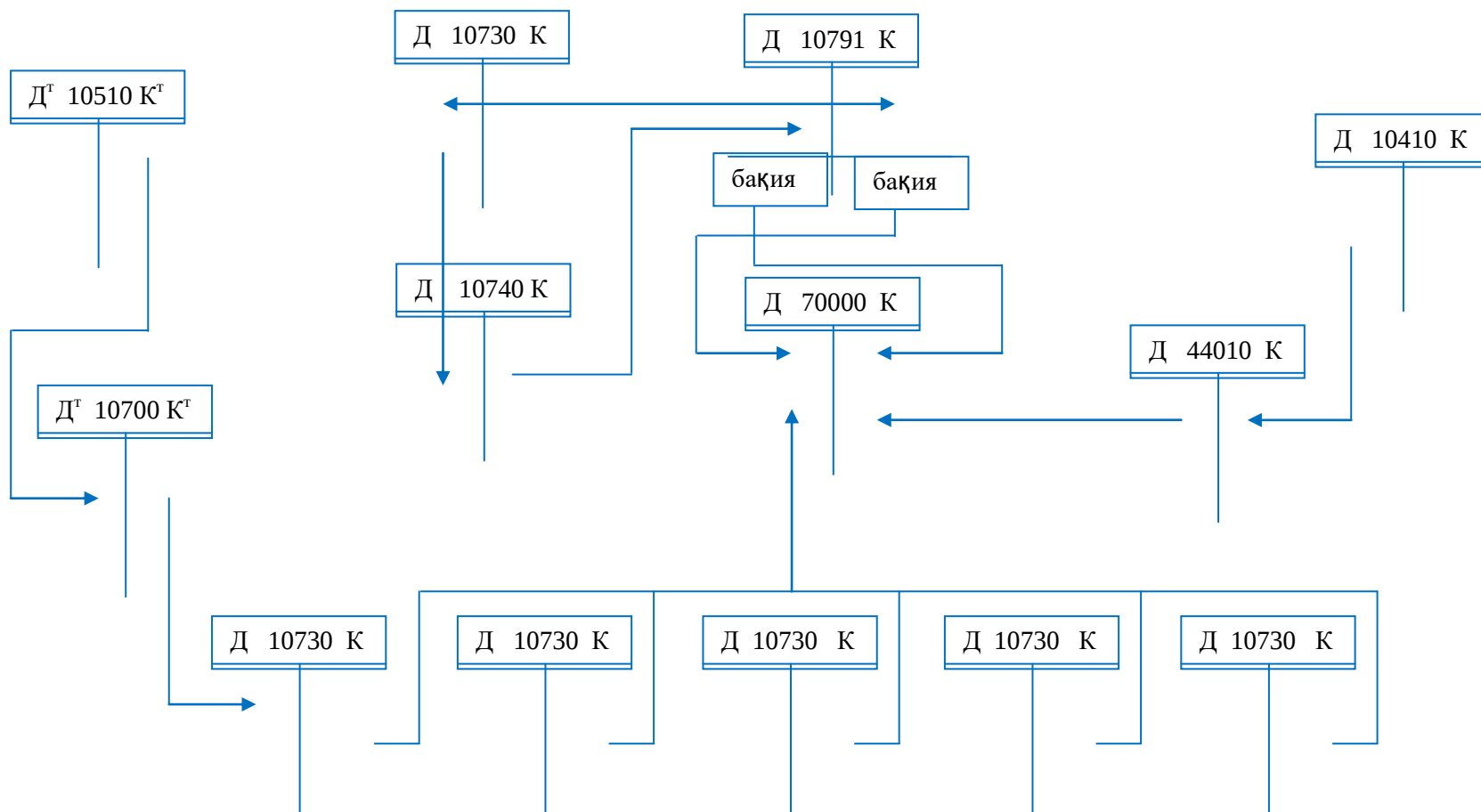
$$P = B - 3 \pm (O_2 - O_1)$$

дар инҷо:

P – истифодаи натоиҷ (истеҳсоли) натиҷа (даромад ё зарар);

B – фурӯш дар давра;

3 – хароҷот бо унсури хароҷот дар давра;

Расми 2.2. - Ҳисоб дар шароити барӯйхатгирии даврӣ

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст

$O_1 - O_2$ – бақияи маҳсулоти тайёр, маҳсулоти нотаом дар аввал ва охири давра;

II. Аз рӯйи маълумоти ҳисоби мазкур барои муайян кардани арзиши иловашуда имконият фароҳам овардан мумкин аст.

Арзиши иловашуда имкон фароҳам меорад, ки даромадҳои аз ҳисоби ҳар як омили истеҳсоли бадастомада чен ва баҳогузорӣ карда мешавад: а) афзоиши фаъолияти иқтисодии корхона; б) ҳавасмандии иштирокчиён; в) ҳисоби суғуртаи иҷтимоӣ.

Ба ғайр аз ин, арзиши иловашуда ба корхона имкон медиҳад сахмро дар хароҷоти гуногуни иҷтимоӣ ва барномаҳои рушди иқтисодӣ, андозҳои пардохтшуда муайян кунад.

Тибқи амалиётҳои савдо бояд меъёри умумии маржа (маржаи тичоратӣ) чен карда шавад:

Маржаи умумӣ = Фурӯш – Арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда;

Муайян кардани маржаи умумӣ имкон медиҳад, ки қобилияти корхона барои ҷуброни хароҷот ва ба даст овардани фоида барои фаъл мондан ва тавсеаи худ арзёбӣ карда шавад.

Дар шароити кунунӣ яке аз самтҳои асосии низоми муҳосиботи милли мувофиқ гардонидани он ба стандартҳои байналмилалӣ эътирофшудаи муҳосибӣ мебошад. Ҷиҳати ҳалли масъалаи мазкур дар кишвари мо «Стратегияи ҷорисозии стандартҳои байналмилалӣ» бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст. Мақсади асосии стратегияи мазкур мувофиқ сохтани низоми баҳисобгирии милли ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ мебошад.

Вақтҳои охир дар Тоҷикистон ҷиҳати ҳамоҳангсозии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи ватанӣ ва СБҲМ корҳои назаррас анҷом дода шуданд: нақшаи нави ҳисобҳо ҷорӣ карда шуд, шаклҳои баҳисобгирӣ тағйир дода шуданд, низомномаҳои баҳисобгирӣ таҳия ва иваз карда шуданд.

Аммо, дар айни замон як қатор масъалаҳои ҳалношудаи баҳисобгирӣ, дар низоми баҳисобгирии молиявии милли ҷой дорад, ки дар сурати

истифодаи васеи имкониятҳои стандартҳои байналмилалӣ марҳила ба марҳила бартарафсозии мушкилоти мавҷуда ва гузариш ба низоми нав ҷой дорад. Дар мавриди таъмини баҳисобгирӣ – таҳлили мувозинати селаҳои пулӣ дар байни мушкилоти баҳисобгирӣ чунин фарзияҳоро номбар менамоем:

- дигар намудани мазмун ва мундариҷаи нақшаи ҳисобҳо, ки далели воқеии амсиласозии ҳолат ва ҳаракати онҳоро ба таври беҳтар дар шароити мавҷудияти зиддиятҳо дар конунгузории ватанӣ ва тафовут аз СБҲМ, инчунин рушди пардохтҳои электронӣ тақвият медиҳанд;

- ҳалли масъалаҳои ташкилӣ ва методологии баҳисобгирии ҷузъӣ ва пешбурди регистрҳои баҳисобгирӣ дар самти бақайдгирии иттилоот дар бораи дороиҳо ва гардиши воситаҳои пулӣ ва муодили онҳо дар заминаи компютерикунонии корҳои баҳисобгирӣ ва мутобиқан, ба қайд гирифтани маълумоти баҳисобгирӣ дар маҳзани электронӣ.

Дар чараёни рушди баҳисобгирӣ дар Тоҷикистон, нақшаи ҳисобҳо ҳамчун соҳаи фаъолияти баҳисобгирӣ ба тағйироти зиёд дучор омад, ки ба дигаргунӣҳо дар усулҳои идоракунии, ташкили истеҳсолот, низоми молиявӣ қарзӣ вобаста буд.

Таҳлили инкишофи нақшаи ҳисобҳо дар Тоҷикистон дар тури 17 соли охир ба мо имкони муайянсозии онро медиҳад, ки ҳисобҳои баҳисобгирии воситаҳои пулӣ ба андозаи камтар бо тағйирот фарогир гардидаанд.

Нақшаи ҳисобҳо дар давраи таҳқиқшуда 2 маротиба тағйир дода шуд. Ҳамзамон, рақам ва номи фасл, рӯйхати ҳисобҳои кулӣ ва ҷузъӣ (аз ҷумла зерҳисобҳо), ки барои баҳисобгирии воситаҳои пулӣ заруранд, бетағйир мондаанд.

Мувофиқи СБҲМ(IAS) 7 «Ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ», ҷузъи нақдинаи воситаҳои бо маблағ инъикосёфта ва маблағи дар суратҳисоби бонкӣ ва дигар шакли маблағҳо шомил мешаванд. Ғайр аз он, стандарт мафҳуми «ҳамарзишҳои пулӣ» -и кӯтоҳмуддат (барои 3 моҳ ё камтар) ва сармоягузориҳои молиявӣ баландсифатро истифода мебарад, ки зуд ба

миқдори муайяни пули нақд бо хатари ночизе дар тағйири арзиши онҳо табдил дода мешаванд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, самти ҳалли ихтилофоти мавҷуда дар қонунгузориҳои ватанӣ ва фарқияти он бо СБҲМ бояд номи гурӯҳҳои якуми нақшаи ҳисобҳо ба «Воситаҳои пулӣ ва маблағгузориҳои молиявӣ» бо ҳамзамон дигаргунсозии мундариҷа ва мақсадҳои ҳисобҳои инфиродӣ тағйир дода шавад. Аз ҷумла, зарур аст:

- аз нақшаи ҳисобҳо ҳисобҳои “Ҳуччатҳои нақдӣ” хориҷ карда шаванд. Баҳисобгирии ин дороиҳо дар ҳисоби алоҳидаи муваққатӣ бояд пеш бурда шавад;

- ба нақшаи ҳисобҳо ҳисоби алоҳидаи “Муодили пулӣ” дохил карда шавад. Ҳисоби мазкур барои ҷамъбасти маълумот дар бораи сармоягузориҳои молиявии корхона бо муодили пулӣ истифода гардад. Маълум аст, ки амволи мавҷудбуда бояд ҳамчун воситаҳои ҷойдоштаи дороиҳо дар ҳисоботи оморӣ дарҷ карда шавад;

- бахши ҳисоби «Сармоягузорӣ ба коғазҳои қиматнок» ба «Сармоягузориҳои молиявӣ» тағйир дода шавад.

Ба ғайр аз ин, нақшаи амалкунандаи ҳисобҳои муҳосибӣ ва дастурамал оид ба истифодаи он тартиби инъикоси як қатор далелҳои хоҷагии бо ҳаракати воситаҳои пулӣ алоқамандро дорад, ки дар ҳисобҳои баҳисобгирии воситаҳои пулӣ инъикос намегарданд.

Аз рӯйи таҳлилҳо ва ҳулосабарориҳо мушоҳида намудан мумкин аст, ки васоити асосии молиявӣ ба сифати воситаҳои пардохтӣ баромад намуда, бояд ба таври самаранок истифода бурда шавад ва дар сурати акс талаботи низом ҳамчун алоқамандии воситаҳо ба инобат гирифта шавад.

Дар шароити имрӯза аксарият фаъолияти дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ идоракунии ҳисобҳоро пушти сар намуданд. Айни замон ҳама ба пули электронӣ дастрасӣ доранд. Таҳлили қонунгузориҳои ватанӣ шаҳодат медиҳад, ки имрӯз дар баъзе бандҳои қонун мо бо мафҳуми пули миллӣ шинос

мешавем. Аз ҳамин хотир, дар аксари бандҳои муҳосибӣ баъзе мафҳумҳои алоқаманд бо онро вохӯрдан мумкин аст:

- а) зерихисоби махсусро бар ҳисоби 10110;
- б) ё ҳисоби алоҳидаи «Нақдинаи электронӣ».

Тартиби татбиқи ҳисобҳои «Сармоягузори молиявӣ» ё «Воситаҳои пулӣ дар бонк» нишон медиҳад, ки варақбарҳои чунин навъи пардохтҳои электронӣ ба сифати сармояи молиявӣ баромад намеkunанд ва онҳо наметавонанд ҳамчун воситаи даромади корхонаҳо арзи вучуд дошта бошанд.

Ҳолати дигари баррасии масоил тариқи амалиёти ДТ «Пули электронӣ» ва КТ «Воситаҳои пулӣ дар бонк», пардохт ба «ҳамён»-и фурушанда бо мукотиботи ДТ «Ҳисобҳо барои пардохт» ва КТ «Воситаҳои пулӣ» дарҷ мегардад.

Мушоҳида мегардад, ки дар ҳолати якум хориҷшавии маблағи муассиса ба назар мерасад. Вале дар асл он бояд ҳамчун дигаршавии ҳисоби молиявӣ пазируфта шавад. Дар ҳолати баъдӣ маблағ ҳамчун сабти пардохт мебошад. Байни анҷомёбии амалиёти аввал ва баъдӣ, ки ба гузаронидани маблағ вобаста мебошад, метавонад вақти зиёдро талаб намояд.

Назария ва амалияи баҳисобгирӣ аз асарҳои Ж. Савери, ки ҳисобҳоро ба кулӣ ва ҷузъӣ тақсим мекунад, сар карда, ҳамеша аз буриши дусатҳаи иттилоот асос ёфтааст. Ташаккули иттилооти пурра, бозғайимод ва муҳим дар бораи ҳолат ва ҳаракати воситаҳои пулӣ ва муодили онҳо, бақайдгирии далелҳои ҳаёти иқтисодиро дар қисматҳои зарурии ҷузъӣ пешбинӣ менамояд, яъне маълумоти муфассал бо қайд фаро гирифта мешавад.

Вале дар шароити рақамикунонии низоми муҳосибот мо бо чанд падидаҳои дигар рӯ ба рӯ мешавем, ки аз бисёрсамта будани низоми муҳосибот дарак медиҳад. Ба андешаи М.И. Кутер, ки ақидаи Жак Савери ва Љузеппе Чербониро тақвият дода, навиштааст, «... дар бораи баҳамории таҳлилӣ, инчунин унсури мувофиқаорӣ дар раванди автоматикунонӣ унсури оптималикунониро маънидод менамояд, дарёфта, ба таври муъҷаз дар шароити рақамикунонӣ низоми муҳосибот татбиқ мегардад» [38, с. 330].

М.И. Кутер чунин меҳисобад, ки «... Агар воридоти умумии дебетӣ дар ин суратҳисоб аз воридоти кредитӣ зиёдтар бошад, ин маънои онро дорад, ки шумо аз оғози фаъолияти худ аз рӯйи маблағи ин фарқият дар ҳоли харочоти афзоишбанда қарор доред. Агар воридоти умумии кредитӣ зиёдтар бошад, ин маънои онро дорад, ки шумо дар ин давра фоида ба даст овардаед» [37, с. 51].

Баҳисобгирии муфассали мавҷудият ва ҳаракати воситаҳои пулӣ ва муодили онҳоро дар асоси ду модели баҳисобгирии ҷузъии одӣ (дохилӣ) ва паҳлӯӣ (фасетӣ -параллелӣ) ташкил кардан мумкин аст. Дар амалия барои ҳисоби умумӣ ва зиярҳисобҳо тартиби иерархии баҳисобгирии молиявӣ истифода мешавад. Амсилаи ҳамшафати онро арзишмуқаррарнамоии ҳисоби умумӣ шуморидан мумкин аст, гарчанде ҳисоби ҳамшафати онро барои таҳлили ҳамагуна ҳисобҳои мувофиқ зарур мешуморем.

Бинобар таҳқиқоти М.И. Кутер «... моҳияти татбиқи ниҳоят васеи ғуруҳи нақшаи ҳисобҳоро дар назар дорад, имконияти дастрасии иттилооти саҳеҳро дар асоси таҳлили амиқи хусусиятҳои он дар бар мегирад, қабул намуда, чунин мешуморем, ки ташкили баҳисобгирии воситаҳои пулӣ ва муодили онҳо дар асоси моделҳои мухталиф шумораи пурраи вазифаҳои баҳисобгирии молиявӣ, идоракунӣ ва андозро дар доираи як пойгоҳи ягонаи иттилоотӣ ва таҳлилий ба ҳадди аксар амалӣ мегардонанд» [38, с. 329].

Бояд қайд кард, ки дараҷаи ҳадди ақали тафсилоти маълумоти зарурӣ бо ҷаҳорҷӯбаи қонунгузорӣ муайян карда мешавад, аз ҷумла барои ҳисобҳои воситаҳои пулӣ ва муодили онҳо баҳисобгирии ҷузъӣ барои ҳар як суратҳисоби ҷорӣ ва ҳисоби асъори хориҷӣ мутаносибан барои ҳисоби «Воситаҳои пулӣ дар бонкҳо» барои ҳар як аккредитиве, ки ширкат додааст, барои ҳар як дафтари чекии гирифташуда барои ҳар як амонат; бо мақсади тартиб додани ҳисобот дар бораи гардиши маблағҳои пулӣ, баҳисобгирии ҷузъиро аз рӯйи навъи фаъолият (амалиётӣ, сармоягузорӣ ва молиявӣ) ташкил кардан лозим аст.

Ташкили баҳисобгирии ҷузъии воситаҳои пулӣ ва ҳамарзишҳои онҳо бо мақсади қабули қарорҳои идоракунӣ оид ба таъмини бақияи онҳо тибқи ҳолатҳои зерин муайян карда мешавад.

Ҷамъоварӣ, тасниф ва ғункунии маълумоти дар ҳуҷҷатҳои ибтидоии баҳисобгирӣ мавҷудбуда ва инъикоси он дар баҳисобгирии муҳосибӣ дар дафтари ҳисобҳо анҷом дода мешавад.

Аз нуқтаи назари классикӣ, регистрҳои баҳисобгирӣ намудҳои гуногуни ҷадвалҳо мебошанд, ки дар онҳо маълумоти ҳуҷҷатҳои ибтидоии баҳисобгирӣ ворид карда мешаванд. Ғайр аз он, «... а) шумораи бақайдгирии баҳисобгирии истифодашаванда, таъйинот, мундариҷа, шакл ва пайдоиши онҳо; б) пайдарҳамӣ ва усули ворид намудани сабтҳои ҳисобҳо; в) алоқамандии регистрҳои баҳисобгирии хронологӣ, низомвӣ, кулӣ ва ҷузъӣ» хусусиятҳои фарқкунандаи шакли баҳисобгирӣ буданд.

Дар аини замон, тавре, ки М.И. Кутер қайд менамояд: «... Таъминоти иттилоотии банақшагирӣ ба нишондиҳандаҳои иқтисодие, ки дар ҳисоботҳои молиявӣ (баҳисобгирӣ) ва оморӣ мавҷуданд, ҳаҷми назарраси маълумоти танзимкунанда ва роҳнамо (методологӣ), ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ дар сатҳи миллӣ, идоравӣ ва ҳудудии давлатӣ, муассисаҳои молиявӣ ва андоз, бонкҳои хизматрасон ва қарздиҳанда ва ғайра ва соҳибон (соҳибон, муассисон ва саҳмдорон) тавлид мешаванд, асос ёфтааст. Таваҷҷуҳи махсус ба натиҷаҳои таҳлили молиявии фаъолияти иқтисодӣ зоҳир карда мешавад» [38, с. 13].

Дар ин сурат, таъминоти иттилоотии банақшагирӣ тадриҷан мафҳуми шакли баҳисобгириро ҳамчун маҷмуи регистрҳои баҳисобгирӣ аз байн мебарад.

Бо дарназардошти таърифи шакли компютерии баҳисобгирӣ, Д.В. Чистов қайд мекунад, ки бисёре аз регистрҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар нусхаи компютерӣ шакли анъанавии худро гум карда, аз шакли бақайдгирии маълумоти баҳисобгирӣ ба шаклҳои таъйиноти назоратӣ - таҳлилӣ мегузаранд.

Дар таҳқиқоти Е.С. Хендриксен ва М.Ф. Ван Бред қайд шудааст, ки «... барои таҳияи назарияи ҳамаҷонибаи баҳисобгирии иҷтимоӣ корҳои зиёде бояд анҷом дода шаванд. Дар гузашта, ба ин масоил таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намешуд, шояд аз он сабаб, ки дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико коргарон, гарчанде ки онҳо ҷонибҳои асосии манфиатдор буданд, дар муайян кардани сиёсати баҳисобгирӣ нақши назаррас надоштанд. Ин вазъият эҳтиمولан дар оянда тағйир хоҳад ёфт, хусусан агар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико роҳи кишварҳои аврупоиро пайгирӣ намоянд. Ғайр аз ин, назариячиён бо роҳи мурочиат ба маълумоти молиявӣ ҳамчун маҳсулоти иҷтимоӣ, метавонанд технологияҳоеро истифода намоянд, ки имкон медиҳанд, ки дигар маҳсулоти иҷтимоие, ки мавзӯи баҳисобгирии иҷтимоиро ташкил медиҳанд, татбиқ карда шаванд» [69, с. 17].

Аз ҳамин ҷост, ки майдони фароҳи баҳисобгирии муҳосибии идоракунӣ дар барбари рақамикунории ҷузъҳои таркибии он имконияти дастрасӣ ба ҳама иттилооти заруриро ба таври мантиқӣ фароҳам меорад.

Аз ин рӯ, дар шароити ҳамгироии маълумоти мукамал, ки далелҳо, хосиятҳо, рӯйдодҳои мушаххасро дар фазои ягонаи иттилоотӣ тавсиф мекунад:

- а) ба инобат гирифтани ҳамаи равандҳо;
- б) мутобиқшавӣ;
- в) муттаҳидсозии маълумот.

Дар амал татбиқ намудани иттилооти дақиқ ва мантиқӣ дар ҳама равандҳои муҳимми баҳисобгирии муҳосибӣ зарур аст. Дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ зарурати коркарди иттилооти мантиқии дақиқ пеш омада, бояд дар ин марҳила сари вақт дастрас намудани он аз рӯйи сикли пӯшида ва беохир такроршавандаи идоракунӣ ба роҳ монда шавад (банақшагирӣ, пешбинӣ, танзим, ташкил, назорат).

Мутобиқшавӣ. Ҳалли истифодашаванда бояд қобилияти мутобиқшавӣ ба хусусиятҳои тичорати мушаххаси бизнесро дастгирӣ кунад, то масоили бавучудорӣ ва таҳлили иттилоот ва гирдгардиши воситаҳои пулии корхона

ҳамчун афзори муҳимми иттилоотии муҳосибии корхона мувофиқ шуморида шавад.

Муттаҳидсозии маълумот – ба инобат гирифтани шакли оинномавии ширкат.

Дар шароити муосир чараёни идоракунӣ ва таъсири объекти идоракунӣ ҳам дар шубҳаҳои истеҳсолию идоракунӣ ва хизматрасониҳои корхона зарур аст, ки дастгирии ҳаматарафаи иттилоотиро талаб мекунад. Аз ҷамин хотир, ҳама равандҳои баҳисобгирӣ, ки ҷузъи аслии иттилоотии корхонаро тавсиф менамояд, бояд таъмин карда шавад. Ба сифати воситаҳо метавонанд усулҳои баҳисобгирии идоракунӣ дар асоси истифодаи унсурҳои усули меёрии баҳисобгирии арзиши аслӣ ва хароҷот истифода бурда шаванд.

Дар ҷамин ҳолат ба инобат гирифтани маҷмуи унсурҳои он зарур мебошад. Ба чунин иттилоот маълумот дар бораи гардиши ҳисобҳо нисбатан арзишноканд. Ғайр аз ин, баҳисобгирии идоракунӣ барои нигоҳ доштани сирри тижорат оид ба сатҳи хароҷоти истеҳсолӣ, даромаднокии намудҳои алоҳидаи маҳсулот, соҳаҳои фаъолият, марказҳои масъулияти рақобатпазирии онҳо кумак мерасонад.

Бояд қайд кард, ки Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2011, № 41 Нақшаи ҳисобҳо оид ба баҳисобгирии фаъолияти молиявӣ ҳоҷагидории субъектҳои ҳоҷагидор ва Дастурҳои методологии истифодаи онро тасдиқ кард. Ҳуҷҷатҳои мазкур, ки аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати гузаронидани ҳисобҳоро дар бар гирифта, пешниҳоди маълумоти саҳеҳро доир ба фаъолияти объекти ба ҳисобгирифташаванда дар назар дорад.

Таркиб ва усулҳои истифодаи ҳисобҳои 55010-55050 ҳангоми баҳисобгирии корхона дар асоси хусусиятҳои фаъолият, сохтор, усулҳои идоракунӣ муқаррар карда мешаванд.

Алгоритми анҷомёбии амалиёти баҳисобгирии муҳосибӣ танҳо мувофиқи «деғӣ» дуруст буда метавонад (ҷадвали 2.12).

Чадвали 2.12. - Алгоритми анҷомёбии амалиёти баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқи «дегӣ»*

Ҳисоби	
10730	«Истеҳсолоти нотаом»
Шарҳи ҳисоб	Дар сурати якхела будани хароҷоти истеҳсолӣ ва фарқияти усули тақсими онҳо ба маҳсулоти тайёр ҳисоби 10730 бояд дар баҳши номенклатураи хароҷотҳо ҷойгир карда шавад (ҳамешагӣ, тағйирёбанда, мустақим)
Зарурати истифода: <i>Ҳангоми истеҳсоли намудҳои гуногуни маҳсулот ва хизматрасонӣ, заминаҳои гуногун барои тақсими хароҷотҳои истеҳсолии содиришуда, гурӯҳбандии хароҷотро на танҳо бо нишонаҳои ҳамешагӣ ва ивазшаванда, балки оид ба заминаи тақсимои бо намуди маҳсулоти тайёр низ талаб мекунад</i> ↓.	
баҳши 5	
10790	«Хароҷотҳои амалиётӣ»
Шарҳи баҳши 5	«бо нақшаи ҳисоб гурӯҳи хароҷотҳои дар рафти фаъолияти амалиёти субъект содиришуда, мутобиқи вазифаҳои онҳо ё худ баҳше*
55100	қимати воқеии
55200	фурӯш
55300	фаъолияти маъмурӣ
Дар гурӯҳбандии мазкур дохил намешаванд ва дар ҳисобҳои алоҳидаи	
10740	«Хароҷотҳои истеҳсолии доройҳои биологӣ»

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ [6, 166 с.].

Аз ҷуғтаҳои боло хулоса бармеояд, ки аз рӯйи мувозинат бояд ду категорияи баҳисобгирии ҳисобҳои истеҳсолӣ истифода бурда шавад.

1. Ҳисобҳои 55010-55050 – ин банд тарҳбандии хароҷотро мувофиқи моддаҳои хароҷоти истеҳсолӣ, хусусан ҳангоми муқаррар намудани арзиши воқеии маҳсулот, кор ва пешниҳоди хизматҳо.

2. Ҳисобҳои 55200-55290 – ин банд муттасили гурӯҳбандии унсурҳои таркибии хароҷот мебошад.

Ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунии ва молиявӣ, ки дар Истеҳсолоти нотаом инъикос меёбанд, ба низоми ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ бе ҷудокунии ҳисобҳои калкулясионӣ дар низоми баҳисобгирии идоракунии пеш бурда мешаванд.

Гурӯҳи аввали ҳисоботҳои зикргардида ҳисобгирии идоракунии ва баъди молиявиро муқаррар мекунад (ҷадвали 2.13).

Ҷадвали 2.13. - Гурӯҳи аввали ҳисоботҳои ҳисобгирии идоракуни – молиявӣ мувофиқи нақшаи ҳисобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Ҳисобҳои амалиётии хароҷот – ин ҳисобҳое, ки дар онҳо ба ҳисобгирӣ пеш бурда мешавад:	
55000	«Арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда, корҳо ва хизматрасонӣ»
55050	«Хароҷот барои харидорини захираҳо»
55200	«Хароҷотҳои амалишаванда»
55300	«Хароҷотҳои умумӣ ва маъмурӣ»
баҳши Захираҳои молӣ-материалӣ ҳисобҳои зерин мавҷуданд:	
10720	«Ашёи хом ва масолеҳи асосӣ»
10730	«Истеҳсолоти нотаом»
10740	«Маҳсулоти тайёр»

*Сарчашма: таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ

Мувофиқи Низомномаи ба ҳисобгирии муҳосибӣ НҲМ «Хароҷоти корхона», ки бо фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06.10.2003с. тасдиқ шудааст, хароҷот барои намудҳои одии фаъолият, яъне дар доираи онҳое, ки фурӯши маҳсулот дар ҳисоби 44010 «Даромад аз фурӯш» инъикос карда мешавад, бо унсурҳои зерин ташаккул ёфтааст: захираҳои молӣ-моддӣ, хароҷот барои пардохти музди меҳнат, ҳиссачудокунӣ ба фонди ҳифзи иҷтимоӣ, фарсудашавӣ ва истеҳлок, дигар хароҷоти фурӯш.

Мувофиқи дебети ҳисоби 22210 «Музди меҳнат ба пардохт» дар муқотибот бо ҳисобҳои 55220 «Хароҷот барои музди меҳнат», 55280 «Хароҷот барои мукофотпулии ҳавасмандгардонӣ» маблағи музди меҳнати ҳисобкардашуда бо шумули ҳама гуна мукофотпулӣ ва дигар шаклҳои музди меҳнати кормандон, аз ҷумла кормандони роҳбарикунанда инъикос меёбад.

Барои ба ҳисобгирии ҳар як унсур акнун имконият пайдо шуд, ки ба ҳисобгирии алоҳидаи муҳосибӣ пеш бурда шавад (ҷадвали 2.14).

Ба ҳисоби мазкур, инчунин пардохтҳои мухталифи иҷтимоӣ низ метавонанд аз ҳисоби воситаҳои корхона гузаронида шаванд, ки наметавонанд дар дебети ҳисоби 22240 «Андозҳои иҷтимоӣ ба пардохт» аз эътибор соқит карда шаванд. Дар дебети ин ҳисоб, инчунин ҳисобу китоб ба захираҳои пардохти маоши рухсатии дар пешистода, пардохти музди солана барои

собиқои хизматӣ ва ғайра дохил мешаванд. Ба ҳисоби мазкур зарур аст, ки зерҳисобҳои шарҳдиҳандаи намудҳо ва самтҳои ба пардохти меҳнат ҳисобшуда ворид карда шаванд.

Ҷадвали 2.14. - Баҳисобгирии алоҳидаи муҳисобӣ мувофиқи унсурҳо*

Ҳисобҳои дебити ҳисоби:	
55010	«Арзиши аслии фурӯш»
Дар тартиби навишти ҳисоби	
10700	«Захираҳои молӣ-моддӣ»
10510	«Пешпардохтҳои ба молрасонҳо додашуда»
10590	«Қарзҳои дебиторӣ барои дигар амалиётҳо»
Шарҳи ҳисоб:	Арзиши захираҳои истифодашуда барои истеҳсоли маҳсулот, энергияи харидашуда, корҳои аз ҷониби ташкилотҳои дигари хусусияти саноатӣ дошта иҷрошуда, таркиби маводии дигар хароҷотҳо дар мукотибот мутобиқи ҳисобҳои дахлдор инъикос меёбад

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳисобӣ

Аз рӯйи дебити ҳисоби 55230 «Ҳиссачудокунӣ ба фондҳои иҷтимоӣ гузаронидашуда» дар мукотибот ҳисоби 22240 «Андози иҷтимоӣ барои пардохт» метавонанд маблағҳо барои ташаккули фонди нафақа ва ҳамин гуна фондҳои таъминоти иҷтимоидошта ҳисоб карда шуда, инъикос ёбанд. Агар маблағҳои ба фонди иҷтимоӣ гузаронидашуда шакли андози иҷтимоиро гиранд, он гоҳ ҳисоби 55230 ба кредити ҳисоби 22230 «Андоз аз даромад ба пардохт» навишта мешавад.

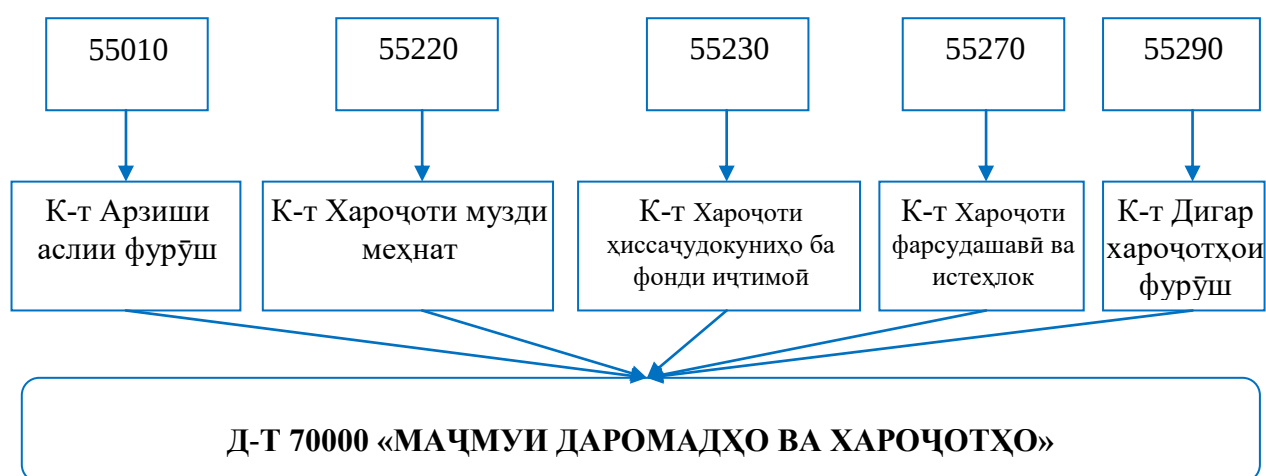
Аз рӯйи дебити ҳисоби 55270 - «Дигар хароҷоти фурӯш» ва 11100 «Фарсудаҳои ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ», инчунин дигар намуди хароҷот амали карда шаванд.

Ҳамин тариқ, мувофиқи дебити ҳисобҳои 55290 «Дигар хароҷоти фурӯш» дар мукотибот бо ҳисобҳои 10510 «Пешпардохт ба таъминкунандагон», 10590 «Қарзҳои дебиторӣ аз рӯйи дигар амалиётҳо» ва дигар ҳисобҳо, метавон хароҷотҳоеро ворид намуд, ки дар баҳисобгирии дигар хароҷот барои унсурҳои иқтисодӣ инъикос нашудаанд. Зеро онҳо ба ҳеҷ яке аз ин унсурҳо тааллуқ надоранд.

Ҳисобҳои баҳисобгирии унсурҳои хароҷот бояд ҳар моҳ бо мукотиботи зерин маҳкам карда шаванд: Д-т 10740 «Маҳсулоти тайёр», 55220 «Хароҷоти

музди меҳнат», 55230 «Харочоти хиссачудокуниҳо ба фонди иҷтимоӣ», 55270 «Харочоти фарсудаҷавӣ ва истеҳлоқ», 55290 «Дигар хароҷотҳои амалиётӣ» чи тавре, ки дар расми 2.4. нишон дода шудааст:

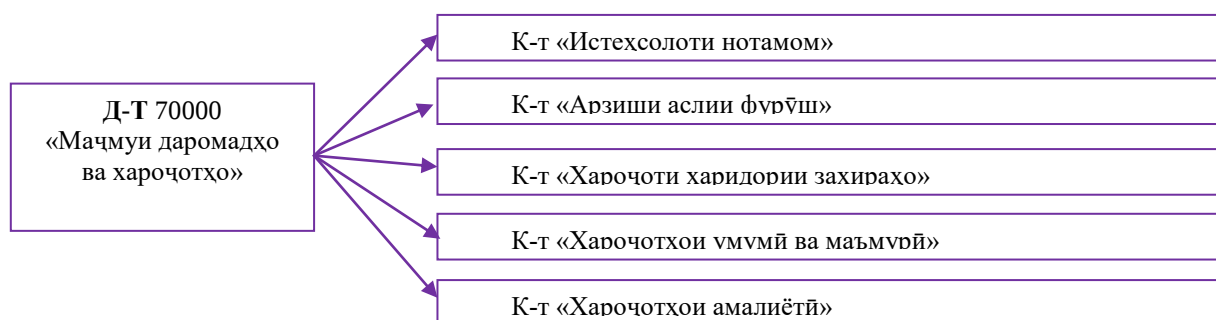
Маблағҳои дар ҳисоби 10740 ҷамъшударо зарур аст, ки байни ҳисобҳои калкулятсионӣ тақсим намуда, дар дебити ҳисобҳои 10730 «Истеҳсолоти нотаом», 55010 «Арзиши аслии фурӯш», 55050 «Хароҷотҳо барои харидории захираҳо», 55300 «Хароҷотҳои умумӣ ва маъмурӣ» ва инчунин дар дебити ҳисоби 55200 «Хароҷотҳои амалиётӣ» инъикос намоянд, чи тавре ки дар расми 2.4. нишон дода шудааст.

Расми 2.4. - Баҳисобгирии хароҷот оид ба унсурҳои иқтисодӣ

Сарчашма: аз тарафи муаллиф таҳия шудааст.

Чӣ тавре ки аз тарафи мо нишон дода шуд, ҳамаи хароҷотҳо оид ба навъи одии фаъолият дар баҳисобгирии муҳосибӣ бояд дар ҳисобҳои 55220-55290 тибқи унсурҳои хароҷот гурӯҳбандӣ карда шаванд. Ҳамон тавре, ки дар расми 2.5 нишон дода шудааст, ҳар моҳ ҳисобҳои мазкур бо ҳисоби дебити 70000 «Маҷмуи даромадҳо ва хароҷотҳо» маҳкам карда мешаванд.

Расми 2.5. - Тақсими хароҷоти баҳисобгирӣ бо унсурҳои иқтисодӣ

Сарчашма: муаллиф тартиб додааст

Дар як вақт ҳамон як маблағи хароҷот дар кредити дигар ҳисоби инъикоскунанда 10700 «Захираҳои моли-моддӣ» дар муқотибот бо ҳисобҳои 10730, 55010, 55050, 55300, 33210 дарҷ карда мешавад (расми 2.6.).

Расми 2.6. - Ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунии

Сарчашма: аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар ҳисобҳои 55010, 55200 хароҷотҳои мушаким ба истеҳсолот дар бахши таҳлилий оид ба зерсохторҳои инъикос меёбад (ҷои баамалоии хароҷот), ки ин дар наҷбати худ назорати майлкунӣ аз меёри ё аз хароҷотҳои меёрий (ба нақша гирифташуда) – ро таъмин менамояд.

Дар ҳисоби 55200 хароҷоти иловагии ҳангоми коркард, мувофиқи бахшҳои корхонаҳо ва ҷойгиршавии географӣ ва намоёндагҳои он гурӯҳбандӣ ва назорат карда мешаванд.

Дар ҳисоби 55300 метавон хароҷоти умумии маъмуриро барои назорати риояи буҷетҳо бо риояи сметаҳо аз ҷониби филиалҳо, шӯъбаҳо ва дигар марказҳои масъулият (марказҳои хароҷот) гурӯҳбандӣ намуд. Дар зерҳисоб ба ҳисоби 55300 хароҷоти тиҷоратӣ ва дигар хароҷоти фурӯш барои баҳисобгирии муфассал ва назорати риояи зерсохторҳои мувофиқи тиҷоратӣ ва савдо гурӯҳбандӣ карда мешаванд.

Ҳисобҳои 55200, 55300 ҳар моҳ маҳкам карда шуда, маблағҳои дар онҳо ҷамъоваришуда дар дебити ҳисобҳои 10710, 10720, 10730, 10740 аз эътибор соқит карда мешаванд, ки дар онҳо ҳамин тавр, имконпазирии

калкуятсиякунонии арзиши истеҳсолии маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо), ҳатто бо дарназардошти хароҷотҳои тиҷоратӣ таъмин карда мешавад.

Барои он ки тавозун дар низоми ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ таъмин карда шавад, ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом» барои баҳисобгирии арзиши корҳои истеҳсолоти нотаом ва боқияи маҳсулоти нимтайёрии коркарди худӣ хизмат мекунад. Намунаи баҳисобгириро дар ҳисоби мазкур баррасӣ мекунем. Фарз мекунем, ки ба ҳолати якуми январ арзиши захираҳои истеҳсолоти нотаом 250 ҳазор сомониро ташкил дод. Ҳамин тавр, бақия бо дебити ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом» ба 250 ҳазор сомонӣ эътироф шудааст.

Аз рӯйи маълумотҳои ҳисобшуда арзиши истеҳсолоти нотаом дар 1 феврал ба 290 ҳазор сомонӣ ва ба якуми март -275 ҳазор сомонӣ баҳо дода шудааст. Бо дарназардошти маълумоти мазкур дар моҳи январ 40 ҳазор сомонӣ дар дебити ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаом» дарҷ карда мешавад. Дар моҳи феврал бояд 15 ҳазор сомонӣ ба дебити ҳисоби 55010 ва кредити ҳисоби 10730 навишта шавад. Бақия аз рӯйи ҳисоби «Истеҳсолоти нотаом» ба тавозуни давравии муҳосибӣ гузаронида мешавад.

Ҳисоби 55010 «Арзиши фурӯш» бо ба он гузаронидани маблағи дар кредити ҳисоби 10740 навишташуда дар муқотибот оид ба ҳисобҳо ҳар моҳ баста мешавад:

❖ 10710 «Молҳо» - ба маблағи хароҷотҳо оид ба захира кардан ва дастрас намудани маҳсулот ба корхона.

❖ 10730 «Истеҳсолоти нотаом» - ба маблағи хароҷотҳо оид ба «Истеҳсолоти нотаом».

❖ 10740 «Маҳсулоти тайёр» - Ҳамин тариқ, хароҷоти истеҳсолӣ барои омода намудани маҳсулот, инчунин пешниҳоди кор ва хизматрасонӣ, инчунин хароҷоти дигар.

❖ 44010 «Даромадҳо аз фурӯш» - ба маблағи даромад аз ғайрияти амалиётӣ дар давраи ҳисоботӣ.

Ҳисобҳои дигар, ки ба онҳо бояд хароҷотҳои ҷорӣ оид ба шакли

муқаррарии фаъолият ворид карда шаванд.

Истифодаи ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунии барои корхонаҳои калон ва миёна зарур аст, ки ба маълумоти бозғатимоди банизомдаровардашуда барои идоракунии хароҷоти ҷорӣ ва арзиши аслии эҳтиёҷ дорад.

Ҳамин тариқ, низоми баҳисобгирии идоракунии, ки ба усули муосири меъёрии муфасссал асос ёфтааст, аз рӯйи аломатҳои гуногуни гурӯҳбандии баҳисобгирии ҳисобҳои аз хароҷот ва даромадҳо ташаккулёфтаре бо шартҳои алоқамандии низоми онҳо бо ҳисобҳои молиявии муҳосибии асосӣ пешгӯӣ мекунад. Риояи талаботи мазкур имкон медиҳад, ки ба таври назаррас фаврият ва ғоиданокии маълумоти муҳосибӣ барои мақсадҳои идоракунии баланд бардошта шавад, ки дар навбати худ, метавонад муносибатро дар идоракунии корхона ба кулӣ тағйир диҳад.

2.3. Таҳияи низоми ҷадиди ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунии

Бо мақсади татбиқи амалии баҳисобгирии идоракунии методологияи он бояд ҳисобҳои дахлдорро ба назар гирифт, ки мундариҷа ва ҳалли вазифаҳои гузошташударо баррасӣ намоянд. Вазифаҳои мазкур, пеш аз ҳама, ба инъикоси хароҷот ва ҷараёни нархгузорӣ (калькулятсионӣ) дар низоми ҳисобҳои нигаронида шудаанд. Инъикоси низомноки хароҷот дар раванди калькулятсионии истеҳсолот дар низоми ҳисобҳои имкон медиҳад. Ҳамин гуна дар идоракунии тижорат, муқаррарнамоии арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда дар ҳамаи зинаҳои истеҳсоли дуруст буда, дар ҳамин зина қабули қарорҳои мушаххаси идоракуниро дар назар дорад. Ғайр аз ин, вазифаи муносибатҳои иттилоотии идоракунии ва ҳисобдорӣ молиявӣ гузошта мешавад.

Тақсимои баҳисобгирӣ ба молиявӣ ва идоракунии далели эътирофшудаи ҷаҳонӣ, инчунин мавҷудияти муносибатҳои зич байни онҳо ба ҳисоб меравад. Ҳар як намуди баҳисобгирӣ дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад. Аз нуқтаи назари баҳисобгирии амволи сохтмон методҳои дигар амал мекунанд.

Ҳамаи усулҳои тарҳрезӣшудае, ки дар кишвар имрӯзҳо истифода бурда мешаванд, дар асоси стандарти СБҲМ пешбинӣ карда шудаанд. Ин раванд мувофиқи талаботи низоми миллий дар бахше аз корхонаҳои дигар, яъне шакли моликияташон гуногун ба таври фарогир татбиқ гардида, самаранокии ҳудашро нишон дода истодааст. Назарияҳои гуногуни қорбурд дар мавриди мафҳуми низоми баҳисобгирӣ муҳосибӣ истифода мегардад. Аз ҳамин хотир, бояд зикр намуд, ки он дар ҳолати ташаккул қарор дорад ва пайваста тақмил дода мешавад.

Ҷумҳурии мо дар пешорӯйи амалишавии тарҳҳои бузурги иқтисодӣ дар марҳилаи ҷадиди рушд қарор дорад. Вобаста ба ин, дар қабули Кодекси андоз дар таҳрири нав ду навъи баҳисобгирӣ - муҳосибӣ ва андозӣ ворид карда шуд. Дар ҳамин лаҳза Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирӣ идоракуни илова гардид. Дар ҳақиқат, унсури зикргардида метавонад дар рушди минбаъдаи иқтисодиёти кишварамон таъсири амиқ расонад.

Аз таҳлили баррасиҳои адабиёти илмӣ ва таҷрибаи хориҷӣ мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ якчанд навъи баҳисобгирӣ муҳосибӣ истифода мегардад: низоми методҳо ва нигоштани хароҷот мувофиқи маълумоти дарҷгардида. Новобаста аз ин, дигар шакли ҳисобкуниҳо истифода мегардад ва мо онро маҳаки асосии ҳисоби баҳисобгирӣ нопазируфта наметавонам.

Нуқтаҳои назари муҳаққиқон дар самти истифодаи тарҳбандии низоми то кунун аз ҷониби ҷомеаи муҳосибон мавриди таҳқиқ қарор гирифта, онро раванди муносиби ташаккули ҳисоб унвон намудан мумкин аст. Низоми ҳадафҳои пешгирифта ва методологияҳои тарҳрезӣшудаи баҳисобгирӣ, ки дар заминаи иттилооти расмӣ корхонаҳо ба вуҷуд меояд воситаи асосии дарҷи маълумоти баҳисобгирӣ номидан мумкин аст. Аммо сарчашмаҳои норавшани иттилооти муҳосибӣ як навъ афзори пинҳонсозии иттилооти муҳосибӣ буда дар ин раванд амалишавии вазифаҳоеро талаб менамояд, ки хоси замони муосир бошад. Ҳамаи ин эҳтиёҷ ба тарҳрезӣҳои дақиқи меъёрҳои

ба вучудоварандаи иттилооти саҳеҳро дорад. Дар адабиёти илмӣ кишварҳои хориҷӣ барои барҳма задани ин шиддатнокӣҳо ақидаҳои мухталиф ҷой дорад.

Муҳаққиқ Б.И. Нидлз чунин мешуморад, ки олимони Ткач В.И., Ткач М.В. зимни баррасии илми унсурҳои зерини ҳолатро пешниҳод намудаанд: «... таснифи тавозун, тарҳрезии моддаҳои харочот - истехсол, ки баҳисобгирии молиявӣ ва идоракуниро алоқаманд мекунад. Ин вожаҳои эҷодгардида дар ҷойи ҳолӣ ба вучуд наомадааст ва дар амалия баҳисобгирии муҳосибӣ санҷидашудааст ё худ дар асоси харочотҳои истехсолӣ, марказҳои масъулият ва дигар мақсадҳои назоратӣ идоракунӣ» мутаассир буда наметавонад. Дар Фаронса ду нақшаи ҳисобҳо барои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ истифода бурда мешаванд, ҳамаи онҳо барои алоқамандии ҳисобҳо тавассути экранҳои ҳисоб анҷом дода мешавад. Таҷрибаи кишвари Олмон низ ба он менигарад, ки дар ин кишвар ду гурӯҳи баҳисобгирии муҳосибӣ – молиявӣ татбиқ мегардад. Дар дигар кишварҳо, ба монанди ИМА, Англия ва Канада низ ду гурӯҳи низомӣ мазкур, ки дар ин самт ду навъи баҳисобгирӣ - молиявӣ ва идоракунӣ истифода бурда мешавад. Ҳангоми тарҳрезӣ набояд меъёрҳои он такрор шаванд. Ин низомҳо бо роҳи татбиқи меъёрҳои тақсими харочот ва даромад аз рӯи элементҳо анҷом дода шаванд, ба роҳ монда шудааст» [44, с. 80].

Таҳлили натиҷаҳо ва баррасии илмӣ назарияҳо собит менамояд, ки дар амалия, яъне дар таҷрибаи ҷаҳонӣ низомӣ автономӣ, монистӣ истифода мегардад.

Моделҳои мухталифи сохтани нақшаи ҳисобҳо ва алоқамандии ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ дар расми 2.7 оварда шудаанд, ки ҳар яке аз онҳо мураккабии хусусияти чунин муносибатро инъикос мекунанд.

Ба андешаи мо, дар тарҳрезии нақшаи ҳисобҳо хусусан ҳангоми баҳисобгирии идоракунӣ зарурати татбиқи муодилаи «Харочот - Истехсол - Натиҷа» (дар мафҳуми муосири «даромад-харочот») амалан татбиқ карда шаванд, ки ҳамаи бандҳои дар поён овардашударо инъикос намояд. Ин имкон

медихад, ки саҳми воҳиди сохторӣ дар фаъолияти натиҷаҳои ниҳони корхона арзёбӣ карда шавад.

Расми 2.7. - Асосҳои методологӣ ва вариантҳои алоқамандии баҳисобгирӣ молиявӣ ва идоракунӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Дар аксар маврид хароҷоти маҷмуии истехсолӣ ҳамчун унсуре барӯйхатгирӣ амволи ниҳони ташкилот ташкилшуда бояд дар ҳамаи марказҳои ҳисоб вобаста ба меъёри идоракунӣ шаффоф иттилооти саҳеҳ ва саривақтиро пешниҳод намояд, дар амалия як номгӯи ҳисоби назоратӣ ё худ инъикоси ҳисоботи оинавӣ ва экранӣ татбиқ мешаванд. Бо ёрии варианти маҷмуии ҳисоб ду навъи гирдгариши баҳисобгирӣ: идоракунӣ, молиявӣ тафовут дошта метавонад. Вале дар асл иттилооти фарохи баҳисобгирӣ молиявӣ ҳамаи маълумоти равандҳои баҳисобгирӣ молиявиро фаро мегирад.

Айни замон Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо фармоишии худ аз 5 март соли 2004 №26) Нақшаи ҳисобҳо оид ба баҳисобгирӣ муҳосибии фаъолияти молиявӣ - хоҷагидорӣ субъектҳои хоҷагидорӣ ва Дастурамалҳои татбиқи усулҳои равандҳои болозикрро таъйид намудааст. Ба ҳамин монанд дар ҷаҳорҷӯбаи диссертатсияи мазкур истифодаи Нақшаи ҳисобҳо ва зарурати

тахия, ташаккул ва истифодаи иттилооти ниҳони он ба таври мушаххас оварда шудааст. Дар ҳақиқат мо ҷонибдории худро аз мавҷудият ва тарҳрезии Нақшаи қабули ҳисобҳо баён менамоем.

Нақшаи нави ҳисобҳо (замимаи 2) айни замон дар кишвари мо мавриди истифода қарор дорад. Мақсади асосии баҳисобгирии муҳосибӣ ба он нигаронида шудааст, ки идоракунии ҳазинавӣ дуруст ба роҳ монда шавад. Мушоҳида мешавад, ки айни замон принцип ва дигар меъёрҳои татбиқи Нақшаи ҳисобҳо дар корхонаҳои тиҷоратӣ дуруст ба роҳ монда нашудааст ва ин ҳолат боиси истифодаи нодурусти ҳуҷҷатгузорию ва мушкили баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ мегардад.

В.Ф. Палий ишора менамояд, ки «масоили марказии баҳисобгирии муҳосибӣ ин истифодаи методологияи баҳисобгирии идоракунии молиявӣ сармояи корхона ба ҳисоб меравад. Ин ҳам дар ҳоле мушаххас мешавад, ки агар шароити истифодаи самараноки он гирдгардиш, муҳофизат ва афзоиши он мавҷуд бошад» [111, с. 57]; мувофиқан ба ягонагии афзорҳо ва татбиқи усулҳои баҳисобгирии идоракунии молиявӣ ба инобат гирифта шавад.

Лекин мувофиқан ба аҳдофи закргардидаи Нақшаи ҳисобҳои нав, амалиёти анъанавӣ наметавонад вучуд дошта бошад ва дар сурати пурра амалӣ гардидани татбиқи усулҳои нав баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ хусусияти нав касб намуда, масъалаҳои баҳсталаби хоҷагиро пурра ба низом дароварда мешавад. Аз этибор сокист намудани усулҳои муҳосибии қаблан вучуддошта этимоднокии мизони баҳисобгирии молиявиро пурра тағйир дода, боиси навсозии унсурҳои поягии илман асоснокгардидае мегардад, ки аз ҷониби пажӯҳишгарони машҳури сатҳи ҷаҳонӣ эҷод гардида, баҳамоварандаи иттилоотии молиявӣ ва ғайрисинозии идоракунии самараноки корхонаҳо мегардад. Пеш аз ҳама, чунин сохторикунонии Низоми ҳисобҳо бо ташаккули нишондиҳандаҳои тавозуни муҳосибӣ ва гурӯҳбандии маводҳои ҳисобот дар бораи даромад ва зарар ба талаботи СБҲМ алоқаманд аст. Бояд қайд кард, ки ҳуди стандартҳои байналмилалӣ тартиби додани маводҳои тавозуниро

муқаррар намекунанд, балки танҳо ба танзим медароранд, ки кадом маълумот дар тавозун ва ҳисобот дар бораи даромад ва зиён бояд ошкор карда шавад.

Ҳамин тариқ, захираҳои боқимондаи маҳсулот (ашёи хом, ва маҳсулоти коркардшуда) дар охир ва аввали давра, яъне натиҷаи молиявӣ бидуни раванди ҳисобкунӣ муайян карда мешавад, дар бар мегирад.

Ҳангоми баррасӣ ва таҳияи стандартҳо муҳаққиқон паҳлуҳо ва фарқияти байни баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идоракуниро ба инобат нагирифтаанд.

Дар ин асно қайд намудан ба маврид аст, ки гирдовариҳои иттилооти муҳосибӣ, равнақ ёфтани бозори қоғазҳои қиматнок ва таъсири он ба рушди дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ, идоракунӣ саривақтии захираҳои пулию молиявӣ мегардад. Танҳо мушоҳидаҳои таҷрибавию таҳлилӣ ва нигоҳи коршиносии мо шаҳодат медиҳад, ки арзиши маҳсулоту хизматрасонӣ бояд ба таври мушаххас такмил ёбанд.

Маълумот дар бораи гардиши ҳисобҳо нисбатан арзишмандтар ба ҳисоб меравад. Ғайр аз он, тақсимооти баҳисобгирии идоракунӣ ба нигоҳ доштани сирри тижоратӣ дар бораи сатҳи хароҷотҳои истеҳсоли ва дигар амалиётҳо аҳаммияти калидӣ доранд.

Усулҳои ибтидоии дастрасии иттилоот, бинобар сабаби афзоиш ёфтани хароҷоти молиявӣ, дар Нақшаи ҳисобҳо ворид карда мешавад: лекин он вазни қиёсии иттилоотро дар сурати мавҷуд набудани ҳисоби махсус ба суратҳисоби 10730 «Истеҳсоли нотаом» мутобиқи бандҳо аз рӯйи муодилаи арзиш, филчумла дар корхона роҳандозӣ карда шуда, арзиши воқеӣ, ҳаҷми маҳсулоти коркардшуда ва ба фурӯш гузошташуда бармало карда мешавад.

Дар ин маврид истифодаи ин усул дар шароити имрӯза мувофиқ мебошад (ҷадвали 2.15).

Чадвали 2.15. - Усули баҳисобгирии мувофиқи Нақшаи чории ҳисобномаи Ҷумҳурии Тоҷикистон *

Шакли ҳисобҳо (дар сурати аз эътибор сокит донишгари ғояҳои ҳарҳела доир ба код, ном, ҷойгиронии ҳисоб, ва ба ҳамин монанд ҳисобот, хароҷоти амалиёти ҷорӣ – ҳисобе номида мешавад, ки тариқи он ҳисобҳои поёнзир:

55000	«Арзиши аслии фурӯши маҳсулот, кор ва хизматрасонӣ»
55010	«Хароҷот барои хариди ашёи хом ва маводҳо»
55020	«Хароҷот барои пардохти музди меҳнат»
55030	«Хароҷот барои пардохтҳо ба фондҳои иҷтимоӣ»
55040	«Хароҷот барои хизматрасониҳои коммуналӣ»
55050	«Хароҷот барои фарсудаҳои воситаҳои асосӣ»
55400	«Хароҷоти фурӯш»
55500	«Хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ»

Дар қисмати Захираҳои молӣ - материалӣ ҳисобҳои зерин мавҷуданд:

10720	«Ашёи хом ва ашёи асосӣ»,
10730	«Истеҳсолоти нотамо»,
10740	Маҳсулоти тайёр

Шарҳи ҳисоб:

Ҳисобҳои номбаршуда, тавре ки дар санадҳои меъёрии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд шудаанд [Тавсияҳои методологӣ оид ба гузариш ба ихтиёрдорӣ ба ҳисобгирии муҳосибӣ мутобиқ ба талаботи СБҲМ / бо фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №68 аз 27 майи 2004 тасдиқ шудааст] барои ташкили ба ҳисобгирии истеҳсоли пешбинӣ шудаанд.

Дар лоиҳаи Нақшаи ҳисобҳо, ки дар вебсайти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (www.moliya.tj) ҷойгир шудааст, шумораи ҳисоби хароҷотҳои амалиётӣ то 5 адад ихтисор шудааст:

55000	Арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташаванда, кор ва хизматрасонӣ (барои корхонаҳои истеҳсоли)
55020	Тасҳеҳи арзиши захираҳо
55030	Дигар хароҷотҳои истеҳсоли
55200	Хароҷотҳои фурӯш
55300	Хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ, ки ба хоҳишҳои зиёди ғунҷоиши иттилоотии ин ҳисобҳо
Шарҳи ҳисоб:	барои инъикоси низомноки ҷараёни калкулятсионӣ оварда мерасонад.

Дар доираи чадвали чории ҳисобҳо ва лоиҳа, тафсири қобили мулоҳизаи даромадҳо ва хароҷотҳо, муайян кардани натиҷаи молиявӣ аз фаъолияти амалиётӣ, новобаста аз ҷараёни ҳисоб, бо роҳи муқоисаи даромаду хароҷоти давра, яъне бо усули «дегӣ» мумкин аст.

идомаи ҷадвали 2.15	
10730	«Истеҳсоли нотаом»
Шарҳи ҳисоб:	бо сабаби гуногунрангии хароҷоти истеҳсолӣ ва фарқияти методологияи тақсмоти онҳо ба маҳсулоти тайёр, ҳисоби 10730 бояд дар баҳши хароҷот (собит, тағйирёбанда, мустақим) идора карда шавад.
Тавзеҳот мувофиқи санадҳои расмӣ: Ҳангоми истеҳсоли намудҳои гуногуни маҳсулоти тайёр ва хизматрасонӣ, пойгоҳҳои гуногун барои тақсими хароҷоти ба амаломатаи истеҳсолӣ тафсилоти хароҷотро на танҳо оид ба аломатҳои доимӣ ва тағйирёбанда, балки инчунин аз рӯи тақсмот ва намудҳои маҳсулоти тайёр тақозо мекунанд» [7, с. 49].	
Дар тавзеҳоти фасли V	
«Хароҷоти амалиётӣ» қайд мекунанд, ки «Нақшаи ҳисобҳо гурӯҳбандии хароҷотро, ки дар рафти фаъолияти амалиётии корхона ба амал омадааст, тибқи вазифаҳои дар қисми арзиши аслии фурӯш	
(ҳисобҳои 55000 ва 55100),	фурӯш (ҳисоби 55400) ва фаъолияти маъмурӣ (ҳисоби 55500) пешбинӣ менамояд.
(ҳисоби 55200),	Хароҷот барои истеҳсоли доронҳои биологӣ
сохтмонӣ (ҳисоби 55300) ва дигар хароҷоти истеҳсолӣ (ҳисоби 55600)	хароҷот оид ба шартномаҳои ба ин таснифот дохил карда намешаванд ва дар ҳисобҳои алоҳида ҳисоб карда мешаванд» [7, с. 140 - 141].

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ.

Методҳои тарҳрезигардида ба мо имкон медиҳанд, ки ҳама намуди иттилооте, ки равандҳои хоҷагидориро инъикос менамоянд, зина ба зина рушд намоянд.

Умедҳои ибтидоии бисёре аз коршиносон ва ҳатто таҳиягарони нақшаи ҳисобҳо дар бораи он ки насби компютерҳо ва барномаҳои марбута ба таври худкор тамоми мушкилоти баҳисобгирии муҳосибиро ҳал хоҳанд кард, собит нашуд. Дар чунин шароит дида баромадани вариантҳои асосии рушди низоми ҳисобҳо тариқи татбиқи технологияҳои рақамӣ аҳаммияти амалӣ дорад. Ҳамин гуна дар назди мутахассисон ва дигар муҳаққиқон чунин масоил пешбинӣ шудааст, ки дар сурати пурра ба шакли рақамӣ овардани нақшаи ҳисоб ва гузаронидани амалиёт, инчунин таҳлили натоиҷи ҳисобҳо тағйири додаҳои расмӣ ғайриимкон мебошад. Лекин то кунун андешаҳои мухталиф ва гуногун ҷой дошта, методологияи ягонаи ташкили ин низоми «низомнок» ва марказонидашуда таҳия карда нашудааст. Гузашта аз ин, анбуҳи варақҳо ва иттилооти пешниҳодшуда тағйир наёфт, функсияҳои иҷрошуда тақрибан чун

пештара боқӣ монданд, бахшҳо на танҳо кам нашуданд, балки зиёд шуданд ва ғайра. Татбиқи технологияи иттилоотӣ дар муҳосибот дар доираи чунин нақшаи ҳисобҳо на танҳо мушкили ташаккули иттилоотро дар баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ ҳал кард, балки баъзан онро ғайри қобили қабул сохт, ки ин ҳолатро боз ҳам печидатар кард.

Ба ақидаи мо, ҳангоми ташаккули иттилоот оид ба баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ набояд мавҷудияти мавқеи технологияҳои иттилоотиро зерӣ суол бурд. Рақамикунонии муҳосибот нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ мураккаб ва баҳсталаби илмӣ иқтисодиёт хусусан муҳосибон ва барномасозон мебошад. Масъалаи марказии тақмили низомро аксарият дар ташаккули зинагии методҳои баҳисобгирӣ ва коркарди вариантҳои гуногуни ҳисоб вобаста бо талаботи хоҷагиҳо, инчунин таъминоти ҳукукии он меноманд

Принсипҳои ҷаҳонии дар ин самт ироагардида, хусусан СБҲМ (IAS) 1, ки «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» ном дорад дар банди 91 таснифи он мувофиқи унсури «аз рӯйи хусусияти масраф» - ё худ хароҷот, фоида, зарарро ҳамчун василаи муҳити худ муқаррар менамояд. Ин шакли истифодаро вобаста ба унсурҳои истехлоқ ва тақсими он байни субъектон бо дарназардошти хусусиятҳои функционалӣ ба танзим медарорад.

Намунаи таснифот дар доираи усули «аз рӯйи хароҷот» чунин аст (ҷадвали 2.16).

Ҷадвали 2.16. - Таснифот дар доираи усулҳои «аз рӯйи хароҷот»

№	Усулҳои «аз рӯйи хароҷот»		
1.	Даромад		X
2.	Дигар даромадҳо		X
3.	Тағйирот дар захираҳои маҳсулоти тайёр ва дар истехсолоти нотамо	X	
4.	Истифодаи ашёи хом ва маводҳои хароҷотӣ	X	
5.	Хароҷот барои ҳамасмандгардонии кормандон	X	
6.	Хароҷот барои фарсудашавӣ	X	
7.	Дигар хароҷотҳо	X	
8.	Ҳамаи хароҷотҳо		X
9.	Фоида		X

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф

Дар банди 92 – юми харочоти маъмурӣ мувофиқи «аз рӯйи функцияи харочот» ва «методи арзишмуайяннамоии фурӯши маҳсулот» оварда шудааст. Дар банди 93 – юми он масоили коҳиш додани фарсудаҷавӣ ва подошпулии кормандон оварда шудааст ва корхонаи таснифкунандаи харочот аз рӯйи функцияи онҳо бояд маълумоти иловагӣ дар бораи харочотро илова намоянд.

Ҷадвали 2.17. - Таснифот аз рӯйи усули «функцияи харочот»*

Даромад	X
Арзиши аслии фурӯш	X
Маҷмуи фоида	X
Дигар даромадҳо	X
Харочот барои фурӯш	X
Харочотҳои маъмурӣ	X
Дигар харочотҳо	X
Фоида	X

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ.

Айни замон усули мазкур дар аксари корхонаҳои миллӣ истифода бурда мешавад. Аммо ӯ функцияҳои тақсимот ва фурӯшро пурра ба инобат намегирад. Барои ҳам аксарияти масъулон ба амалҳои худсарона гузаронидани амалиёт, ки дар ягон ҷо қайд нагардидааст, машғуланд. Барои баррасӣ ва пурра ҳал намудани ин амалҳо бояд чунин амалиёти таснифоти харочот: «функцияи харочот» - ро истифода бурд (ҷадвали 2.17).

Ба ҳамин монанд СБҲМ – василаи махсуси идоракунии тамоми равандҳои истеҳсоли ва ҳатто то замони ба фурӯш гузоштани он, инчунин унсури таъминоти ҳуқуқии амвол мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар байни амалиёти зикргардида як масъалаи мураккаб бартараф карда мешавад, лекин то кунун баҳсталаб боқӣ мемонад. Ин ҳам бошад, арзишмуқаррарнамоии ҳамлу нақл ва маҳсулоти фурӯхташуда. Аз ҳамин хотир, мо метавонем дар мисолҳои возеҳ масъалаҳои татбиқи принципи даромад – харочотро мувофиқи стандарти ҷаҳонии мазкур амалӣ намоем. Ин тазоҳудотро, ки дар низоми баҳисобгирии молиявӣ ба таври васеъ истифода менамояд, дар баҳисобгирии идоракунӣ низ ба таври васеъ истифода намудан мумкин аст.

Бо ёрии ин усул имконияти муқаррарсозии баъзе ҳолатҳои баҳсбарангезро ифшо намудан мумкин аст. Ҳамин тариқ, асноди расмӣ дар асоси унсурҳои расмӣ ва воқеии муқоисашаванда муқаррар карда мешавад. Мо якчанд унсурҳои расмӣ муқоисашавандаи ҳолати мазкурро ба таври мушаххас бо дарназардошти таҳқиқи хосияти онҳо ва стандартҳои ҷаҳонӣ мураттаб асоснок намудем:

1. Вобаста ба амсилаи воқеии даромад ва хароҷот;
2. Вобаста ба дороиҳо, уҳдадориҳо ва бақияҳои муқоисашаванда;
3. Вобаста ба имкониятҳо ва муқоисаи хароҷот, истеҳсолоти ба итмомнорасида ва ғ.

Аммо, таҳқиқоти гузаронидаи мо нишон медиҳад, ки ҳисобҳои баҳисобгирии арзиши асли дар Нақшаи нави ҳисобҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи хароҷот ташаккул ёфтаанд. Яъне амалиёти зикргардида метавон бо мақсади ба инобат гирифтани сармоягузори минбаъдаи истеҳсолот, равандҳои истеҳсолии ба анҷомнорасида ва дигар хароҷотҳои ба он вобаста истифода намуд.

Амалияи умумиҷаҳонӣ баҳисобгирии хароҷот капитализатсияи хароҷотро дар маводҳои истеҳсолоти нотаом аз рӯйи намуди маҳсулот ё самти фаъолият, новобаста аз хусусияти арзиш, дар назар дорад. Ба андешаи мо, капиталикунонӣ (capitalization), ки минбаъд дар асоси нақшаи ҳисобҳо сурат мегирад, бояд дар тамоми моддаҳои баҳисобгирӣ ба таври васеъ ҷорӣ карда шавад. Ҳамин равандро меъёрҳои ташкили нақшаи ҳисобҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври мушаххас, яъне «капиталикунонии хароҷот» - ро иҷозат намедиҳад. Баҳисобгирӣ дар шакли муосир гуногуншакл будани шароити мушаххаси фаъолияти истеҳсолиро, ки ба сатҳи хароҷот, натиҷаи молиявӣ ва ғайрифаъол менамояд. Мо амалишавии равандҳои зикргардидаро дар кишвар ба таври мушаххас зарур шуморида, амалишавии онро ҳамчун унсури навбатии тақмили низоми самараноки идоракунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меҳисобем. Дар чунин шароит ин ҳолат имконияти дастрасӣ ба зинаҳои навбатии тақрористеҳсолиро фаро оварда,

имкон медиҳад бо истифодаи усулҳои муҳосибӣ хароҷотҳо ва шароити бо ғоида таъмин шудани корхона дида баромада шавад.

Дар робита ба ин, ба назари мо, ақидаи В.Б. Ивашкевич ба мақсад мувофиқ аст, ки самтҳои асосии зеринро пешниҳод намудааст: «таъмини муносибати ягона ба андозагирӣ ва арзёбии хароҷот ва натиҷаҳо дар гузашта, ки дар баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос ёфтаанд ва дар оянда дар низоми баҳисобгирии идоракунӣ ташаккул меёбанд; таъмини ягонагӣ дар ҳисоби хароҷоти воқеӣ ва натиҷаҳои ғайриҷорӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва идоракунӣ» [35, с. 277].

Дар айни замон, аз тарафи олимони рус ду навъи ташкили баҳисобгирии идоракунӣ ва алоқамандии он бо низоми баҳисобгирии молиявӣ пешниҳод шудааст: низоми якдаврагии баҳисобгирии хароҷот ва низоми дудаврагии баҳисобгирии хароҷот.

Машваратҳои гуногуни амалӣ оид ба истифодаи низоми ташкили баҳисобгирии якдавраӣ ва дудавраӣ аз тарафи олимони рус, аз қабили С.В. Булгакова, М.А. Вахрушина, В.Б. Ивашкевич, Л.З. Шнейдман, В.Ф. Палий, С.А. Рассказова-Николаева, В.И. Ткач, Л.И. Хоружий ва дигарон пешниҳод шудааст.

Дар қори диссертатсионӣ бар пояи як қатор таҳқиқоти муътамад ва назарраси олимони Россия ҷанбаҳои методӣ, назариявӣ, амалӣ ва раванди коркарди нақшаи ҳисоботи муҳосибӣ, идоракунӣ муайян карда шудааст.

Бояд қайд кард, ки истифодаи Нақшаи ҳисобҳо имкон дод, ки дар амал ҳам ҷиҳатҳои мусбат ва ҳам манфии истифодаи он муайян карда шаванд (ҷадвали 2.18).

Ҷадвали 2.18. - Ҳисоби дороиҳо дар асоси СБҲМ

№	Намуди баҳисобгирӣ	Ҳисоби СБҲМ
I.	Дороиҳои ғайримоддӣ	04
II.	Дороиҳои асосӣ	01
III.	Сармоягузориҳо	58
IV.	Ҳаракатҳои коғазҳои қиматнок	503
V.	Баҳисобгирии дороиҳои асбӯрӣ	37
VI.	Дороиҳои биологӣ	11
VII.	Уҳдадорҳои андозии батаъхиргузошташуда	77
VIII.	Хароҷоти молиявӣ	91.3

***Сарчашма:** дар асоси СБҲМ

Ҳисоби дороиҳо ва дигар воситаҳо тариқи СБҲМ мувофиқи ҳисобҳои дар асоси чадвали 2.18 сурат мегирад. Ҳисобҳои мазкур пас аз панҷ соли тағйирот дар ин зина тағйирот илова намуд, ки маҳаки асосии онро дигар намудани баъзе ҳисобҳо дар асоси СБҲМ ташкил меоданд.

Ба андешаи о профессор Низомов С.Ф., «Нақшаи ҳисобе, ки ҳанӯз соли 2004 қабул гардидаанд, натавонистанд мушкilotро ба таври пурра ҳал намоянд, онҳо танҳо бо хусусиятҳои баҳисобгирии молиявӣ ва ҳисобот дар қолабҳои СБҲМ алоқаманд буданд, аммо ба сохтори корхона робита надоштанд ва аз ин рӯ, ташкили идоракунии молиявӣ, идоракунӣ ва стратегиро иҷозат надоданд» [108, с. 216 - 221].

Масалан, ҳисобҳои куллии 11000 чунин рамзӣ кунонида мешаванд:

11 – Дороиҳои ғайригардон (синфи ҳисобҳо)

110 – Воситаҳои асосӣ (зерсинфи ҳисобҳо)

11010 – Қитъаҳои замин ва объектҳои табиатистифодабарӣ (ҳисоби кулӣ)

Ҳисобҳои ҷузъӣ дар ҳисоби мазкур метавонанд чунин рамзӣ кунонида шаванд:

11011 – Ҳукуки истифодаи қитъаҳои замин (зерҳисоб)

11012 – Объектҳои табиатистифодабарӣ (зерҳисоб)

Дар ҳисобҳои баҳисобгирии ғайритавозунӣ зерсинфҳои ҳисобҳо ҷудо карда намешаванд.

Хусусиятҳои умумии нақшаи ҳисобҳо. Ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ метавонанд мустақиман мукотибот карда шаванд. Усули методологии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи пешбурди он иштироки якҷанд ҳисобҳоро дар мукотибот имкон медиҳад.

Муҳаққиқ В.И. Ткач дар асари илмии худ «Ташкили баҳисобгирии идоракунӣ дар таҷрибаи байналмилалӣ» чунин овардааст: «... Аз лиҳози илми иқтисодиёт ба ҳисобгирии хароҷоти корхона ҷузъи муҳими баҳисобгирии идоракунӣ буда он ҳамчун заминаи воқеии низомӣ баҳисобгирии молиявӣ шуморида мешавад. Ин имконият ба вучуд меорад, ки масоили идоракунии

оптималии даромад ва хароҷот бо роҳи муқаррар намудани арзиши аслии хароҷотҳо тариқи тавозун, инчунин ба инобат гирифтани фуксияҳои махсус, ки моддаҳои ҷузъии хароҷотро ташкил медиҳад. Ҳисобҳои синфи мазкур муваққатӣ буда, дар охири давраи ҳисоботӣ баста мешаванд ва инчунин ба ташкилотҳо баҳисобгирии мустақили молиявӣ ва идоравиро таъмин менамоянд. Ҳисобҳо дар ин бахш муваққатӣ буда, дар охири давраи ҳисоботӣ пӯшида мешаванд ва бақия надоранд» [139, с. 42-43].

Ҳангоми чунин ташаккулёбии ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунӣ тартиби баҳисобгирии захираҳои моддӣ низ тағйир меёбад. Дар муҳосиботи молиявӣ баҳисобгирӣ бо усули муттасилии баҳисобгирии захираҳо пеш бурда мешавад, аммо дар баҳисобгирии идоракунӣ бо усули пайваस्ताи (давомдори) баҳисобгирии захираҳо.*² Методологӣ - ин чунин тартибест, танҳо бо як сабаб имконпазир аст, ки ҳисобҳои баҳисобгирии захираҳо дар муҳосиботи молиявӣ ба самти ташаккули нишондиҳандаҳои тавозуни муҳосибӣ нигаронида шудаанд ва ба андешаи мо, аз нуқтаи назари методологӣ дар доираи ҷадвали тағйирёфтаи ҳисобҳо чунин шакли баҳисобгирии захираҳо қобили қабул аст.

Ба андешаи муаллифи диссертатсия дар шароити мураккаб гардидани муносибатҳои иқтисодӣ вазифаи аслии низомгирии баҳисобгирии молиявӣ, таъмини бемонеаи ҳама гуна захираҳо, инчунин ба таври муъҷаз амалӣ намудани масъалаҳои барӯйхатгирӣ ва ба инобат гирифтани дороиҳои дар ихтиёри корхонабуда ихтиёрдорӣ намудани чунин захираҳо мебошад.

Ҳамин тариқ, дар ҳисоби дебетории 99000 «Фурӯши маҳсулот» натиҷаи амалиёти фурӯш, ки бо маблағ ифода шудааст, дар ҳисоби мукотиботи 10410 «Ҳисобҳо барои харидории маҳсулот (кор, хизматрасонӣ)» дарҷ карда мешавад. Аз рӯйи ҳисоби кредити 99000 «Фурӯши маҳсулот» маблағи воридот аз ҳисоби фурӯши маҳсулот дар мукотибот бо ҳисоби 10410 «Ҳисобҳо барои гирифтани маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо)» инъикос карда мешавад. Бо

*Эзоҳ: Усули фосилавии (дискретии) баҳисобгирии захираҳои баҳисобгирии натуралиро истисно мекунад. Дар замони шуравӣ ин баҳисобгирии арзишӣ (маблағӣ) буд ва баҳисобгирии бефосила (перманентӣ)- и захираҳо ҳамчун баҳисобгирии натуралӣ-арзишӣ (миқдорӣ-арзишӣ) маъруф буд.

роҳи муқоисаи гардиши дебетӣ ва кредитии ҳисоби 99000 «Фурӯши маҳсулот», натиҷаи молиявӣ аз фаъолияти амалиётӣ бо роҳи минбаъда дар ҳисоби 77000 «Натиҷаҳои фаъолияти амалиётӣ» муайян карда мешавад.

Дар дебетӣ ҳисоби 77000 «Натиҷаҳои фаъолияти амалиётӣ» зиён аз фаъолияти амалиётӣ, ки дар баҳисобгирии идоракунии муайян карда шудаанд, мутобиқи ҳисоби кредитии 99000-и «Фурӯши маҳсулот» навишта мешаванд.

Тавре, ки чадвал дар баҳисобгирии идоракунии ва молиявӣ нишон медиҳад, баҳисобгирии амалиёти хоҷагӣ мутобиқи ҳадафҳои он амалӣ карда мешавад. Нақшаи тавсияшудаи ҳисобҳо ва сохтори он имконияти хуби таҳлили баҳисобгирии хароҷот ва натиҷаҳои фаъолияти амалиётӣ дар низоми хароҷоти мустақим «директ-костинг», меъёри банизомдаровардашудаи усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, намоёндагҳои ширкат ва механизмҳои идоракунии молиявӣ ва ғ. Мувофиқи чадвали 2.20 нишондиҳандаҳо ва рӯйхати амалиёти хоҷагидорӣ пешниҳод карда мешавад.

Методологияи пешниҳодшудаи баҳисобгирӣ алоқамандии мустақими баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслиро бо ташаққули ҳисобот дар бораи фоида ва зарар дар форматҳои СБҲМ таъмин менамояд.

Чадвали 2.20. - Рӯйхати амалиётҳои хоҷагидорӣ

№	Амалиётҳои хоҷагӣ	Муқотиботи ҳисобҳо		Маблағ, сомонӣ
		Дт	Кт	
Бақияи ҳисоби захираҳо дар муқосиботи молиявӣ дар давраи аввал				
1	Ашёи хом ва маводҳои асосӣ, маҳсулоти бастабандишаванда	10710	х	2100
2	Маҳсулоти тайёр	10740	х	1400
3	Истеҳсолоти нотаом	10730	х	1200
Фаъолияти чорӣ – муқосиботи молиявӣ				
4	Харидории масолах	10710	22010	2500
5	Ҳисоб кардани музди меҳнати кормандон	10730	22210	1200
6	Ҳисоб кардани уҳдадориҳо оид ба андозҳои иҷтимоӣ	10730	22230	360
7	Ҳисоб кардани амортизатсия – воситаҳои асосӣ	10730	11100	600
8	Хизматрасониҳои пудратчиёни фаръӣ	10730	22040	1200
9	Пардохти хизматрасонии ширкати консалтингӣ	10730	22040	150
Инъикоси амалиётҳо дар ҳисоби амалиётҳои хароҷотӣ				
10	Хароҷот барои масолах	10730	10710	2500
11	Хароҷот барои пардохти музди меҳнат	10730	22210	1200
12	Хароҷотҳои оид ба андозҳои иҷтимоӣ	10730	22230	360
13	Хароҷот барои амортизатсия	10730	11100	600
14	Хароҷот барои хизматрасониҳои пудратчии фаръӣ	10730	22040	1200

идомаи ҷадвали 2.20				
15	Харочотҳои дигар	10730	22040	150
	<i>Тағйирёбии бақияи ҳисобҳои захираҳо (бақияҳо) дар давра, аз ҷумла:</i>			
16	Ашёи хом ва маводҳои асосӣ, маҳсулоти пурракунаанда:			
	мусбат	10792	10791	-
	манфӣ	10791	10792	-
17	Маҳсулоти тайёр			
	мусбат	10792	10791	-
	манфӣ	10791	10792	-
18	Истеҳсолоти нотаом			
	мусбат	10792	10791	-
	манфӣ	10791	10792	-
19	Арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда (кор, хизматрасонӣ)	55010	10740	6010
20	Харочоти марбут ба фурӯш	55200	10500	680
21	Даромадҳо аз фаъолияти амалиётӣ	10410	44010	1770
22	Фоида аз фаъолияти амалиётӣ	44010	77000	1770
<i>Бақия аз рӯйи ҳисобҳои захираҳо дар муҳосиботи молиявӣ дар охири давра</i>				
23	Ашёи хом ва маводҳои асосӣ, маҳсулоти пурракунаанда:	10710	x	1640
24	Маҳсулоти тайёр	10740	x	2124
25	Истеҳсолоти нотаом	10730	x	1920
Муҳосиботи идоракунии				
<i>Бақияҳо аз рӯйи ҳисобҳои муҳосиботи идоракунии</i>				
26	Захираҳои истеҳсоли	88100	x	2100
27	Маҳсулоти тайёр	88200	x	1400
28	Истеҳсолоти нотаом	88300	x	1200
<i>Фаъолияти амалиётӣ – муҳосиботи идоракунии</i>				
29	Маводҳои ба анбор воридшуда	88100	22010	2500
	<i>Маводҳо сарф карда шуданд, аз ҷумла:</i>			
30	Дар истеҳсоли маҳсулот (кор, хизматрасонӣ)	88010	88100	2200
31	Барои хизматрасонии раванди фаъолияти амалиётӣ	88020	88100	400
32	Сӯзишворӣ барои мошин ва механизмҳо	88030	88100	200
33	Барои ҳадафҳои идоракунии корхона	88040	88100	160
	<i>Масрафи мохона ба кормандон ва хизматчиён, аз ҷумла:</i>			
34	ба кормандони истеҳсоли	88010	22210	800
35	ба мошинистҳо	88020	22210	100
36	ба ҳайати идоракунии дӯконҳо	88030	22210	80
37	Ба маъмурияти корхона	88040	22210	220
	<i>Пардохтҳо барои андозҳои иҷтимоӣ анҷом дода шуданд, аз ҷумла:</i>			
38	ба кормандони истеҳсоли	88010	22230	240
39	ба мошинистҳо	88020	22230	30
49	ба ҳайати идоракунии дӯконҳо	88030	22230	24
41	ба маъмурияти корхона	88040	22230	66
	<i>Инъикоси хароҷот ба амортизатсияи воситаҳои асосии корхона, аз ҷумла:</i>			

<i>идомаи ҷадвали 2.20</i>				
42	ба воситаҳои асосии истеҳсоли	88020	11100	410
43	ба воситаҳои асосии истеҳсоли корхона	88020	11100	190
<i>Маҳкам кардани ҳисобҳо ва муайян намудани арзиши аслии маҳсулоти истеҳсоли</i>				
44	Аз эътибор соқит кардани хароҷотҳо оид ба истифодаи мошинҳо ва таҷҳизот, механизмҳо дар арзиши асосии истеҳсоли	88010	88020	740
45	Аз эътибор соқит намудани хароҷотҳои умумистеҳсоли ба арзиши асосии истеҳсоли	88010	88030	504
46	Хароҷоти пудратчиёни фаръӣ	88010	88040	1200
47	Аз эътибор соқит намудани хароҷотҳои умумихоҷагӣ ба арзиши асосии истеҳсоли	88010	88050	788
48	Маҳсулоти тайёр ба ҳисоб дохил карда шуд	88200	88010	4964
49	Фурӯши маҳсулоти тайёри харидор	10740	88200	6010
50	Арзиши аслии фурӯши маҳсулот	55010	10740	4240
51	Хароҷот барои фурӯши маҳсулот	55200	10210	680
52	Натиҷаҳои ғайриамалиётӣ			
	Ҷоида	44010	77000	1770
	зиён	77000	55010	-
<i>Бақияи захираҳои истеҳсоли дар охири давра</i>				
53	Захираҳои истеҳсоли	88100	x	1640
54	Маҳсулоти тайёр	88200	x	2124
55	Истеҳсолоти нотаом	88300	x	1920

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия.

Амалиётҳои аз нав гурӯҳбандии маълумот аз баҳисобгирии молиявӣ дар низоми баҳисобгирии идоракунии дар қори С.В. Булгакова пешниҳод шудаанд [26, 160 с.]. Дар ин замина, аз тарафи мо модели инъикоси равандиҳои тижорат дар низоми баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунии таҳия карда шуд (замимаи 1).

Вобаста ба ин, ба назари мо, ҳангоми таҳияи нақшаи қори ҳисобҳо, таркиби зерҳисобҳои алоҳидаро дақиқ кардан ба мақсад мувофиқ аст. Дар идомаи амсилаи ивазшудаи нақшаи ҳисобҳо пешниҳод менамоем (замимаи 2).

Дар ҳамин ҳолат имкон ба миён омад, ки хусусиятҳои асосии амсилаи мазкурро ба таври пурра шарҳу эзоҳ диҳем:

- якхелагӣ — ягонагии раванди ҳисобгирӣ мувофиқи талаботи баҳисобгирии молиявӣ ва СБҲМ, IAS 1;

- методологияи истифодаи СБҲМ вобаста ба стандартҳои ҷаҳонӣ ва синфҳои 1-6 ва 1-9 барои корхонаҳои шакли моликиятҳои гуногун;

- устуворӣ ва мустаҳкамӣ ба ҳисоб меравад, афзоиш ва бармало намудани мавқеи иқтисодии он;

- дар асоси меъёрҳои расмӣ ба тартиби муайян ворид намудани фазои корӣ ва таъминоти ягонагӣ ва таҳлили низомҳои соҳаи мазкур, мавҷудияти мавқеҳои захиравӣ ва ғайра ба эҷоди барномаҳои стандартии автоматикунонии баҳисобгирӣ мусоидат мекунад.

- ба инобат гирифтани хусусияти хочагӣ, ба монанди баҳисобгирии ҳама амволи корхона ва ба низоми идоракунии молиявӣ мувофиқ гардонидани он, синтез, таҳлили иттилоотӣ ва монанди инҳо;

- таҳияи баҳисобгирии идоракуниро дар асоси бисёрнавъӣ ва тафсилоти кофии маълумот оид ба параметрҳои гуногуни ҷаъолияти ҳисоботҳои идоракунӣ барои эҳтиёҷоти идоракунӣ таъмин менамояд;

- формати модел имкониятҳои васеи таҳлилиро барои назорат ва арзёбии нишондиҳандаҳои харочот аз рӯйи намуди маҳсулот, корҳо, хизматрасониҳо, сегменти ҷаъолият ва ғайра нишон медиҳад.

- имкон медиҳад, ки натиҷаҳои молиявӣ аз фурӯш аз рӯйи навъи маҳсулот;

- дар асоси ҷанбаҳои методологии унсурҳои баҳисобгирӣ истифодаи унсурҳои «директ - костинг», баҳисобгирии меъёрӣ, «стандарт-костинг» аз рӯйи намуди ҷаъолият, бахшҳо ва ғайра пешниҳод мекунад;

Дар нақшаи кории ҳисобҳои пешниҳоднамуда баъзе ҳисобҳои нав вомехӯранд, ки онҳоро шарҳ медиҳем:

10310 - «Дороиҳои кӯтоҳмуддати молиявии барои фурӯш таъйиншуда», дороиҳои молиявии кӯтоҳмуддатро, ки бо мақсади гирифтани ғоида аз тағйирёбии кӯтоҳмуддати нархҳо ба даст оварда шудаанд, ба назар мегирад;

10320 - «Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддати то муҳлати пардохт нигоҳдоштшаванда» дороиҳои молиявии кӯтоҳмуддатро бо пардохтҳои муқарраршуда ё муайяншаванда ва муҳлати муайян, ки ташкилот нияти қатъӣ ва қобилияти соҳибиро ба онҳо дорад, ба истиснои қарзҳо ва қарзҳои дебиторӣ аз ташкилот, дар бар мегиранд;

10330 - «Дороиҳои кӯтоҳмуддати молиявии барои фурӯш дастрас», сармоягузори кӯтоҳмуддати молиявиро, ки ба категорияҳои зерин дохил намешаванд, дар бар мегирад:

- қарзҳои пешниҳодкардаи ташкилот;
- сармоягузориҳои кӯтоҳмуддати то муҳлати пардохт нигоҳдошташаванда;
- дороиҳои молиявии барои фурӯш таъйиншуда.

10370 - «Тасҳеҳоти тағйири арзиши одилонаи дороиҳои молиявӣ» барои баҳисобгирии тағйирёбии арзиши одилонаи дороиҳои молиявии бо арзиши одилона тавассути даромади умумии дигар баҳисобгирифташаванда пешбинӣ шудааст.

10480 – «Захираҳо аз рӯйи баргардониш ва тахфифи баҳой» барои баҳисобгирии захираҳои пешбинишавандаи баргардониши молҳои фурӯхташуда ва истифодаи имконпазири минбаъдаи тахфифи фурӯш бо мақсади риояи талаботи принсипи ҳамоиши даромаду хароҷот пешбинӣ гардидааст.

11412 ва дигар аксулҳисобҳои монанди ин гурӯҳи ҳисобҳо – «Камнархшавии ғуншуда – бино ва иншоот» барои баҳисобгирии коҳишёбии арзиши дороиҳои дарозмуддат пешбинӣ гардидаанд.

11780 - «Дорой дар шакли ҳуқуқи истифода» бо мақсади татбиқи стандарти нав СБҲМ (IFRS 16) «Иҷора» ва баҳисобгирии амволи иҷоравии молиявӣ пешбинӣ гардидааст.

33170 – «Натиҷаи тағйирёбии арзиши одилонаи дороиҳои молиявӣ» барои баҳисобгирии тағйирёбии арзиши одилонаи дороиҳои молиявии бо арзиши одилона тавассути даромади умумии дигар баҳисобгирифташаванда пешбинӣ шудааст. Ҳисоби мазкур ҷузъи даромади умумии дигарро ташкил менамояд.

Гурӯҳи ҳисобҳои 80000 – Баҳисобгирии истехсолӣ. Ҳисобҳои гурӯҳи мазкур барои баҳисобгирии хароҷоти мустақим ва ғайримустақими истехсолӣ – ташаккулкунандаи арзиши аслии маҳсулоти тайёр, нимфабрикатҳо ва

маҳсулоти ноқис буда, дар давоми давра маълумот дар ин ҳисобҳо ғун мегардад. Ба таври мунтазам ва дар охири ҳар давраи ҳисоботӣ ҳисобҳои мазкур тавассути ҳисоби интиқолии 80600 ба ҳисобҳои 10720, 10730, 10740 гузаронида мешаванд. Ҳисобҳои мазкур бо ғуруҳи ҳисобҳои 55000 ҳаргиз муқотибот намесозанд.

Ҳамин тариқ, модели таҳияшуда ва санчидашудаи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар заминаи маҷмуи бахшҳо ва дигар афзорҳои муҳимми баҳисобгирии муҳосибӣ таҳия гардида, василаи асосии низоми эътимоднок ва самараноки тамоми ҷанбаҳои корхона мебошад.

ХУЛОСАИ БОБИ 2

1. Дар асоси таҳлили равишҳои ғуноғун, мо самтҳои асосии рушд ва фаъолияти нақшаи ҳисобҳоро, ки ба се ғуруҳи васеътар асос ёфтааст, ҷудо намудем: I. Баҳисобгирии молиявӣ: баҳисобгирии молиявӣ; баҳисобгирии идоракунӣ; баҳисобгирии даромад; баҳисобгирии хароҷот. II. Баҳисобгирии истеҳсолӣ: баҳисобгирии анъанавӣ; ҳисоботи интегралӣ; ҳисоби элементӣ - марказонидашуда; ҳисоботи дегӣ. III. Ҳисоботи махсусгардонидашуда: ҳисоботи таваррумӣ; баҳисобгирии андозӣ; баҳисобгирии қарзӣ ва пардохтӣ; баҳисобгирии инноватсионӣ (кишварҳои Скандинавӣ, кишварҳои Амрикои лотинӣ, давлатҳои исломӣ, давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ).

2. Ҳангоми таҳияи тавозунҳои муҳосибӣ принципҳои зеринро бояд риоя кард: ифодаҳои пулӣ - нишондиҳандаҳо дар як воҳиди пулие оварда мешаванд, ки объектҳои назорати баҳисобгириро ба модели якхелаи иттилоотӣ ҷамъбаст меkunанд; корхонаҳои алоҳида – ҳисобот дар бораи вазъи молиявӣ ба корхона мансуб аст, на ба шахсони ба он вобаста (моликон, қарздиҳандагон, қарздорон ва ғайра); ба дороии амволи ба корхона тааллуқдошта бо ҳуқуқи соҳибмулкӣ, кулл ва зери назарбуда (мутобиқи СБҲМ – маҳсулоти зери назорат қарордошта); муассисаҳои молиявӣ намуди фаъолиятро ба инобат гирифта, барои самаранокии корхонаҳои дигар он бояд низоми такмилёфтaro ҷорӣ намоянд. Афзорҳои баҳисобгирӣ ва воситаи таҳқиқу таҳлили онҳо (арзиши аввалия) василаи пардохтшуда, нархҳои ҷорӣ

бозорӣ (маблағе, ки бояд пардохт мешуд, агар дороиҳо феълан харида мешуданд); қайди маълумоти вобаста ба сармояҳои ҷалбшуда дар қисми рост ва дороиҳои дар қисми чапи тавозун, ки онро дурангӣ меноманд.

3. Ҳангоми таҳқиқ ба таври мушаххас ошкор гардидааст, ки дар низоми баҳисобгирии молиявӣ мубодилаи маблағ ҳамчун мавҷудияти воситаҳои асосӣ баромад намуда, тамоми ухдадорҳои корхона бо ин роҳ идора карда мешавад. Инчунин, дар баррасии тамоми ҷузъҳои корхона мавқеи ҳалқунандаро иҷро менамояд ва асос, пояи устувори фаъолияти минбаъдаи корхона хизмат мекунамд. Дар асоси истифодаи усулҳои пешбурди баҳисобгирии молиявӣ мисолҳои ба фаъолияти истеҳсолӣ алоқаманд, оварда шудаанд.

4. Дар асоси таҳлили ташкили ҷадвали ҳисобҳо маълум гардид, ки дар шароити муосир дар фаъолияти истеҳсолии корхона истифодаи усулҳои баҳисобгирии идоракунии дар асоси истифодаи унсурҳои усули меъёрии баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ ва ҳисобдорӣ мувофиқи мақсад мебошад. Қайд кардан муҳим аст, ки истифодаи ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунии барои корхонаҳои калон ва миёна, ки ба иттилооти бозьтимоди мураттабшуда барои идоракунии хароҷот ва арзиши аслии нӣёз доранд, зарур аст.

5. Дар раванди баҳисобгирии молиявӣ иҷроиши тамоми ухдадорҳои маҳз тариқи меъёри барӯйхатгирӣ анҷом дода мешавад ва ин раванд василаи имконпазири идоракунии дороиҳо ва таҳлили иттилооти марбут ба низоми баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ буда, ба ҳуҷҷатҳои ниҳойи қомилан мувофиқ бояд бошад. Дар натиҷаи таҳлилҳо ошкор гардид, ки ин раванд тамоюли мусбати тамоми фаъолияти корхонаро дар ҳоле мураттаб нигоҳ медорад, ки агар дар он принципҳои СБҲМ пурра татбиқ гардад.

6. Дар чараёни таҳқиқ ба хулоса омадем, ки ҳолати ташкили маълумот бояд дар асоси ду зербинои комплекси ҳисоб ва меъёри татбиқи ҳисоб зерҳисобҳо ва ҳисобҳои таҳлилий амалӣ карда шавад. Хулосаи молиявӣ бо ду усул муайян карда мешавад: бо усули «хароҷот – истеҳсол» бо роҳи тарҳ кардан аз арзиши татбиқи хароҷот аз рӯйи арзиши унсурҳои иқтисодӣ. Тибқи амалиёт оид ба баровардани сармоягузориҳо ва хизматрасониҳои истеҳсолоти

худӣ, амалиётҳои молиявӣ ва ғавқулода, натиҷаҳо дар алоҳидагӣ, инчунин бо андозагирии истеҳсолот ва хароҷот муайян карда мешаванд; аз рӯйи ҳисобҳои тавозунӣ бо роҳи кам кардан аз маблағи бақияи ҳисобҳои ғайрифавол натиҷаи бақияҳои ҳисобҳои ғайрифавол дар санаи муайян ҳисоб карда мешаванд.

7. Методологияи пешниҳодшудаи баҳисобгирӣ алоқамандии мустақими баҳисобгирӣ хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслиро бо ташаккули ҳисобот дар бораи фоида ва зарар дар форматҳои СБХМ таъмин менамояд. Моддаҳои таҳлилгардидаи ҳисоб дар санадҳои расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври мушаххас ва саҳеҳ оварда шудааст. Ин тартиби банақшагирӣ марҳила ба марҳила ба мизони стандартҳои ҷаҳонии ҳисоб мувофиқ гардонида мешавад. Бо вуҷуди ҳамаи ин, дар таҳқиқот бо таъия ба таҳқиқоти коршиносон, мутахассисон ва пажӯҳишгарони ватанӣ баъзе мушкилоти рушди он дар марҳилаи рақамикунории иқтисодиёт ва гузариши хоҷагиҳо ба муҳити рақамӣ қайд карда шудааст. Далели равшани мунтазам ба низом даромадани баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва молиявӣ ба тафсил дар бандҳо ва зербандҳои алоҳида қайд гардид. Муаллифи диссертатсия дар шакли мушаххас фикру ақидаҳои олимонро дастгирӣ намуда, паҳлуҳои норавшани онро ошкор намуд.

8. Дар нақшаи пешниҳодшудаи ислоҳшудаи ҳисобҳо принсипи модулии сохтани нақшаи ҳисобҳо истифода бурда шуданд, яъне, синфҳо. Сохтори ҷойгиркунии ҳисобҳо бо тартиби коҳишбандаи пардохтпазирӣ бетағйир мондааст. Илова бар ин, рамзи ҳисобҳо иваз карда шуд, зерфаслҳои ҳисобҳо ва ҳисобҳои куллии навбати аввал дар ҳар як синфи ҳисобҳо ҷудо карда шуданд. Ҳисобҳои унсурҳои иқтисодӣ, ки ҳисобҳои гузаранда ба ҳисоб мераванд, барои гурӯҳбандӣ ва интиқоли иттилоот дар бораи хароҷот барои унсурҳои иқтисодӣ дар маълумот оид ба хароҷот аз рӯйи моддаҳои ҳисоб аз низоми баҳисобгирӣ молиявӣ ба низоми баҳисобгирӣ идоракунии истифода бурда мешаванд.

БОБИ 3. ТАКМИЛИ НИЗОМИ ҲИСОБҲО ДАР ШАРОИТИ ТАТБИҚИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

3.1. Моделсозии нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунии дар шароити татбиқи стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ

Тибқи концепсияи коркардшудаи нақшаи ҳисобҳо моделсозии низомҳои баҳисобгирии молиявӣ, ки ба шаффофияти низомҳо, тақвият бахшидани функсияи назоратӣ, коҳиш додани меҳнатғунҷоиш ва мутобиқати он ба меъёрҳои баҳисобгирии бозоргонӣ, татбиқи принципҳо ва омилҳо бурда мерасонад, бартарияти назаррас дорад. Принципиҳои нақшаи ҳисобҳо инҳо маҳсуб меёбанд:

- ❖ низоми марказонидашудаи муҳосибӣ;
- ❖ таъмини саҳеҳӣ ва фаврияти баҳисобгирӣ;
- ❖ таъмини ҳифз ва махфияти маълумот;
- ❖ истифодаи унсурҳо ва алгоритмҳо;
- ❖ ҳисоботи интегралӣ;
- ❖ унификатсияи нақшаҳои истифодашаванда;

Омилҳои таъсиррасон инҳо мебошанд:

- ❖ глобализатсия;
- ❖ иқтисоди шабакавӣ;
- ❖ технологияҳои иттилоотӣ ва раванди инноватсия;
- ❖ тахассуснокӣ;
- ❖ аутсорсинг;
- ❖ хусусияти идорашавандагии баҳисобгирии молиявӣ;
- ❖ идоракунии тавозунии равандҳои иқтисодӣ;
- ❖ равиши идоракунии муҳандисӣ.

Дар муносибат ба нақшаи низоми ҳисобҳо як қатор корҳои назариявӣ ва амалӣ мавҷуданд, ки фаъолияти самараноки онро тавсиф мекунанд.

Дар таҳқиқоти профессор Г.Е. Крохичева зарурати баҳисобгирии муҳосибӣ, молиявӣ ва идоракунии дар бандҳои зерин инъикос ёфтааст: «маъхаз ва унсури асосии низоми баҳисобгирии иттилоотӣ – коркарди нақшаи ҳисоботи муҳосибӣ мебошад; чузъи таркибии баҳисобгирии молиявӣ; баҳисобгирии захираҳо дар асоси сарчашмаи ҳисобҳо; ошкорсозии қимати аслии маҳсулот ва хизматрасонӣ; даромадҳо; ташаккули низоми такмилёфтаи ҳисобҳо ба воситаи технологияҳои рақамӣ» [65, с. 255].

Д.В. Палий бо ишора ба таҳқиқоти муҳаққиқи канадагӣ Д.В. Коопер, ки дар раванди таҳқиқоти илмӣ худ амсилаи баҳисобгирии молиявии натиҷаи фаъолияти сармоягузорию дар асоси чунин меъёрҳо пешниҳод намудааст: «... ҳисобҳо ва зерҳисобҳое, ки барои баҳисобгирии молиявӣ истифода мешаванд; элементҳои харочот; баҳисобгирии шабакавӣ; тавозуни сифрии ҳосилавӣ, ки барои назорати натиҷаи молиявӣ дар низом истифода мешавад» [110, с. 53-54] асосии воқеии муҳиммияти баҳисобгирии молиявиро фарогир мебошад.

Таҷрибаи назарраси амалии ҳамгирӣ низ вучуд дорад. Мисоли воқеи раванд, дар ин сурат корхонаҳо метавонанд, низоми муташаккилно ба мақсади ташкили фазои мусоид ба корӣ дар асоси нақшаи ҳисобҳо истифода намојанд, ки фарқияти байни баҳисобгирии андозӣ ва молиявиро ба таври мушаххас инъикос намојад:

- ❖ фарқият дар баҳисобгирии воситаҳои асосӣ дар ҳисоботи муҳосибӣ ва андозӣ;

- ❖ мавқуф гузоштани дороиҳои андозӣ;

- ❖ ААИ бо арзишҳои харидоришуда;

- ❖ бо ҳисоби 10710 «Молҳо» зерҳисоби тартиби дуум барои баҳисобгирии фарқият дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ пешбинӣ шудааст;

- ❖ аз рӯи ҳисоби 10410 «Ҳисоб ба гирифтани», 22010 «Ҳисоб барои пардохт» қарзҳо оид ба пардохтҳои батаъхиргузошташуда оид ба аксиз ва ААИ бо меъёрҳои фоизии гуногун инъикос меёбад;

❖ аз рӯйи ухдадориҳои андози батаъхиргузошташуда зерҳисоби махсус барои баҳисобгирии навъҳои ухдадориҳои мавқуфгузошта чорӣ карда шудааст;

❖ дар ҳисобҳои 10580 «Қарзҳои дебитории корхонаҳои фаръӣ», 22520 «Қарзҳои кредитории корхонаҳои фаръӣ». Дар ҳақиқат, дар ин ҳолат фарқият ва принципи тафовути меъёрҳо байни баҳисобгирии андозӣ ва баҳисобгирии молиявӣ тавсиф карда мешавад.

❖ дар ҳисоби 66000 «Даромадҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ», 66100 «Харочотҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ» оварда шудааст. Ин тафсилот нисбат ба дигар бандҳои ҳисоб, хусусан ЗММ ва дигар навъҳои баҳисобгирӣ ба таври мушаххас дарҷ карда шудааст.

❖ дар ҳисоби 22700 «Даромади батаъхиргузошта» грантҳо, авансҳои дарозмуҳлати гирифташуда инъикос меёбанд;

❖ дар ҳисоби 33200 «Ҷоидаи тақсимнашуда» ислоҳоти гуногуни натиҷаҳои молиявӣ аз рӯйи баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ навишта мешаванд: фарқиятҳои ҳамеша афзоишёбандаи аз меъёр зиёд, аз эътибор соқит кардани захираҳои, ки базаи андозбандишавандаро коҳиш намедиханд, ҳисобу китоби тақририи солҳои қаблӣ.

Ҳангоми коркарди модели баҳисобгирии молиявӣ муаллифи рисола ба муқаррароти зерин таъяқ кардааст. Нахуст, ҳеҷ гуна маслиҳат оид ба ташкили баҳисобгирии молиявии корхона аз мақомотҳои молиявӣ қабул намекунад. Гап дар он аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25.03.2011с., №702 ҳамаи равандҳои баҳисобгирӣ бояд зина ба зина ва муттасил татбиқ карда мешавад. Тартиби пешбурди баҳисобгирии молиявӣ дар сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ, ки бо фармон (амр) -и роҳбар тасдиқ карда мешавад, муқаррар карда мешавад. Мақомоти ваколатдор ҳуқуқ доранд шакли ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии молиявиро муқаррар намоянд. Ҷиҳати таъмин намудани талаботи ягона аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор дастурамал ва

низомномаҳо, хусусан низомнома доир ба тартиби анҷом додани баҳисобгирии муҳосибӣ таҳия карда шудааст.

Санади мазкур бояд манфиати ҷонибхоро ҳангоми гузаронидани амалиёти баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ба санадҳои ҷаҳонии СБҲМ мувофиқат мекунад, ба инобат гирад. Барои ҳамин, корхонаю ташкилотҳо бояд се усули маъмули баҳисобгирӣ - бучавӣ; униграфӣ; молиявиро ҳангоми баҳисобгирӣ истифода баранд (ҷадвали 3.1).

Ҷадвали 3.1. - Хусусиятҳои баҳисобгирӣ тибқи нақшаи нав

Тартиби ҳисоб	
10740	«Маҳсулоти тайёр»

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ.

Ҳамин тавр, масалан бо ҳисоби 10740 «Маҳсулоти тайёр» дар баҳисобгирии молиявӣ маҳсулоти тайёр аз рӯйи арзиши воқеии истеҳсолӣ, тибқи арзиши меъёрии (нақшавии) истеҳсолӣ дар маводҳои хароҷотҳои мустақим баҳогузорӣ карда мешавад.

Дар қисми дигар бошад, тартиби ҳисоб бояд нисбат ба маҳсулоти қаблан омодашуда ё дар зинаи баъдии амалиёт қарордоштаи баҳисобгирии андоз ҳисоб карда шавад (ҷадвали 3.2.).

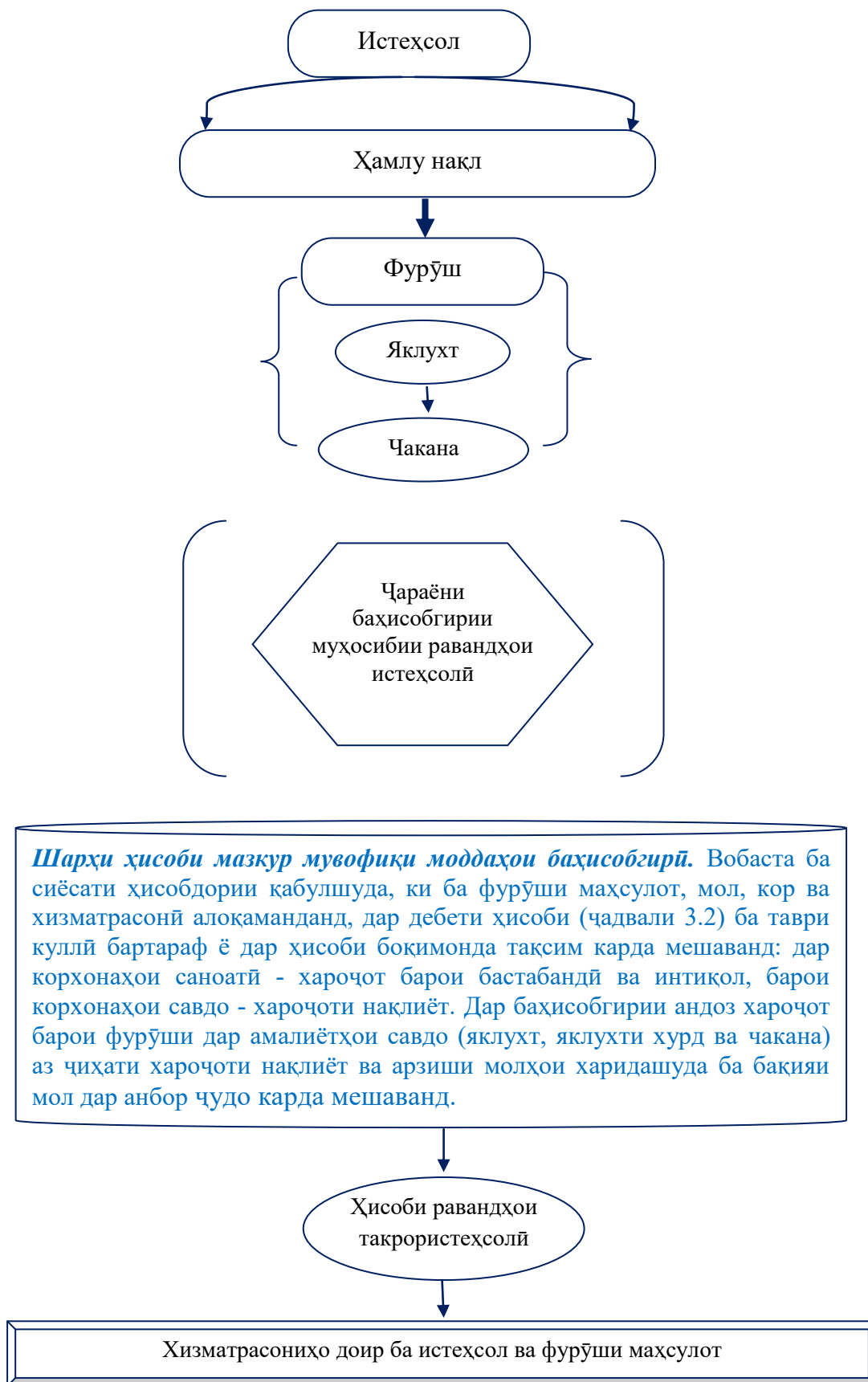
Ҷадвали 3.2. - Хусусиятҳои баҳисобгирии раванди истеҳсолӣ тибқи нақшаи нав

Аз рӯйи ҳисоби	
55200	«Хароҷоти фурӯш»
55010	«Арзиши асли»

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои муҳосибӣ.

Тартиби мазкур тамоми зинаҳои истеҳсолии корхона, инчунин дигар амалиётҳои боқимондари бояд дар бар гирад.

Ба андешаи мо, дар шароити рақамикунонӣ ин масъала хело нозук ва рӯзмарра мебошад.

Расми 3.1. - Раванди баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои истеҳсоли

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ ва низомномаҳо

Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ин маҷмуи принципҳо ва меъёрҳои мебошад, ки тартиби гузаронидани ҳисоботи молиявиро муқаррар менамояд. Тартиби гузаронидани амалиёт тариқи СБҲМ чунин нақшаи ҳисоботи умумӣ истифода бурда мешавад (ҷадвали 3.3).

Ҷадвали 3.3. - Нақшаи умумии СБҲМ

№	Рақами СБҲМ	Шарҳи моддаҳои Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ
1.	СБҲМ I	«Аввалин стандарти байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ»
2.	СБҲМ II	«Пардохт, ки ба саҳм асос ёфтааст»
3.	СБҲМ III	«Муттаҳидсозии тижорат»
4.	СБҲМ IV	«Шартномаҳои суғуртавӣ»
5.	СБҲМ V	«Дароҳҳои дарозмуддат, ки барои фурӯш ва қатъ намудани фаъолият пешбинӣ шудааст»
6.	СБҲМ VI	«Чустучӯ ва баҳодиҳии захираҳои канданиҳои фойданок»
7.	СБҲМ VII	«Афзорҳои молиявӣ: иттилооти саҳеҳ»
8.	СБҲМ VIII	«Амалиётҳои ҷузъӣ»
9.	СБҲМ XIX	«Афзорҳои молиявӣ»
10.	СБҲМ X	«Ҳисоботи молиявии муттаҳидшуда»
11.	СБҲМ XI	«Фаъолияти муштарак»
12.	СБҲМ XII	«Ифшои иттилоот бо дигар иштирокчиён ва корхонаҳо»
13.	СБҲМ XIII	«Баҳодиҳии арзиши одилона»
14.	СБҲМ XIV	«Ҳисобҳои тарофавии фарқияти ба таъхирафта»
15.	СБҲМ XV	«Даромади шартномавӣ бо харидорон»
16.	СБҲМ XVI	«Иҷора»
17.	СБҲМ XVII	«Шартномаи суғуртавӣ»

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси СБҲМ.

Стандартҳои дарҷгардида дар аксари кишварҳои ҷаҳон истифода гардида, дар асоси қонунгузорӣ ва хусусиятҳои миллии мамлакатҳо бо роҳи қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқии махсус, оиннома, низомномаҳо, дастурамалҳо татбиқ мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки имрӯз дар остонаи воридшавӣ ба марҳилаи нави рушд қарор дорад, ба амалишавии як қатор барномаҳои умумимиллӣ диққати махсус медиҳад. Ин ҳолати махсуси рушд ҳамеша аз ҷониби коршиносони байналмилалӣ ва муҳаққиқони сатҳи ҷаҳонӣ сазовори баҳои баланд гардидааст. Дар шохиси ҷаҳонии баҳодиҳии ҳолати иқтисодӣ ва иҷтимоии назди Созмони Милали Муттаҳид ва дигар институтҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи меъёрҳои таҳиягардида ва шохиси рушд ҷойҳои намоёнро ишғол намудааст. Дар самти рушди тижорат ва

чаҳонгардӣ, бунёди инфрасохтори соҳаи иқтисодиёт аз соли 2020 ин тараф кишвари мо дар қатори 20 кишвари ислохотгари сайёра қарор дорад.

Бо дарназардошти вазифаҳои мазкур, аз тарафи муаллифи рисола модели низоми нақшаи баҳисобгирии молиявии ҳисобҳо таҳия шудааст (ҷадвали 3.4).

Ҷадвали 3.4. - Модели низомҳои нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ*

Соҳторикунонии нақшаи ҳисобҳо	Фаслҳои нақшаи ҳисобҳо					Зерҳисобҳои бақияи манбаъҳо			Назорат ва муқоисаи маълумот
	I. Доронҳо	II. Уҳдадорӣ	III. Сармояи шахсӣ	IV – V. Даромадҳо ва харочотҳои амалиётӣ	VI. Даромад ва харочот аз фаъолиятҳои ғайриамалиётӣ	Ҳамаи манбаъҳо	Истеҳсоли	Пайдарпаии истифодашавии манбаъҳои истеҳсоли	
I. Низомҳои байналмилалӣ: 1.Баҳисобгирии истеҳсоли; 2. Баҳисобгирии молиявӣ; 3. Баҳисобгирии махсус.				+		$\Phi_6 = D - Z_3 \pm O_{\text{пр.рес.}}$			Истеҳсоли сифрии тавозун
	+	+	+	+	+				
	+	+		+		$\Phi_6 = D - Z_3 \pm O_{\text{в.рес.}}$			
II.Низоми анъанавӣ	+	+		+		Дар низомри анъанавӣ $\Phi_6 = D - C_p$ баррасӣ намешавад			

***Сарчашма:** аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Ҳатто раванди истеҳлоки воситаҳои асосӣ тариқи ҳисоби МСФО одӣ буда, аз ҳисоби моддаи «Даромади давраҳои оянда» илова ва марҳилаҳои он, ки дар шакли анъанавии баҳисобгирӣ биниҳоят мураккаб буд, ба таври одӣ ҳуҷҷатгузорӣ карда мешавад. Ин принсипҳои муқарраргардида на танҳо моҳияти аслии моддаро дар банди алоҳида баррасӣ менамояд, балки ҳолати истифодаро вобаста ба ҷойи истифодабарӣ ва муттасилии фаъолияти объект ба таври дуруст инъикос менамояд.

Вазъи мураккабу печидани ҷаҳони имрӯза мизони дарёфти сармоягузориҳоро боз ҳам мураккаб мегардонад. Новобаста аз ин, дар кишвар ҳамасола садҳо корхонаҳои хурду бузург кушода мешаванд, ки раванди идоракунии он ба татбиқи ин стандартҳои ҷаҳонӣ алоқамандии қавӣ дорад.

Идоракунии самараноки захираҳои молиявӣ низ мояи рушди иқтисодиёт мебошад. Барои ҳамин, дар кишвар ба амалишавии ин масъала диққати махсус дода мешавад, яке аз ҷузъҳои онро рақамикунонии низоми муҳосиботи миллӣ ташкил медиҳад. Рақамикунонии муҳосибот раванди мураккаб буда, дар сурати амалишавӣ метавонад боиси барҳам задани бисёр мушкилоти сохтакоришудаи молиявӣ гардад.

Дар чунин вазъи пешомада қонунгузории ҷорӣ андозӣ, даромадҳои ройгон ё истифоданашидаро мувофиқи сармояи оинномавӣ татбиқ менамояд. Ҳангоми баҳисобгирии амволи ройгон гирифташуда (кор, хизматрасонӣ), даромад мувофиқи нархҳои ҷорӣ бозорӣ барои пешниҳоди маҳсулот муқаррар карда мешавад.

Маҳаки амалии натиҷагирӣ дар СБҲМ истифодаи иттилооти объективии эътимоднок ташкил медиҳад. Ҳатто тамоми марҳилаҳои алоқаманд ба қору хизматрасониҳои ройгон ва пулакиро аз ҳам ҷудо менамояд. Ба андешаи бисёре аз қоршиносон санадҳои расмӣ дар ин марҳила бавучудодада одатан бо роҳи воридоти иловагӣ ба фаъолияти объект низ танзим карда мешавад, ки дар гузашта мураккаб ва баҳсбарангез буданд.

Муҳаққиқон А.А. Скрипка, Ю.Ю. Пихтин чунин ишора намудаанд, ки «... Маблағи аз ҳисоб соқитшуда бояд ба феҳристи андоз оид ба хароҷотҳои амалинашуда дохил карда шавад» [57, с. 36].

Мувофиқи меъёри пешбинишуда, ҳисобҳо бо мақсади ба миқдори муайянқунии сохтори нақшаи ҳисобҳо чунин қорқард карда мешавад (ҷадвали 3.5.).

Ҷадвали 3.5. - Сохтори нақшаи ҳисобҳо

№	I	II
1.	Низомҳои интернатионалӣ	Низоми анъанавӣ
2.	Оптикаи истеҳсоли	Низоми стандартӣ
3.	Оптикаи молиявӣ	Бахшҳои нақшаи ҳисобҳо
4.	Оптикаи махсус	Зерҳисоби бақияи манбаъҳо
5.		Низоми назорат ва муқоисаи маълумот

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ.

Ҷузъҳои модели нақшаи ҳисобро чунин тавсиф медиҳанд

Фасли I «Дороиҳо» - ҳангоми таҳқиқ муқаррар гардидааст, ки мизони баҳисобгирии муҳосибӣ ва молиявӣ мувофиқи меъёрҳои зерин амал менамояд:

- фарқияти воқеӣ мувофиқи баҳисобгирии андозӣ ва воқеӣ;
- дороиҳои андозии мавқуфгузошта;
- ААИ ва аксиз бо нархҳои харидоришуда:

Фаслҳои нақшаи ҳисобҳо: II «Уҳдадорӣ» ва III «Сармояи шахсӣ» зерҳисобҳои зеринро дар бар мегиранд:

- фарқият дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ;
- қарздорӣ оид ба андозҳои ба мавқуфгузошташуда (ААИ, аксиз);
- мавқуф гузоштани уҳдадориҳои андозӣ;

Фаслҳои IV ва VIII «Даромади амалиётӣ» ва «Харочоти амалиётӣ» - ро ҳама корхонаҳо истифода мебаранд.

Бо мақсади тақмили ҳолати воқеӣ ё худ истифодаи меъёрҳои дар боло овардашуда чунин зерҳисобҳо истифода бурда мешаванд:

- дар раванди баҳисобгирии андоз ба инобат гирифтани харочот;
- дар раванди баҳисобгирии андоз ошкор намудани хароҷоте, ки даромади андозиро кам мекунанд

Фасли VI «Даромадҳо ва хароҷотҳо аз ғайриамалиётӣ» мукамалсозии ҳисобҳо бо мақсади дар сохтори муайян нигоҳ доштани ҳисобҳо дар шаклҳои зерин амали карда мешавад (ҷадвали 3.6.).

Ҷадвали 3.6. - Фасли VI - уми «Даромадҳо ва хароҷотҳо аз ғайриамалиётӣ»

№	Даромадҳо	Хароҷотҳо
1.	Ба даст овардани даромадҳои фоизӣ	Хароҷот дар шакли фоизҳо
2.	Даромад аз сармоягузорӣ	Зарар аз беқурбшавӣ
3.	Даромад аз дивидендҳо	Зарар аз сармоягузорӣ
4.	Даромад аз фарқияти қурби асъор	Зарар аз фарқияти қурби асъор
5.	Даромад аз конвертатсия	Зарар аз конвертатсия
6.	Даромад аз хориҷшавии дороиҳои дарозмуддат	Зарар аз хориҷ шудани дороиҳои дарозмуддат
7.	Дигар даромадҳои ғайриамалиётӣ	Дигар хароҷотҳои ғайриамалиётӣ

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ.

Истифодаи нақшаи низоми ҳисобҳо маҷмуи маблағҳоро бо истифода аз ду мавқеи асосӣ таъмин менамояд:

1. Истифодаи якчанд тасҳеҳот дар нақшаи кории баҳисобгирии молиявӣ барои инъикоси фарқияти андоз.

2. Мувофиқи ҳисобҳо вобаста ба фоида, инчунин андозбандӣ.

Шаклгирии дигари ҳолат тариқи истифодаи усули зербанди унсурҳо ном гирифта, чунин амалӣ карда мешавад:

1. Дар рафти анҷом додани баҳисобгирӣ ба инобат гирифтани тамоми раванд ва чараёнҳои истеҳсолӣ;

2. Дида баромадани варианти оптималии ҳисоб ва амалӣ намудани тамоми принципҳо, ки дар чараёни истеҳсолоти маҳсулот истифода бурда мешавад, инчунин марҳилаи ояндабинии он.

Аз ин ҷо натиҷаҳои муҳосибӣ баробар аст:

Баҳисобгирии истеҳсолӣ: $\Phi_6 = Д - З_э \pm O_{\text{пр.рес.}}$

Баҳисобгирии молиявӣ ва махсус: $\Phi_6 = Д - З_э \pm O_{\text{в.рес.}}$

Онҷое, ки,

Φ_6 – натиҷаи молиявии муҳосибӣ;

Д - даромадҳо;

$З_э$ – хароҷот аз рӯйи унсурҳо;

$\pm O_{\text{пр.рес.}}$ – дида баромадани раванди такрории ҳисоб;

$\pm O_{\text{в.рес.}}$ – аз ҳисоби дигар манбаъҳо идома додани фаъолият.

Муқоисаи низом нишон медиҳад, ки дар гузашта амалиёт ҳангоми баъд аз истеҳсол бидуни ба инобат гирифтани амалиёт то замони фурӯш амалӣ карда мешуд. Аммо ҳисоби нав ин тартибро пурра тағйир додааст ва ба он амалиёт барои пешниҳоди кору хизматрасонӣ банди нав илова карда шудааст.

Дар низоми анъанавӣ натиҷаи муҳосибӣ аз рӯйи формулаи зерин муайян карда мешавад:

$\Phi_6 = Д - C_p$, он ҷое, ки

C_p – нархи аслии фурӯш.

Камбудии асосии низоми анъанавии баҳисобгирии молиявӣ ин асосан татбиқ нагардидани меъёрҳои мувофиқ, ки арзиши маҳсулотро пасту баланд менамояд ва низоми баҳисобгирии он мураккаб мешавад.

Низоми сеюми стандарти «Назорат ва муқоисаи маълумотҳо» тариқи алгоритми қаблан тарҳрезӣшуда гузаронида мешавад. Дар ин маврид фарқияти ҳисобҳо ба таври чуқур омӯхта мешавад. Дар асл ин фарқиятҳо ва қолибандихоро дар шакли мухтасар ошкор намудан хело мураккаб аст. Аммо мутахассиси касбӣ бо илова намудани маҳорати касбӣ метавонад на танҳо фаъолияти андозӣ, балки дигар амалиётро дуруст санҷанд ва моҳияти санҷишро дақиқ намоянд.

Дар аксари ширкатҳо амалиёти андозӣ ба таври мураккаб анҷом дода мешавад, зеро муҳити амалиётӣ нисбати дигар фаъолияти объект гӯё на он қадар ҷашмрас бошад. Уҳдадорӣҳое, ки дар назди объект меистад, оҳиста-оҳиста шаклу раванди баҳисобгириро пурра менамоянд ва қисман боиси аз байн рафтани ягон навъи амалиёт то нимаи давраи дар Нақшаи ҳисобҳо муқарраргардида мегардад. Лекин тартиби тарҳрезии Нақшаи ҳисоб ин амалро дар сатҳи то охир расонидани анҷомёбии амалиёт зарур мешуморад. Барои ҳамин то охири давраи Нақшаи ҳисобгирӣ бояд тамоми амалиёт пурра ва дуруст ба итмом расонида шавад. Дар дигар маврид норасоииҳои як навъи амалиёти анҷомноёфтаи баҳисобгирӣ зарурат ба бозбиниро мувофиқи санадҳои меъёрӣ ва расмӣ дарҷгардидаро дар назар дорад.

Дар мавриди дигар, бояд масъалаи пардохтҳои андозӣ аз ҳисоби захираҳои мавҷудаи молиявӣ ба инобат гирифта шавад. Ин шаклро Стандарти таҳияшудаи ҳисобдорӣи молиявӣ «Низомҳои нақшаҳои баҳисобгирӣи молиявӣи ҳисобҳо» ҳамчун инструменти ҳисоби тамоми амалиёт, хусусан Нақшаи ҳисоб ва низом мепиндорад. Стандарт бо се дастгоҳ муайян карда мешавад: бахшҳои диаграммаи баҳисобгирӣи муҳосибӣ, зерҳисобҳои бақияи захираҳо, назорат ва муқоисаи маълумот.

Тартиби мукамалгардонии масъалаҳои баҳисобгирӣи молиявӣ ва муҳосибӣ ҳамеша дар меҳвари таваҷҷуҳи пажӯҳишгарон ва мутахассисони соҳавӣ қарор дошта, манбаи асосии он омӯзиши паҳлуҳои мушаххаси он мебошад. Дар асл фаҳмиши баҳисобгирӣи муҳосибиро ба ду гурӯҳ чудо намудан мумкин аст:

1. Дар шакли низоми баҳисобгирии молиявӣ – шакли махсуси баҳисобгириро ифода менамояд:

❖ низоми ташаккулёфтаи баҳисобгирии идоракунӣ (Ассотсиатсияи миллии муҳосибони ИМА);

❖ низоми баҳисобгирии идоракунӣ ва назорат (К. Друри, Ч. Хорнгрен, Ч. Фостер, Р. Энтони ва ғайра);

❖ зернизоми баҳисобгирии муҳосибӣ (А.Д. Шеремет, О.Е. Николаева, Т.В. Шишкова, М.А. Бахрушина);

❖ идоракунии фаврӣ ва дохили корхона (В.Ф. Палий, Я.В. Соколов ва ғ.).

2. Меъёрҳои назоратӣ, идоракунӣ (В.И. Ткач, Г.Е. Крохичева, Л.Р. Лилеева, Д.В. Курсеев, О.И. Колвах, Е.В. Кузнецова, Л.А. Зимакова, Э.В. Архипов и др.) асосан дар се унсур ифода ёфтааст: боҳаморӣ, шабакавии дохилӣ, гурӯҳбандии шаклҳо.

Лекин дар асл ҳолати мазкурро ба инобат гирифта, қайд намудан мумкин аст, ки имрӯзҳо шаклҳои гуногуни баҳисобгириро дар коркардҳои илмӣ олимони соҳа вохӯрдан мукин аст. Қисми зиёди корҳои илмӣ онҳо дар параграфи якум ва дуҷуми кори диссертатсионӣ, ки доир ба ин масъала бахшида шудааст, бо мисолҳои мушаххас асоснок карда шудааст. Аслан илми муҳосибот дақиқияти иттилооти молиявиро бо ёрии методҳои мушаххас ошкор менамояд. Аз ҳамин лиҳоз, пояи баҳисобгириро таъминоти иттилооти дақиқ ташкил медиҳад.

Аксарияти олимони дар ин ақида ҳастанд, ки мубоҳисаҳои илмӣ ироашуда метавонад шаклбандии иттилоотро дар асоси меъёрҳои танзимшуда ба низом дарорад.

Қобилияти коркарди иттилоот, ки дар асоси амалиёти анҷомдодашуда тавлид мешавад, раванди мураккаб аст. Зеро масъулияти касбӣ ва уҳдадорӣҳои дар назди муҳосиббуда метавонад ин низомро ба таври ҷиддӣ дигар намояд. Ҳанӯз солҳои 1980 – ум дар низоми муҳосибот ҷаҳиши ҷиддӣ ба миён омад. Онро аксари муҳаққиқон дар ташаккули технологияи коркарди

иттилоот унвон додаанд. Ин тартиб диққати коришносони соҳаи гуногун хусусан муҳосиботро ба худ ҷалб намуд ва тартиби нави баҳисобгирӣ ба вуҷуд омад, ки то имрӯз такмил меёбад. Тартиби мазкур ба тарҳрезии амсилаи мувофиқ алоқаманд мебошад, аз он ҷумла давраҳои баҳисобгирӣ, муҳлат ва татбиқи қисми меъёрҳои амаликунанда.

Ҳангоми таҳияи модел муаллифи диссертатсия мавқеъҳои зеринро ишғол кардааст.

- ❖ муносибати концептуалӣ ба баҳисобгирии мустақили молиявӣ;
- ❖ муносибати концептуалӣ ба баҳисобгирии мустақили идоракунӣ.

Ҳамзамон, воситаҳои муҳандисии муҳосибӣ дар нусхаи интегралӣ нисбатан самараноктар истифода карда мешаванд.

Дар раванди таҳқиқи кори диссертатсионӣ ба мо муяссар гардид, ки чунин низомҳои баҳисобгириро таҳия намоем:

1. Усулҳои анъанавии идоракунӣ – мувофиқатӣ, дастурӣ, такрорӣ, ҳисобгирии ғаврӣ.
2. Усулҳои мустақили идоракунӣ - (стандарт - костинг, директ-костинг, усулҳои стратегии пешгӯии арзишҳои аслий).
3. Низомҳои функционалӣ (занҷираи арзишҳо ва усулҳои идоракунии нархҳои стратегӣ).
4. Низомҳои якҷоякардашуда (баҳисобгирии идоракунӣ вобаста ба талаботи корхона).
5. Шабакаи идоракунии иқтидорҳои манбаӣ (соҳибмулкӣ, низоми захиравии корхона, ҳолати молиявӣ, пардохтпазирӣ ва ғайра).

Чадвали 3.7. - Унсурҳои нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунии*

Низомҳои идоракунии бузургшуда	Воҳидҳои низоми идоракунии						
	Объектҳои идоракунии	Нақшаҳои ҳисобҳо	Нишондиҳандаҳои арзёбӣ		Воситаҳои муҳандисии муҳосибӣ	Идоракунии натиҷаҳо	Қабули қарор
			намунавӣ	самаранокӣ			
1.Низомҳои анъанавӣ (таваққуф, тибқи фармоиш, тибқи ҳудудӣ)	Арзиши асли	Ҳисобҳои китоби асосӣ	Тағйири самт аз меъёрҳо	Ҳолати молиявии корхона	Ҳисоботи сифрии тавозуни истеҳсолӣ	Оперативӣ (фаврӣ)	Арзиши асли
2.Низомҳои баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунии (стандарт-костинг, директ-костинг, меъёрӣ)		Нақшаи ҳисобҳои баҳисоб-гирии идоракунии	Тағйири самт аз меъёрҳо аз рӯи мавқеъҳои таҳлилий	Натиҷаҳои фаъолияти марказҳои масъулият			
3.Низомҳои амал-кунанда (ABC, PFC, занҷираҳои арзишҳо)	Нархгузорӣ	Нақшаҳои ҳисобҳои хароҷот ва арзиши асли	Тағйири самт аз рӯи вазифаҳо	Низоми мутавозинии нишондиҳандаҳо		Тактикий	Нархгузорӣ ва сармоягузорӣ
4.Идоракунии шабакавии потенциали манбӣ	Соҳибмулкӣ, низоми захиравӣ, ҳолати молиявӣ пардохтпазирӣ ва ғайра.	Соҳторику-нонии нақшаи ҳисобҳо, мегаҳисоб	Тамаркуз ба меъёрҳои рақибон	Истифодаи дороиҳои ҳолис ва уҳдадориҳои ҳолис	Низомҳои чараёнҳои пулӣ ва моликият	Оперативӣ, тактикий	Истифодаи манбаъҳои потенциалӣ

*Сарчашма: аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Ҳамин тариқ, ба таври мушаххас дида баромадан мумкин аст, ки дар чараёни баҳсобгирӣ шаклҳои махсус ва мушаххаси идоракуниро, ки ба семантикӣ ва оптикӣ чудо мешавад, истифода бурдан мумкин аст. Бино ба таъкиди Т.Ф. Пупшис қайд гардидааст, ки «... Татбиқи усули низомнокӣ дар ташкили нақшаи ҳисобҳо барои низоми ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ на танҳо аз нуқтаи назари амалияи баҳисобгирӣ, балки назарияи он низ муҳим мебошад» [113, с. 43]. Дастгоҳҳои асосии баҳисобгирӣ дар (ҷадвали 3.8) пешниҳод карда мешавад.

Ҷадвали 3.8. - Дастгоҳҳои асосии баҳисобгирӣ

№	Афзорҳои зарурӣ (Василаи баҳисобгирӣ)	Шарҳи амалиёт аз рӯи таснифоти муаллиф
1.	Объекти идоракунӣ	Субъектҳои хоҷагидорӣ
2.	Нақшаҳои ҳисобҳо	Мувофиқи амалиёти хоҷагидорӣ
3.	Нишондиҳандаҳои арзёбӣ	Навъи амалиёт
4.	Воситаҳои муҳосибии муҳандисӣ (инжиниринг)	Мутахассисони соҳавӣ ва технологияҳои истифодагардида
5.	Идоракунии натиҷаҳо	Иттилооти соҳавӣ
6.	Қабули қарор	Натиҷаи коркарди иттилоот
7.	Механизмҳои баҳисобгирии идоракунӣ	Идораи раванд тариқи методҳо
8.	Ҳисоботи идоракунӣ	Натиҷаи амалиётҳо ва ҳулосаҳои ироашуда

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ.

Ба андешаи мо, афзорҳои дарҷгардида ва натиҷаҳои ҳосилшуда имкон медиҳад, ки коркардҳои илмӣ мақсаднок роҳандозӣ карда шавад ва он бояд амалиёти объекти таҳқиқшавандаро ба инобат гирад.

Таҳқиқи ҳамаҷониба нишон медиҳад, ки баҳисобгирӣ ба чор гурӯҳи асосӣ чудо карда мешавад:

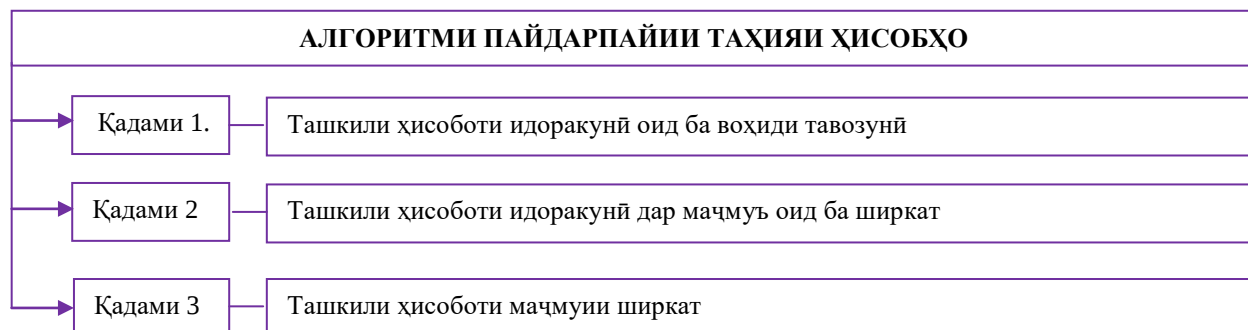
- ❖ баҳисобгирӣ мувофиқи ҷузъҳои дохилӣ;
- ❖ баҳисобгирӣ мувофиқи амалишавии вазифаҳо;
- ❖ баҳисобгирӣ мувофиқи амалишавии равандҳо ва меъёрҳо;
- ❖ баҳисобгирӣ вобаста ба моликият ва соҳибмулкӣ;

Дар идома баҳисобгирӣ ва таҳияи нақшаи ҳисобот дар асоси объектҳои мушаххас корхонаи «Бинокор» дида баромада мешавад:

- минбаъд низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва идоракунӣ мувофиқи иттилооти расмӣ ва амволи дар ихтиёри ширкати мазкурбуда, коркард карда

мешавад. Раванди баҳисобгирӣ дар асоси унсурҳо амалӣ карда мешавад ва он ба таври марҳилагӣ анҷом дода мешавад.

Меъёрҳои ташаккули баҳисобгирии дороиҳои молиявии ширкат чунин зинаҳоро дар бар мегирад (расми 3.2).

Расми 3.2. - Коркарди алгоритми пайдарпайии таҳияи ҳисобот

***Сарчашма:** аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Агар дар умум ба таҳқиқи тартиби ташкили нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ назар афканем, пай мебарем, ки то кунун атрофи он фикру мулоҳизаҳои гуногун ҷой доранд.

Дар коркардҳои илмӣ В.Я. Аверчев собит шудааст, ки «... баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун самти идоракунии ва таҳлили ҳисобот татбиқ карда мешавад. Ё ба хулоса омадааст, ки ин ҳолат бояд унсурҳои зеринро ба инобат гирад: муқаррарномаҳои сохтори даромад, хароҷот; вазифаҳои баҳисобгирӣ ва амалияи он; маъхазҳо ва сарчашмаҳои таъмини иттилоотии он; истеҳсоли маҳсулот; чараёнҳои аз нав тақсимномаҳои технологӣ; хизматрасониҳои вазифагии ширкат» [17, с. 48; с. 52].

Инчунин, муаллифи сатрҳо падидаи мушаххасро дастгирӣ менамояд, ки раванди баҳисобгирӣ дар асоси таҷрибаи пешоҳанги ҷаҳонӣ рӯйи кор омадааст ва мақсаду мароми баҳисобгирии муҳосибӣ ва идоракуниро ба таври васеъ инъикос менамояд.

Д.и.и., профессор яке аз муҳаққиқони нуқтасанҷ В.Ф. Палий ва арбоби намоёни илми муҳосибот, ки зиёда аз панҷоҳ сол ба таълифи ин масъала камари ҷиммат бастааст, низоми баҳисобгирии тамоми раванди

баҳисобгириро ба ду гурӯҳи асосӣ чудо намудааст. Лекин андешаи мо перомуни таҳқиқоти ӯ ҳамин аст, ки дар сурати танҳо ба ҳисоб гирифтани ин ду усули баҳисобгирӣ «... ҳисобҳои даромад ва харочот, ҳисобҳои саҳмияҳо ва уҳдадорӣҳо» наметавон ҳамаи амалиёти корхонаро танзим намуд [51, с. 40]. Мо сохтори ҳисобҳои даромад ва харочотро барои ташкили нақшаи идоракунии ҳисобҳо тавсия медиҳем, ки дар расми 3.2 оварда шудааст:

Дар модели «Низоми нақшаҳои ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунӣ» чор варианти асосии ташкили нақшаи ҳисобҳо пешниҳод мешавад. Дар ҳақиқат, амсилаи аввал барои идоракунии самараноки баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар китоби асосӣ дарҷ карда шудааст (одӣ, фармоишӣ, алтернативӣ) татбиқ мегардад. Дар марҳилаи дуюм дида баромадани вариантҳои мушаххаси ҳисоб мувофиқи мақсад буда, ҳамоҳангии низоми баҳисобгирии молиявӣ дар асоси нақшаи ҳисоб зарур мебошад. Ин зина ба ояндабинии амалиёт таъя менамояд, ки то кунун атрофи он фикру ақидаҳои мухталиф ҷой дорад. Шаҷараи чунин амалкардро муҳаққиқон дар дақиқ набудани натиҷаи ҳисоб номидаанд. Дар ҳақиқат, раванди ояндабинии мизони амалиёт хело мураккаб буда, то кунун ба ҳеҷ як муҳаққиқ муяссар нагардидааст, ки метод ё амсилаи мувофиқро таҳия намояд. Зеро амалиёти молиявии корхона бевосита ба додаҳои конкретӣ таъя менамояд ва онро ояндабинӣ намудан мушкул мебошад. Чун, ки объекти баҳисобгирӣ ҳар лаҳза метавонад дар ҳолати ғайриқобилияти корӣ: табиӣ, сунӣ, муфлисшавӣ ва ғ. қарор гирад. Вале дар мавриди сеюми баррасии масоил ба занҷираи арзиш диққат дода, амалишавии равандро кафолат медиҳем. Бо дарназардошти гирдоварии захираҳо ва дар ҳисоби захира нигоҳ доштани қисми изофии захираи молиявӣ имкони дар ҳолатҳои зикргардида истифодаи он ҷой дорад ва метавонад ҳолати мазкур пурра бартараф ва раванди ҳисоб дуруст анҷом ёбад. Усули чорум бошад, барои ба мақсади муайян нигаронидани тамоми амалиёти баҳисобгирии муҳосибӣ ва зернизомҳои он, инчунин вазифаҳои, ки ҳангоми арзёбии фаъолият истифода гардида, бартарафсозии вазъияти бухрониро истисно намекунад, нигаронида шудааст.

Расми 3.2. - Сохтори ҳисобҳои хароҷот ва даромадҳо

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст.

Мисоли дигар ҶДММ «Бинокор-1» ба ҳисоб меравад, ки баҳисобгирии идоракуниро алоҳида пеш мебарад. Ҳоло бошад, мо бо истифодаи усули калкулятсионӣ, ки дар ҳисоби 32 оварда шудааст, баъзе аз навҳои онро муқаррар намуда метавонем. Дар ин маврид тамоми ҷузъҳои алоқаманд ба қорқард ва истифодаи маҳсулот тариқи ҳисобҳои алоҳида бо дарназардошти амалиёти арзишӣ муайян карда мешавад. Бо дарназардошти он ки ҷараёнҳои истеҳсоли бо тавлиди як навъи маҳсулот хотима намеёбад, мо ба ҳисобҳои тақрористеҳсоли ва дигар амалиёти он диққат медиҳем.

Мисоли возеҳи ҳолати мазкур дар ҷамъбандии Нақшаи қорҳои ҳисобҳои ширкати ҶДММ «Электроремсервис», ки бо ёрии рамзҳои даҳрақамаи 32; 33; 35 татбиқ мегарданд, мувофиқи мақсад мешуморем. Ин тарзи ҳисоб дар баҳисобгирии идоракуни истифода мегардад (ҷадвали 3.9).

Ҷадвали 3.9. - Дастгоҳҳои асосии баҳисобгирӣ

№	Рақами ҳисоб	Амалиёт
1.	3201	Хароҷоти моддӣ (намудҳои хароҷоти моддӣ: қувваи барқ, хок, маводи кимиёвӣ ва ғайра)
2.	3202	Хароҷот барои пардохти музди меҳнат
3.	3203	Баровардани хароҷотҳои истеҳсоли
4.	3204	Амортизатсия
5.	3205	Хизматрасониҳои корхонаи сеюм
6.	3207	Хароҷотҳои, ки ба ғайри андозбандишаванда таъсир намерасонанд
7.	3208	Ҳисобкунии андозҳо
Шарҳи ҳисоб		Ҳисоби 32 ҳисоби аввалияи хароҷот, ҳисоби 33 - тақсимоӣ, 35 интиқоли ба ҳисоб меравад. Ҳамин тариқ, шифронии хароҷот мувофиқи ҳисоби 32 амалӣ гардида, имконият медиҳад моддаҳои хароҷот ошкор гардад: ↓
Хароҷоти аввалия бо ин роҳ ҷамъшуда дар ҳисоби интиқоли тавассути гузориши зерин инъикос мешаванд:		
Дебети 35		«Ҳисоби интиқоли»
Кредити 32		«Моддаи дахлдори хароҷот» [Охирик! Источник ссылки не найден., с. 5].

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ ва дастурамалҳои расмӣ.

Ба андешаи мо, чунин тарзи амалкардро дар ҳисоби хароҷоти воқеӣ ва асли ба инобат гирифтани муҳим ва саривақтӣ аст. Ҳангоми дар чунин шакл ба вуҷуд омадани амалиёт зарурати таҳияи китоби асосӣ дар шакли нав зарур шуморида мешавад.

Мувофиқи таҳқиқоти муҳаққиқ П. Тёрни ҳангоми ошкор гардидани ғайри мақсаднок бояд хароҷот муқаррар карда шавад. Ё қайд менамояд, ки «... ин ҳолат зарурати таҳияи дафтари муҳосибиро истисно намекунад ва барои дида баромадани навҳои хароҷот дар АВС имконият ба миён меорад. Дафтари муҳосибӣ тамоми захираҳои дороиҳои молиявии корхонаро сабт намуда дар сурати зарурат имконияти дастрасии он ҷой дорад. Мисоли воқеии раванд: «ҳаҷми музӣ меҳнати пардохтшуда дар тамоми давраҳои пардохти он, истеҳлоки воситаҳо – ашё, уҳдадорҳои андозӣ, иттилооти марбут ба низми хароҷот ва монанди инҳо» [64, с. 317]

Бояд қайд намуд, ки таснифоти амсилаи «Низми идоракунии нақша ва баҳисобгирӣ идоракунии ҳисоб» чунин меъёрҳои баҳогузорию дар назар дорад.

Ҳамин тариқ, низоми нишондиҳандаҳои арзёбии фаъолият бандҳои зеринро дар бар мегирад:

- ба низом даровардани вазъи молиявии ширкат;
- ташкили маркази масъулият ва зарурати таҳиси низомҳои баҳисобгирии мустақили идоравӣ ва стратегӣ);
- низоми нишондиҳандаҳои мутавозин (низомҳои функционалӣ);
- ташаккили низомҳои интегралӣ мақсаднок;
- ба вуҷуд овардани низоми идоракунии самарнок.

Дар асл барои анҷоми ин равандҳо бозбинии вариантҳои мушаххас ва методологияи ташкили ҳисоб зарур буда, метавонад марҳилаи дигарро бозбинӣ намояд.

Шакли нави идоракунии молиявӣ, ки шакли анъанавии ҳисобҳоро каме ҳам бошад дар бар мегирад;

- имконияти пардохтпазирӣ, ҳолати молиявӣ ва идоракунии ҳисобҳои ҷорӣ;

Таснифи амсилаи тарҳрезишудаи «Низоми нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунӣ», ки татбиқи низоми бузурги идоракуниро фаро мегирад (анъанавӣ, мустақил, функционалӣ, интегралӣ, шабакавӣ). Амалиёти зикргардида дар идома метавонад ҳамчун василаи истифодаи самараноки тамои ҷузъҳои идоракунии корхонаро фаро гирад ва бояд бо дарназардошти ҳосияти ҷузъии низом инъикос карда мешавад.

3.2. Такмили сиёсати ҳисобгирӣ ва таҳияи нақшаи кории ҳисобҳо дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон

Вазъи рушди ҳолати иқтисодӣ-иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон далели он аст, ки аҳаммияти баҳисобгирии муҳосибӣ торафт возеҳу равшан шуда истодааст. Ҳолати мазкур ба андозаи зарурӣ метавонад истифодаи тамоми имкониятҳоро фароҳам орад, фазои мусоид ба ҷалби сармояро барои истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ пиёда намояд, инчунин ба низом даровардани соҳаи андозро мушаххас гардонида, шароит ва рушди минбаъдаи кишварро,

ки бар пояи ҳадафҳои стратегии мамлакат нигаронида шудааст, эътимодноқ намояд.

Албатта, ҳамаи ин бидуни меъёри такмилёфтаи баҳисобгирии муҳосибӣ, идоракунӣ ва молиявӣ имконнопазир аст. Барои ин зарурати татбиқи усулҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ, идоракунӣ ва молиявӣ, ки мувофиқи стандартҳои ҷаҳонии соҳаи мазкур ба вучуд омадааст, муҳим шуморида мешавад. Стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ, идоракунӣ ва молиявӣ дурустӣ ва эътимоднокии иттилооти молиявӣ ширкатҳоро таъмин намуда, ҳамчун воситаи зарурии истифодаи самараноки захираҳои дар ихтиёри ширкату корхонаҳобуда мебошад.

Нуктаҳои болоро метавон ба гуфтаи муҳаққиқи рус, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Я.В. Соколов асоснок намуд «... ҳар як ҳисоб бар асоси як ё якчанд объекти баҳисобгирӣ таҳия карда мешавад. Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ низ собит менамояд, ки ҳисоби алоҳида (ибтидоӣ) бояд ба ҳар як объекти ба назар гирифташуда мувофиқат кунад. Дар сурати таҳлили якчанд ҳисобот ва ҷамъбасти натиҷаҳо як ҳисоботи дуруст ва эътимодноқ таҳия намудан мумкин аст, ки тамоми ҷаъолияти корхонаро дар бар мегирад» [62, с. 124].

Ҳисоботе, ки анҷом дода мешавад, ҷузъи аслии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Мушоҳида мешавад, ки ҳисоб дар алоҳидагӣ вучуд дошта наметавонад.

Ҷузъи аслии тавозун ҳисоб буда, иттилооти фарох доир ба ҳамаи равандҳои идоракунии корхона мебошад. Ҳамин тариқ, ҳар як ҳисоб гӯё равшанаест, ки тавассути он маъмурият тавозунро мушоҳида мекунад ва ҳар як ҳисоб ба он имкон медиҳад, ки ин тавозунро бо тамоми паҳлуяш омӯзад.

Пажӯҳишгари украинӣ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Н.М. Малюга, н.и.и., дотсент Е.П. Боримская чунин пиндоштаанд, ки «дар сурати вучуд надоштани дарки аслии масоили баҳисобгирӣ он мураккаб гардида» бояд аҳдофи зеринро ба инобат гирад [98, с. 42]. Хулосаи илмӣ муаллифон дар он зоҳир мегардад: «ҷанбаи асосии масъаларо истифодаи донишҳои

назариявӣ ва амалӣ, ки бояд ба истифодаи гурӯҳбандии иттилоотии мурбути объекти таҳқиқшаванда сураат гирад ва ҳангоми баррасӣ бояд аз усулҳои риёзӣ, омӯрӣ, мантиқӣ истифода гардад. Ба замири ин, ҳама амволе, ки дар корхона ҳаст, ҳамчун ҷузъи марказии ҳисоб ва тамоми паҳлуҳои ҳолати корхонаро бояд ба инобат гирад» [98, с. 48 - 49].

Дар маҷмӯъ, ҳангоми таҳлили раванд мо низ ба ҳулоса мерасем, ки чунин унсурҳои бо ҳам монанди ҳисобгирӣ муҳосибӣ вуҷуд доштаанд ва онҳо яклухтии ҳисобхоро инъикос менамоянд:

- ❖ ташкили ҳисобҳо дар асоси бақияи тавозун, ки мувофиқи иттилооти воқеии тавозун тартиб дода шудаанд;

- ❖ банизомдарории ҳисоботи иқтисодӣ тибқи навишти дутарафа;

- ❖ мувофиқ ба дарҷи ҳисобот тақмили ҳуҷҷатгузориҳои он;

- ❖ таъмини иттилооте, ки дар ҳисобҳо инъикос ёфтаанд ва эътимоднокии онҳо;

- ❖ ба инобат гирифтани дороиҳои дар ихтиёри ширкатбуда ва амалисозии аҳдофи мушаххаси молиявӣ;

- ❖ дар ин миён муқаррарсозии тамоми ҷузъҳои баҳсталаб ва нозуки илмӣ ва коркарди замиаҳо бо мақсади арзишмуайянкунии бозори маҳсулоти тавлидшуда;

- ❖ аз ҳама муҳим тасдиқи ҳисоботи молиявӣ ва дарҷи иттилооти зарурии дар онҳо инъикосёфта.

Профессор М.В. Мелник дар асари илмии худ лӯҷарам зерғуфтори амиқро манзури мо намудааст: «дар ин авохир манзалати илми баҳисобгирӣ ба маротиб афзоиш меёбад ва маҳаки асосии онро коркарди иттилооти шаффоф ва марҳила ба марҳила санҷиши назорат ва нигоҳдошти таъмини рушди устувори молиявии корхонаро қуллан таъмин менамояд» [99, с. 34 - 44].

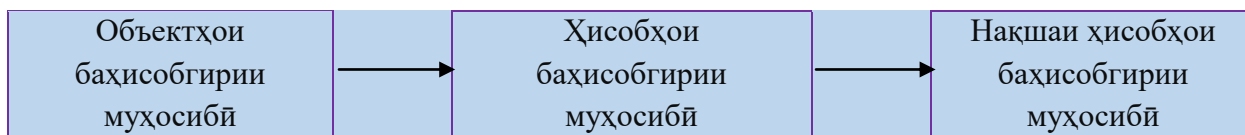
Ба андеаши мо, ақидаҳои дар боло овардашуда татбиқи назарияро ба амалия муқаррар намуда, баҳисобгирӣ объектҳои дақиқро дар назар дорад, ки дар ҳамон корхона мавриди истифода қарор мегирад.

Таҳқиқоти илмии коршинос, муҳосиб ва муҳаққиқи фарангӣ П. Пурра (1676) дар мақолаи худ таҳти унвони баҳисобгирӣ – илм, қайд намудааст, ки «ба рӯҳ осоиштагӣ мебахшад, сарватро ҳифз мекунад ва хушбахтиро тарғиб мекунад ва боварӣ дошт, ки дар ҳисоби муҳосибӣ дебет ва кредит ба ҳамдигар менигаранд, то бубинанд, ки чӣ дохил мешавад дар ҳисоб ва он чӣ дар он боқӣ мемонад» [63, с. 113].

Дар ҳамин асно бо ақидаи комилан мувофиқи академики рус А.Н. Оленин (1810) рӯ ба рӯ шудан мумкин аст, ки навиштааст, «қобилияти пешбурди ҳисобҳои дуруст ва нишон додани ғоида ё зарари ҳақиқӣ аз гардиши ба амал омада ва ниҳоят, ҳамаи инҳоро дар шакли возеҳ пешниҳод кардан лозим аст, то ҳар касе, ки аз ҳисобҳои арифметикӣ огоҳ аст, тавонад онро такрор кунад: ин санъати мустақими муҳосиби бекор аст, ана, бо чӣ илми ӯ ба охир мерасад» [50, с. 5].

Дар шароити кунунӣ идоракунии иқтисодиёти ҷумҳуриро бидуни истифодаи усулҳои махсуси баҳисобгирии муҳосибӣ ва идоракунӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст. Яъне то андозае усулҳои муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва идоракунӣ метавонад дар идоракунии самараноки захираҳои молиявӣ шаффофиятро таъмин намоянд. Аслан низоми баҳисобгирии молиявиро ба сифати унсури асосии истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷетӣ, умуман, корхонаҳои шакли моликиятшон гуногун унвон намудан мумкин аст. Бо ҳамин роҳ таъмин намудани суботи молиявӣ, ба низом даровардани ғайриқобилияти тамоми сохтор ва зерсохторҳои корхона ва ширкатҳо имкон дошта, ҳифзи иҷтимоӣ ва суботи иқтисодӣ имконпазир мегардад.

Мувофиқи таҳлилҳои низоми баҳисобгирии муҳосибӣ баҳисобгирии ҳамаи объектҳои корхонаро дар назар дорад. Дар сурати ворид гардидани объекти нав ба корхона имконият ба вучуд меояд, ки низоми ҳисобгирӣ аз нав такмил дода шавад ва Нақшаи ҳисобҳо бояд аз нав таҳия карда шавад. Мувофиқи таҳлили анҷомдодаи мо бояд ҳолати мазкур чунин сурат гирад (расми 3.3).

Расми 3.3. Робитаи санҷидашавандаи объектҳо ва ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Аз ин ҷо хулоса бармеояд, ки такмили ҳисобҳо яке аз усулҳои муҳими баҳисобгирӣ буда, натиҷаи коркардҳои илмии муҳаққиқони соҳа мебошад. Ба ҳамин монанд, ба вучуд омадани тартиби навишти дутарафа василаи мукаммали баҳисобгирӣ буда, моҳиятан унсури бозғайимии баҳисобгирии иқтисодӣ ва молиявӣ ба ҳисоб меравад. Истифодаи ин усул имкон медиҳад, ки тамоми фаъолияти корхона вобаста аз шакли моликият ба низоми муайян дароварда шавад.

Айни замон ба масъалаи баҳисобгирӣ ва татбиқи ҷанбаҳои гуногуни зикргардида дар кишвари мо аҳамияти махсус дода намешавад ва онҳо дар адабиёти махсус фарогирии муназзам ва мунтазамро ба даст наовардаанд.

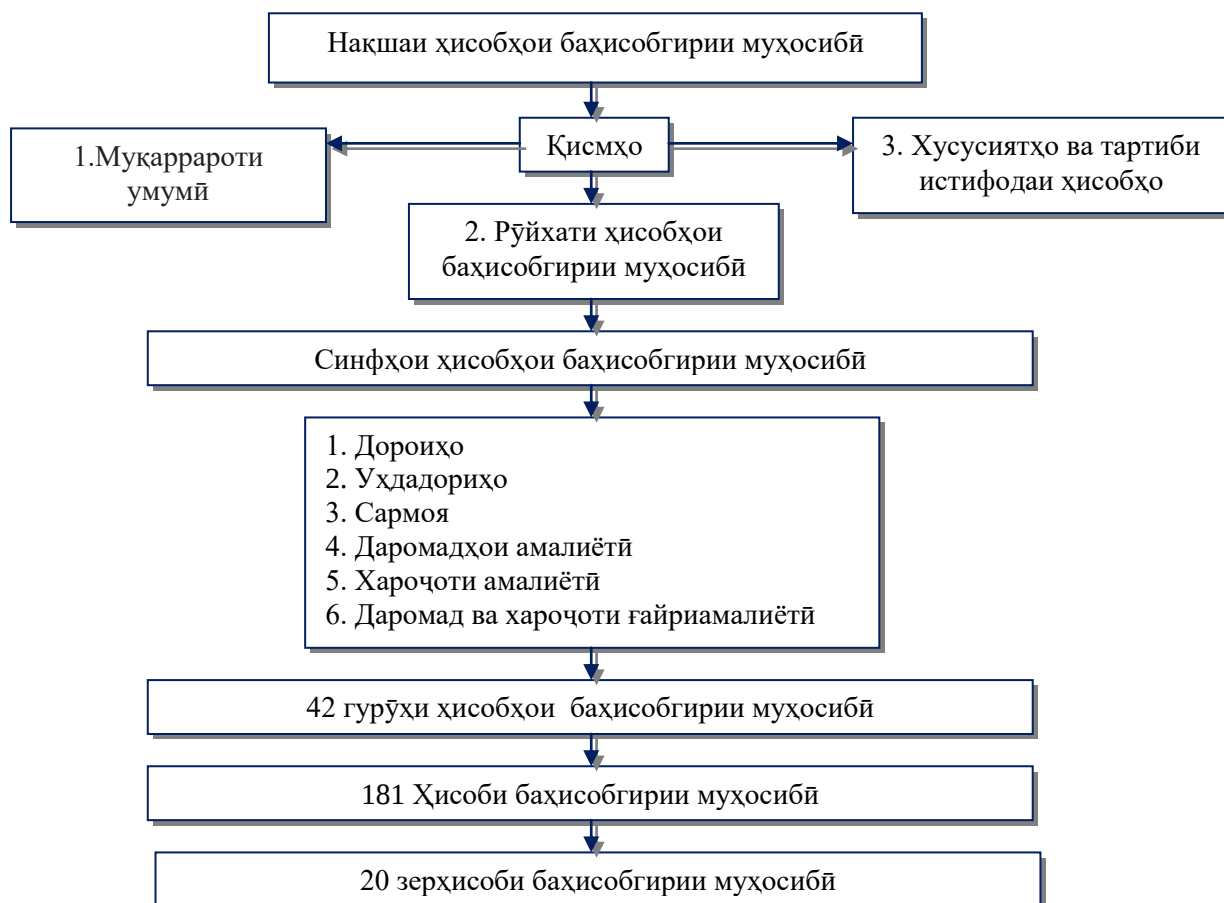
Вазъи имрӯзаи илми баҳисобгирӣ чунин масъаларо ба миён мегузорад, ки то кунун аксарияти корҳои илмӣ омода гардидааст ва ҳимоя карда шудааст, вале мо натавонистем дар самт ба пешравиҳои назаррас ноил гардем.

Дар таҳқиқоти илмии А.А. Мирзоалиев, А.Ҷ. Шаропов чунин қайд шудааст, ки «... Даромади умумӣ камтар аҳамиятнок ба назар мерасад, аммо вай дар муқоиса бо даромади ҳолис назаррас аст. Ҳамин гуна таҳқиқот қобилияти ояндабинии даромад аз амалиёти асосиро, ки дар доираи имконоти афзояндаи назарраси ҷузъҳои муттаҳидшуда ё алоҳида барои фаъолияти амалиётии ширкат барои давраи пай дар пай пешбинӣ наменамояд. Ғайр аз ин, нишон дода шуд, ки ифшои фоида ва зиёни актуарӣ оид ба уҳдадорҳои нафақаи муайяншуда ба пешгӯии даромади ҳолис ва даромади умумӣ дар давраи баъдӣ мушкилоти на он қадар мураккаб ба вучуд меорад. Дар айни замон, ҷузъҳои даромади умумӣ қудрати пешгӯии афзоянда доранд, ки берун аз як давра зиёдтар аст» [102, с. 165].

Муҳаққиқ К.Ю. Тсиганков чунин қайд намудааст, ки «... Унсурҳои зарурии муҳосибӣ ҳамагӯза такмил меёбад ва он «рақам (рамз), ном, дебет,

кредит, гардиш ва тавозун» - ро дар бар гирифта, ҳамаи онҳо мувофиқи адабиёти илмӣ соҳавӣ ба таври мушаххас мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар қатори амалҳои зикргардидаи муҳосибӣ илова намудани майдони фароҳи амалиётӣ муҳим аст. Майдони фароҳи амалиёт бо таъя ба ҳамаи объектҳои корхона созмон дода мешавад ва ба муҳити созгори андозагирии ҳисобҳо алоқаманд буда, дар ҳисоби дебиторӣ ва кредиторӣ дарҷ карда шуда, натиҷаи фаъолияти молиявӣ ва хоҷагидории корхона мебошад» [72, 370 с.].

Ҳоло василаи тақомулотӣ ин чараён таҳаввулотӣ рақамӣ ба шумор меравад ва он принципи шаклгирии нав «навъбандии ҷадид»-ро дар бар гирифта, барои хоҷагиҳо низоми муомилотӣ ва иттилоотӣ таҳлили самаранокро ба вуҷуд меорад.

Расми 3.4. - Нақшаи умумии ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ
Манбаъ: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Ба андешаи мо, ҳамаи бархӯрдҳои илмӣ ироашуда, дар ҳақиқат, аҳаммияти амалӣ доранд ва ба тарҳрезии низоми комилан наву шаффоф эҳтиёҷманд аст.

Тадохули методологии низоми муҳосибот умдатан дар тавзеҳоти илмӣ мо мавриди омӯзиш қарор гирифта, он тариқи «Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирӣ» шаммаи назарногири чунин унсурҳоро инъикос менамояд. Яъне то андозае ин нақшаҳо пурра нестанд ва он ба тарҳрезии тадриҷии меъёрҳои нав алоқаманд мебошад.

Равнақи гуфтумонҳои ироагардидаи ба тадохули объект вобаста дар муқаррароту нигоштаҳои расмӣ, хусусан судури фармоиши Вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сараввал аз 5 марти соли 2004, №2 тасдиқ гардида, мавриди амал қарор дода шудааст. Ин тадобири бомантиқи амалӣ аҳаммияти амалии масоилро бо дарназардошти меъёрҳо ба инобат мегирад. Бо фармони № 41 аз 27 майи соли 2011 ба нақшаи ҳисобҳо тағйироту иловаҳо ворид карда шудааст. Аз ин ҷо хулосаи дақиқ манзур намуда, мепиндорем, ки масоили баҳсталабро танҳо ҳангоми истифодаи меъёрҳои ҳуҷҷати дар боло овардашуда ҳал мебарояд кард. Дар стандартҳои ҷаҳонӣ мо дар чандин ҳолат пешорӯӣ ҳолатҳое мегардем, ки қисми дороиҳои амволӣ нисбат ба қонуниятҳо, меъёрҳои миллӣ фарқият дорад.

Дар шароити имрӯза ташаккул додани амсилаи муосири баҳисобгирӣ муҳосибӣ барои субъектҳои иқтисодӣ ҳамчун заминаи воқеии рушд пазируфта шудааст. Дар ҳақиқат, он тамоми зербинои амалиёти ҳисобгирӣ ва молиявии корхонаро ба инобат гирифта, тартиби мураккаб ё иерархии коркарди иттилоот мебошад ва раванди амалишавии он мувофиқи расми 3.4 сураат мегирад.

Мо дар натиҷаи коркардҳои ғаврии маълумоти мақомоти расмӣ, ширкату корхонаҳои умумимиллӣ ва минтақавӣ, хулосаҳои дақиқро атрофи мутобиқати стандартҳои ҷаҳонӣ нисбат ба қонуниятҳои миллӣ баровардем. Натиҷаи фаъолияти мутамакказ ҳаминро ошкор намуд, ки дар ҳақиқат, байни баъзеи бандҳои он ва қонуниятҳои миллӣ ихтилофи шадид ҷой дорад.

Синфҳои баҳисобгирӣ чунин гурӯҳбандӣ шудаанд: синфҳои 1-3 вобаста ба моддаҳои ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ ва синфҳои 4-6 вобаста ба моддаҳои ҳисобот оид ба фоида ва зарар. Чӣ тавре таҳқиқоти мо нишон дод, дар нақшаи амалкунанда ҳисобҳо вобаста ба даромади умумии дигар, ҳисобҳои баҳисобгирии истехсолӣ ва ҳисобҳои ғайритавозунӣ мавҷуд нестанд. Мо ҳисоби фосилавии 77000 “Маҷмуаи даромад ва хароҷот”-ро ҳамчун синф, ҳисоб ё зерҳисоб ба назар намегирем, зеро ин ҳисоби муваққатиест, ки ҳаргиз бақия надорад. Ба ғайр аз ин, ҳисоби 33400 “Ҳиссаи ақаллият” низ ба сифати синф, ҳисоб ё зерҳисоб баромад намекунад, чунки дар он объектҳои ба ҳисоб гирифта мешаванд, ки бақияшон дар тавозуни алоҳида инъикос намегарданд.

Истифодаи нақшаи ҳисобҳо ва татбиқи унсурҳои таркибии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло ҳам гуногун буда, бояд дар оянда низоми ягонаи татбиқи он тартиб ва қорӣ карда шавад. Новобаста аз ин, дар умум аз рӯйи таҳлили сохторӣ, тартиби таҳияи нақшаи ҳисобҳо ва шакли таҳияи моддаҳои баҳисобгирӣ ба тартиби умумии раванди анҷом додани ҳисобҳо мувофиқат мекунад. Вобаста ба истифодаи нақшаи ҳисобҳо дастурамали муфассал тартиб дода шуда, навиштҳои асосии намунавӣ оварда шудаанд. Ҳамзамон ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ба қисмҳо ҷудо мегарданд. Қисми 2 – юми ҳуҷҷатҳои расмӣ таҳиягардида бояд нақшаи ҳисобҳои баҳисобгириро пурра фаро гирад ва дурустии онҳоро таъмин намояд. Дар ҳамин ҳол ҳамчоякунии нақшаи якуму сеюм метавонад танҳо дар «Дастурамалҳои методӣ оид ба истифодаи Нақшаи ҳисобҳои муҳосибӣ» сурат гирад.

Таҳлили чадвали дар боло овардашуда бар он менигарад, ки ду гурӯҳи ҳисобҳо якдигарро пурра намуда, бо ҳам муҳолиф мебошанд. Вале ҳамаи амалиёти муҳосибӣ дар ҳисоби 2 ба таври нақша оварда шудааст, ки тариқи он амалиёти бештари баҳисобгирии муҳосибӣ анҷом дода мешавад. Вале ҳангоми баррасӣ дарк намудан мумкин аст, ки нақшаи ҳисобҳо ҳамчун санади ҳуқуқӣ мебошанд ва он дар навбати худ, ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешавад:

Ҷадвали 3.10. - Нақшаи кулли БМ*

Ҷузъҳои марказии он таснифот аз рӯи 3 гурӯҳ:			Ҷузъи таснифотию ҳамгирӣ аз рӯи 7 гурӯҳи ҳисобҳо						
I. Муқаррароти умумӣ	II. Рӯйхати ҳисобҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ	III. Хусусиятҳо ва тартиби истифодаи ҳисобҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ	1. Дороиҳо	2. Уҳдадорӣҳо	3. Сармояи худӣ	4. Даромади амалиётӣ	5. Харочоти амалиётӣ	6. Даромад ва харочоти ғайриамалиётӣ	7. Ҳисоби муваққати маҳкамкунӣ даромад ва харочот

***Сарчашма:** таҳияи муаллифи диссертатсия.

❖ тартиби барӯйхатгирии фаврӣ ва анҷомдиҳии баҳисобгирӣ мувофиқи меъёрҳои методологии дар санадҳои расмӣ ва адабиёти илмӣ дарҷгардида;

❖ тартиби барӯйхатгирӣ ва анҷомдиҳии баҳисобгирӣ дар шакли муназзам;

Равандҳои фарогирӣ ва таҳлили воқеии ҳолати мазкур собит менамояд, ки нақшаи ҳисобҳои муҳосибӣ ҳилофи нақшаи кории ҳисобҳои баҳисобгирӣ аст. Фарқияти асосии низом дар он асоснок карда мешавад, ки ҳарду нақша ҳам аз рӯи нақшаи сохторӣ ва хусусиятҳои зерин чудо карда мешавад:

1. Вобаста ба тафсири якум (I. Муқаррароти умумӣ, II. Рӯйхати ҳисобҳои баҳисобгирӣ, III. Хусусиятҳо ва тартиби татбиқи ин ҳисобҳо).

2. Вобаста ба тафсири дуюм, ин ҳам дар нақшаи якум (I. Рӯйхати ҳисобҳои баҳисобгирӣ).

Дар умум, ҳамаи онҳо мақсаду мароми ҳисобҳои муҳосибиро фаро гирифта, пояи бозғатимоди таъминоти иттилооти муҳосибӣ барои истифодабарандагони гуногун мебошад.

Ба ҳамин монанд, НХБМ барои ҷамъбасти маълумот дар бораи фарсудаҷавӣ ва истеҳлоки дороиҳои гуногун 10 зерҳисобро дар бар мегирад (11100 «Фарсудаҷавии воситаҳои асосӣ» (Ҷамъ 8 зерҳисоб), 11290 «Сарфҷавии ҷамъшудаи захираҳои табиӣ», 11390 «Истеҳлоки ҷамъшудаи дороиҳои ғайримоддӣ». Аммо, бо татбиқи стандартҳои байналмилалӣ, аз

ҷумла СБҲМ (IAS) 36, ҷорӣ шудани муқаррароти СБҲМ (IFRS) 9 зарурати ба ҳисоб гирифтани камнархшавии дороиҳои моддӣ ва ғайримоддӣ дарозмуддат, тағйирёбии арзиши одилонаи воситаҳои молиявӣ ба миён омад. Ҳамаи инро ба инобат гирифта, дар идома пешниҳоди мо чиҳати тасҳеҳи зерҳисобҳои махсуси “Камнархшавии арзиш” ва “Тасҳеҳи арзиши одилона”, ки фарқи миёни фаҳмишҳои ҷорӣ ба ҳисобгирии дороиҳои дарозмуддат ва тафсири пеш аз ислоҳот аст, манзур мегардад. Камнархшавии воситаҳои асосӣ ин гум кардани арзиши тавозунӣ бо таъсири омилҳои бозорӣ мебошад ва онро набояд ҳамчун фарсудашавӣ шинохт. Яъне дороиҳои корхона вақте ки муҳлати истехлокаш ба итмом мерасад, он саҳми корхонаро барои нигоҳ доштани устувории эътимодноки молиявӣ таъмин карда наметавонад. Ба ҳамин монанд, ба таври мушаххас арзёбӣ намудан мумкин аст, ки ҳӯрдашавии воситаҳои асосӣ раванди физикӣ буда, ҷанбаи иқтисодӣ дошта, дар маҷмӯъ, тағйири нархи бозорӣ ва аз тарафи дигар, аз даст рафтани арзиши тавозунӣ бо таъсири омилҳои дигар мебошад. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ба ҳисобгирии алоҳидаи камнархшавии арзиши дороиҳои дарозмуддат мувофиқи мақсад аст.

Сиёсати ба ҳисобгирии корхона унсури низоми танзимкунандаи ба ҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ба ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 март соли 2011, № 702 корхона қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бораи ба ҳисобгирии муҳосибӣ, санадҳои меъёрии мақомоти танзимкунандаи ба ҳисобгирии муҳосибӣ идора мекунанд, ба роҳ мемонанд, амалӣ мекунанд, дар фаъолияти ҳеш ҳангоми гузаронидани амалиёт озода, мустақил мебошад. Низомнома оид ба ба ҳисобгирии муҳосибӣ «Сиёсати ба ҳисобгирии корхонаҳо» (УПП 1/99), ки бо судури фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 сентябри соли 1999, № 135 рӯйи қор омадааст, масоили мақсадноки ташкили ба ҳисобгирии муҳосибиро дар асоси принцип ва меъёрҳои махсус: «маҷмуи усулҳои ба ҳисобгирӣ - мушоҳидаҳои аввалия, арзиш, андозагирӣ, гурӯҳбандии ҷорӣ ва ҳулосаи

умумии далелҳои фаъолияти иқтисодиро дар бар мегирад», муқаррар гардидааст.

Дар ҳуҷҷатҳои расмӣ соҳавӣ чунин қайд гардидааст: «... Агар захираҳо дар натиҷаи амалиёт бо асъори хориҷӣ харида шуда бошанд, арзиши онҳо ба андозаи мубодили маблағи харҷшудаи арзи хориҷӣ аз рӯйи қурби баҳисобгирии БМТ дар санаи гузаронидани амалиёт дар дебити ҳисобҳои 10700 дар мукотибот бо ҳисобҳои мувофиқи ҳисоббаробаркунӣ инъикос мегардад. Ҳангоми тағйирёбии қурби асъор арзиши аслии захираҳои ба ҳисоб гирифташуда аз нав ҳисоб карда намешаванд, ба истиснои беқурбшавии зиёди асъор ҳангоми мавҷудияти қарздорӣ пӯшониданашуда аз рӯйи ҳисобҳо барои пардохт барои масолиҳ ва набудани ҳечиронӣ аз рӯйи онҳо. Бар замми ин арзиши захираҳои харидашуда метавонад иловатан ба маблағи пайдошудаи фарқияти қурбӣ дар дебити ҳисоби мувофиқи баҳисобгирии захираҳои моддию молӣ дар мукотибот бо ҳисоби 22010 «Ҳисобҳо барои пардохт» зиёд (афзун) карда шавад» [5, с. 24].

Нақшаи корӣ ба ҳуҷҷатҳои низомӣ танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба сатҳи ташкилот тааллуқ дорад. Он бояд аз тарафи ташкилот на камтар аз панҷ соли пас аз соли охирин, ки барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ истифода шудааст, нигоҳ дошта шавад.

Равишҳо барои ташаккули нақшаи кории ҳисобҳо бо андозаи ташкилот, дараҷаи автоматизатсия, ҳолати баҳисобгирии муҳосибӣ, салоҳияти кормандони баҳисобгирии муҳосибӣ ва дараҷаи рушди баҳисобгирии идоравӣ муайян карда мешаванд. Ғайр аз он, омезиши параметрҳои мазкур аҳаммияти махсус дорад.

Дар нақшаи ҳисобҳо на танҳо ҳисобҳо, балки зерҳисобҳои даромадӣ низ ба танзим дароварда мешавад (аз латинии *sub* - зер; муносибати тобеият, вобастагиро ифода мекунад). Дар зери мафҳуми зерҳисоб ҳисоби мушаххаскунандаи гурӯҳи ашёҳои сатҳи поёнтар аз ҳисоби баҳисобгирии муҳосибӣ фаҳмида мешавад, яъне ҳаммонандие, ки ба он вобаста аст (аз латинӣ - *identifico* - ман муайян мекунам).

Илова ба ҳисобҳо ва зерҳисобҳо, дар ҳар як нақшаи корӣ рӯйхати хусусиятҳои таҳлилӣ пешниҳод карда мешаванд. Дар зери мафҳуми таҳлил аломатҳои ишора мешаванд, ки объектҳои баҳисобгириро тавсиф мекунанд, ба истисноӣ ҳаммонандкуниҳо (идентификатор). Идентификатор ё ҳаммонандии ҳисобҳо дар шароити кунунӣ як масъалаи баҳсталаби илмӣ мебошад. Дар он аксарияти ҳисобҳо бо ҳам мувофиқ гардонида мешаванд ва дар ин маврид амалиёти муҳосибӣ дуруст гузаронидашуда муқаррар карда мешавад.

Баъзан маҷмуи тамоми хусусиятҳои алоҳидаро таҳлил меноманд. Дар баъзе ҳолатҳо, истилоҳи «таҳлил» нисбат ба тамоми нишонаҳо, ки объектҳои баҳисобгириро шарҳ медиҳанд, васеътар истифода бурда мешавад.

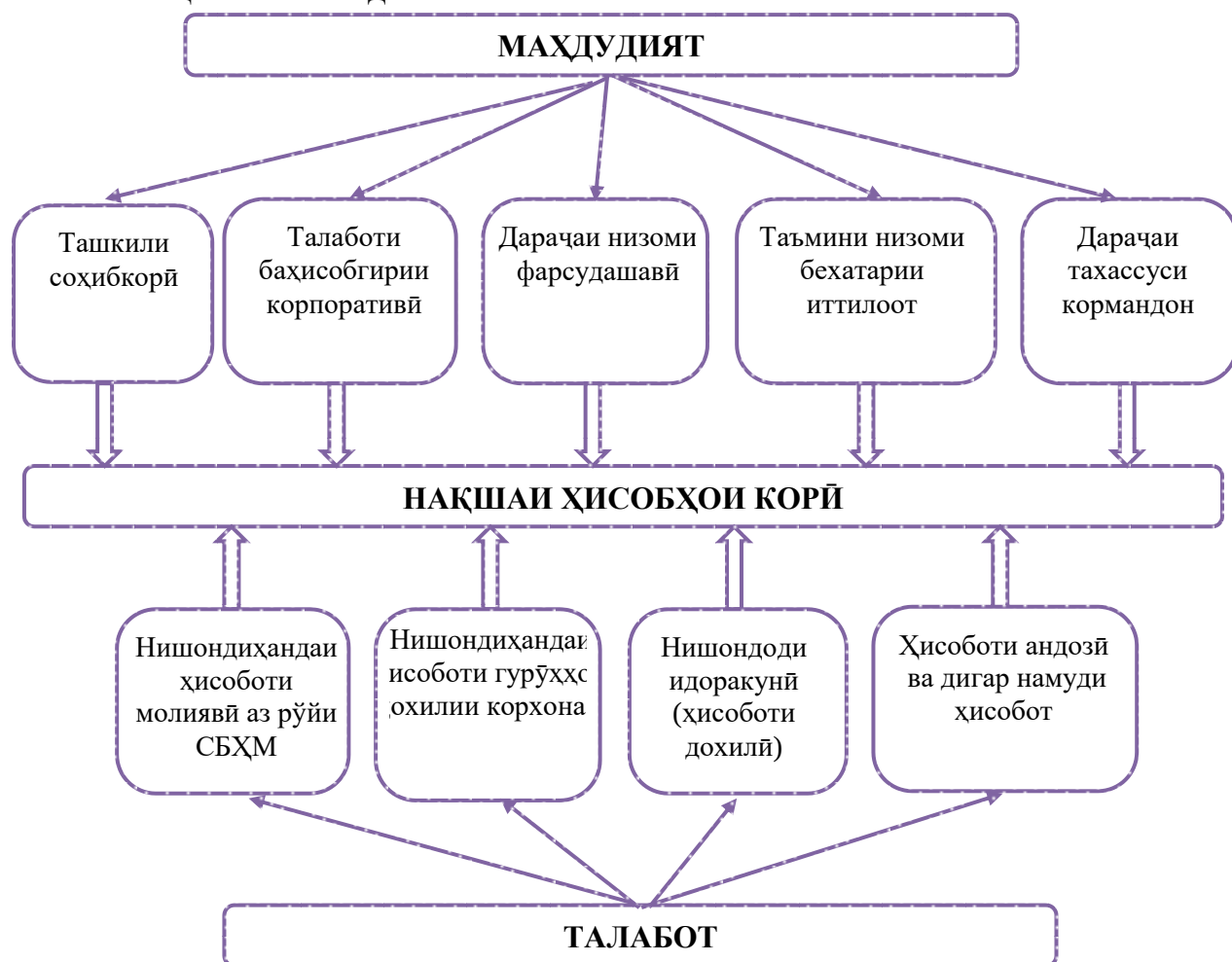
Воридшавӣ ба низоми хусусиятҳои таҳлилӣ шартӣ зарурӣ ба ҳисоб меравад. Ҳангоми сохтани низоми иттилоотии баҳисобгирӣ ҳамеша равшан буд, ки танҳо бо ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ қаноат кардан имкон надорад, дақиқтар - ҳисобҳо ҳамчун муайянкунандаи гурӯҳи объектҳо паҳн карда намешаванд. Гурӯҳҳо тавзеҳи худро тақозо мекарданд, аммо огоҳӣ аз принсипҳои фаъолияти низомҳои иттилоотӣ дар асри 19, вақте ки ин мушкил концептуалӣ буд, дар ҳолати пайдоиш қарор дошт. Усули иерархии инъикоси иттилоот интихоб карда шуд: ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун идентификаторҳои сатҳи болоӣ, зерҳисобҳо – ҳамчун идентификаторҳои сатҳи пешоянд ва нишонаҳои таҳлилӣ - ҳамчун пасттарин тасаввур карда мешуданд.

Ҳамин гуфтаҳои дар боло овардашударо ба инобат гирифта, дар идома варианти шабакавии печида (иерархӣ)-еро ки солҳои 1800 ба вуҷуд омадааст, то кунун мавриди таваҷҷуҳи коршиносон ва муҳаққиқон қарор дорад ва ҳоло ҳам татбиқи онро истисно намеkunанд. Ҳамин тавр, аломатҳои таҳлилӣ бо ҳисобҳои кулӣ - ҳисобҳо ва ҳисобҳои ҷузъии муҳосибӣ муқобил гузошта мешуданд.

Тамомияти ҳисоби мазкур дар асоси қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин инъикос гардидааст: «ҳисоби маҷмуи – зимнан раванди баҳисобгириро мувофиқи шакли моликият ва дигар унсурҳои махсуси амалиётӣ вобаста ба дигар таснифот, ки дар баҳисобгирии кулӣ пеш бурда

мешавад; баҳисобгирии таҳлилӣ - баҳисобгирӣ, ки дар ҳисобҳои баҳисобгирии инфиродӣ, моддӣ ва дигар ҳисобҳои таҳлилии баҳисобгирии муҳосибӣ пеш бурда мешавад, ки маълумоти муфассалро дар бораи амвол, уҳдадориҳо ва амалиётҳои хоҷагӣ гурӯҳбандӣ мекунад» [1].

Корхонаи хурд, эҳтимолан, ҷадвали муқаррарии ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибиро истифода мебарад, дар ҳоле ки ҳамеша имконияти ҷо ба ҷо кардани гардиши ҳуҷҷатҳо аз рӯйи ҷадвали интихобшудаи ҳисоб мавҷуд аст. Аз эҳтимол дур аст, ки як корхонаи бузург бисёрҷабҳа бо таҳаввулоти маъмулӣ фаъолият кунад. Ҳангоми истифодаи дилхоҳ низоми баҳисобгирӣ, тасхеҳи инфиродӣ барои тасмимҳои стандартӣ ба ниёзҳои созмон тақозо мешавад.

Расми 3.5. - Раванди ташаккули нақшаи кори ҳисобҳо
Сарчашма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Корхонаи хурд бо миқдори ками амалиётҳо метавонад дар ҳисобҳои ҷузъии кушодашудаи ҳисобҳои кулӣ вазъи тамоми амалиётҳои тиҷоратиро инъикос кунад. Дар ташкилоти калон чунин усулҳо истифода бурдан ғайриимкон аст, зарур аст, ки ба кушодани ҳисобҳои иловагии таҳлилӣ, пешбурди картотекаҳои иловагӣ муроҷиат кард.

Азбаски қоидаҳои баҳисобгирии муҳосибии ҳамаи амалиётҳои хоҷагидорӣ бояд дар ҳисобҳо навишта шаванд, умқи баҳисобгирии таҳлилӣ аз қобилияти ташкилот барои коркарди миқдори дахлдори маълумот (баҳисобгирии муҳосибӣ) вобаста аст. Низоми хуб сохташудаи ҳисобҳои таҳлилӣ метавонад чараёни коркарди иттилоотро бо мақсади тартиб додани ҳисоботи идоракунӣ, оморӣ ва андоз муносиб гардонад. Бо вучуди ин, низомҳои автоматикунонидашуда, ки сатҳи баланди таҳлилро нигоҳ медоранд, хеле гарон мебошанд ва харидории он аз тарафи корхонаҳои хурд аз эҳтимол дур аст.

Ба андешаи мо, қабл аз таҳияи нақшаи кории ҳисобҳо, тамоми параметрҳоеро, ки ба интихоби усули ташкили низомии баҳисобгирии таҳлилӣ таъсир мерасонанд, бодикқат таҳлил кардан зарур аст, зеро таркиб ва сохтори нақшаи корӣ аз бисёр ҳолатҳо вобаста аст. Талаботе, ки мо метавонем ба ҷадвали кории баҳисобгирӣ пешниҳод кунем ва маҳдудиятҳо дар сохти он дар расми 3.5 нишон дода шудаанд.

Доир ба тартиби нақшаи ҳисобгирӣҳои молиявӣ ҳанӯз аз 27.05.2011 таҳти № 41 фармоиши Вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба нақшаи ҷорӣи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва молиявӣ, ки ҳолати молиявии ширкату корхонаҳоро тасниф менамояд як қатор маводҳои муътамади илмӣ омода ва ба нашр расонида шудаанд. Аксарияти муҳаққиқону коршиносон таҳияи нақшаи нави ҳисобҳо ро пазируфтаанд, вале аксарияти онҳо қайд намудаанд, ки нақшаи мазкур бояд ҳисобҳои яклухтӣ (кулӣ) ва зерҳисобҳо (ҷузъӣ)-ро бояд мувофиқи нақшаи пешбинишудаи тасдиқгардида ба инобат гирад.

Ба ақидаи мо, чунин мавқеъ ба меъёрҳои қонунгузорӣ оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқат намекунад. Ба ҳамин монанд қонунгузории мазкур нисбат ба фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми баландтар дорад, чадвали кории талабот тибқи талаботи муосир ва пуррагии баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ таҳия карда шудааст [1]. Дигар ҷанбаи масоил оинномаи махсус чиҳати истифодаи Нақшаи ҳисобҳо буда, бо фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон расман тасдиқ ва шарҳи худашро дарёб намудааст, анҷом додани ин ду шакли баҳисобгириро инъикос менамояд, амалӣ кара мешавад. Яъне, агар ҳангоми амалисозии ҷаъолияти хоҷагидорӣ аз тарафи ташкилот зарурати истифодаи ин ё он ҳисобҳои алоҳида лозим набошад, онҳо ба чадвали кории ҳисобҳо дохил карда намешаванд. Масалан, як ширкати тиҷоратӣ метавонад ҳисобҳоро дар таркиби ҳисобҳои кулӣ дохил накунад: «Мол» ва «Маржаи савдо».

Масъалаи дигаре, ки барои ташкилот муҳим аст, қобилияти ҷорӣ намудани ҳисобҳои иловагии кулӣ мебошад. Мувофиқи дастурҳо оид ба истифодаи нақшаи ҳисобҳо, ки бо фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст, барои баҳисобгирии амалиётҳои мушаххас, ташкилот метавонад дар мувофиқа бо Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нақшаи ҳисобҳо ҳисобҳои иловагии кулӣ бо истифодаи рақамҳои ҳисоб илова кунад. Аммо ин меъёр хеле содатар ба назар мерасид. Корхонаҳо метавонистанд бо Вазорати молия ё мақомоти дигар ворид кардани ҳисобҳои иловагии куллиро ҳамоҳанг созанд.

Бе мубоҳисаҳо дар бораи яктарафа ва қонунӣ будани меъёрҳои батанзимдарорандаи истифодаи ҳисобҳои кулӣ, мо танҳо ба он таваҷҷуҳ мекунем, ки тартиби мувофиқасозӣ ба таври меъерӣ муқаррар нашудааст. Масалан, маълум нест, ки он хусусияти иҷозатдиҳӣ ё огоҳнамой дорад ё не. Муҳлати ба мувофиқа расонидани истифодаи ҳисобҳои кулӣ аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба нақшаи корӣ аз категорияи озод ворид шудааст, маълум нест.

Ба назари мо, чунин ҳамоҳангсозӣ на танҳо бо сабаби номуайянии тартибот зарур нест. Дар иқтисоди мутамарказонидашуда, нақшаи ҳисобҳо (то соли 1991) фарогири «дастури ягона» ва муътамаде, ки маҳаки воқеии анҷом додани баҳисобгирии муҳосибиро бозгӯӣ менамуд, ба таври амали методологияи татбиқи аснод, методҳои қаблан тарҳрезиишудаи замони шуравиро дар бар мегирифт. Ҳамин гуна ин фармоишот ва дастурҳо ҳамчун василаи ташкили ҳисоботҳо ба миён омада, ҳуҷҷати мазкурро пурра мекунад. Нақшаи ҳисобҳои соли 1991 чун нақшаи ҳисобҳои қаблӣ, ки асосан дар солҳои аввали фаъолият бартарият доштанд, дар худ амалан ҳуҷҷати амали мустақимро таҷассум мекард, яъне дастуруламали барои истифода хатмӣ буд. Дар натиҷа, тадриҷан низоми танзимкунандаи баҳисобгирӣ ташаккул ёфт. Аз соли 1999, ПБУ 1/99 «Сиёсати баҳисобгирии корхона» дар амал татбиқ карда шуд, ки он ба таври зайл таъсис дода шудааст: «Асноди қонунгузориҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, ки қисми таркибии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буданд, методологияи анҷомдиҳии баҳисобгирии муҳосибӣ доир ба нақшаҳо пазируфта набошад ҳам, ҳангоми таҳияи сиёсати баҳисобгирӣ, корхона усули муносиби худро бо дарназардошти низомномаи мазкур ва дигар санадҳо оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ таҳия менамуданд». Меъёри муқарраршуда дар ПБУ 1/99 «Сиёсати баҳисобгирии ташкилот» - и амалкунанда ҳифз карда шудааст. Мутобиқи ПБУ 1/99, усулҳои истифодаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ба усулҳои баҳисобгирӣ алоқаманд аст. Ба ақидаи мо, дар айни замон, мувофиқи мантиқи ПБУ 1/99, қорӣ намудани ҳисобҳои иловагии қуллӣ ҳамчун усулҳои нави баҳисобгирӣ ҳамоҳангсозиро бо Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо намекунад. Ҳамзамон, он бояд ҳангоми ташаккули (интиҳоб ва асосноккунии) сиёсати баҳисобгирии корхона ба назар гирифта шавад.

Ҳоло мо таркиби ҳисобҳои таҳлилии нақшаи қорӣ ҳисобҳо ва қобилияти тағйир додани ин ҳисобҳоро вобаста ба баҳши соҳавии ташкилот таҳлил мекунем. Якум, ҳисобҳои таҳлилӣ бо мақсади тафсилоти маълумоти дар ҳисоби

куллӣ навишташуда кушода мешаванд ва дуом, дар зери мафҳуми калимаи «ҳисоб» на ҳама вақт ягон рақам дар назар дошта мешавад.

Масалан, ташкилот барномаи баҳисобгириро истифода мебарад, ки имкон медиҳад дафтари амалиётҳои хоҷагӣ бо истифодаи сатҳи дукаратаи таҳлил пеш бурда шавад. Ду ҳолатро муқоиса мекунем, вақте ки корхона нақшаи кориро бо истифодаи як сатҳи таҳлил ва ду сатҳи баҳисобгирии воситаҳои асосӣ таҳия кардааст. Дар ҳолати якум, ба сифати аломати таснифот воситаҳои асосӣ интихоб шудаанд. Дуом: сатҳи якум – навъи воситаҳои асосӣ, дуом – мавқеи ҷойгиршавии воситаҳои асосӣ. Ҳамин тариқ, муқарра намудан мумкин аст, ки корхона зиёда аз даҳ зерсохтор дорад. Ба ин монанд ҳисоби ҷорӣ ва аввалиндараҷа барои компютерҳои ширкат анҷом дода мешавад. Марҳилаи аввали баҳисобгирӣ амалиёт якум дар дафтари муомилот инъикос карда мешавад. Дар ҳолати дуом – маҷбур мешаванд 10 чунин гузориш кунанд. Бояд ба он таваҷҷуҳ кард, ки варақаҳои воситаҳои асосӣ, ки дар он ҷойгиршавии объект нишон дода мешаванд, бояд ҳам дар ҳолати аввал ва ҳам дуом пур карда шаванд.

Ҳоло муайян мекунем, ки ташкилотҳо дар баҳши ташаккули ҳисобҳои таҳлилий дар ҷадвали кории ҳисобҳо кадом ҳуқуқҳоро доранд.

Дар асоси бандҳои дар қонунгузорӣ дарҷгардида - рӯйхати низомноки ҳисобҳои куллии баҳисобгирии муҳосибӣ ба ҳисоб мераванд. Мақомоте, ки дар доираи қонун барои батанзимдарории баҳисобгирии муҳосибӣ ҳуқуқ доранд, дар доираи салоҳияти худ ҷадвалҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва дастурҳои истифодаи онҳоро таҳия ва тасдиқ мекунанд.

Ҳамин тавр, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳуқуқи ба танзим даровардани баҳисобгирии муҳосибӣ маҳз ба ӯ дода шудааст, низоми ҳисобҳои куллиро тасдиқ мекунад. Аз ин рӯ, зерҳисобҳои дар ҷадвали ҳисобҳо нишондодашуда, ба назари мо, ҳамчун тавсияшаванда баррасӣ карда мешаванд.

Нақшаи ҳисобҳо, ки Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ кардааст, ҳисобҳои стандартӣ кулӣ (ҳисобҳои дараҷаи якум) ва ҳисобҳои

чузъй (ҳисобҳои тартиби дуюм)-ро дар бар мегирад. Ғайр аз он, дастурҳо оид ба истифодаи нақшаи ҳисобҳо барои ҳисобҳои кулӣ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна баҳисобгирии таҳлилӣ гузаронида мешавад. Ҳангоми таҳияи низоми баҳисобгирии таҳлилӣ ташкилот, ба назари мо, бояд ҳолатҳои зеринро ба инобат гирад:

1. Агар як объекти баҳисобгирӣ бо истифодаи ду ҳисоб ҳисоб карда шавад, пас тавсия дода мешавад, ки ҳамин гуна таҳлил дар ҳисобҳои баҳисобгирӣ низ ташкил карда шавад. Қорӣ кардани таҳлилҳои якхела дар ҳисобҳои 11000 «Воситаҳои асосӣ» ва 11100 «Ғуншавии фарсудашавии воситаҳои асосӣ» мантиқӣ аст. Ин имкон медиҳад, ҳангоми омода кардани ҳисобот раванди ташаккули арзиши боқимондаи воситаҳои асосӣ аз рӯйи намудҳо ва гурӯҳҳо сода карда шавад.

2. Дар вақти таҳияи рӯйхати зерҳисобҳо, тавачҷуҳи асосиро ба асосҳои таснифот додан зарур аст, ки мувофиқи он таснифоти ҳисобҳо гузаронида мешавад.

Дар ин ҳолат ба сифати заминаи таснифот дар як вақт якҷанд аломатҳои зерин гузаронида шудааст:

- ❖ ин тафсилот минбаъд дар истифодаи тамоми дороиҳои дар ихтиёри корхонабуда амалӣ карда мешавад;

- ❖ тартиби дастрасии маҳсулот ва хизматрасониҳо, дигар ашёҳои зарурии корхона;

- ❖ тартиби баҳисобгирии амволӣ - тавассути интиқоли ҳайвоноти хурд ба рамаи асосӣ ва бо роҳи харидории ҳайвоноти калон.

Агар дар ин ҳолат ба назар гирифта шавад, ки

- ❖ чорво ба дороиҳои биологӣ дохил мешавад;

- ❖ қитъаҳои замин, инчунин объектҳои идоракунии ҳифзи табиат дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» аз 18 июли соли 2017 № 1449 ҳисобида мешаванд;

- ❖ дар зери мафҳуми ба даст овардан, дастрасии бевоситаи афзорҳои зарурии корхона фаҳмида мешавад;

Ҳамин тариқ, ҳамон ташкилоте, ки сиёсати ҳисобдориро таҳия мекунад, ба маънои васеъаш метавонад муайян кунад – чӣ гуна идоракунии баҳисобгирӣ нақшаи кори ҳисобҳоро тасдиқ мекунад, инчунин ба таври методикӣ оқилона дар сиёсати ҳисобдорӣ дарҷ менамояд, ки тарзи дуруст нигоҳ доштани баҳисобгирии амвол, уҳдадориҳо ва муомилоти кориро мувофиқи фаъолият ва низоми ҳисобҳои кушода, ки дар нақшаи корӣ ҷой шудаанд, пеш мебарад, яъне баҳисобгирии муҳосибӣ дар сатҳи микро чӣ гуна идора карда шавад.

ХУЛОСАИ БОБИ 3

1. Дар шароити муосир нақшаи ҳисобҳои молиявӣ идоракунии, баҳисобгирии стратегӣ, ҳамаи сарчашмаҳо ва унсурҳои нақшаи ҳисобҳоро пурра мегардонанд. Дар ин маврид тамоми дороиҳои корхона, ки заминаи асосии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ба инобат гирифта мешавад. Раванди баҳисобгирии муҳосибӣ ба гурӯҳи зерин чудо карда мешавад: анъанавӣ, идоракунии молиявии мустақил, назорат ва идоракунии баҳисобгирии интегралӣ ва идоракунии сарчашмаҳои бавучҷудоии иттилооти молиявӣ муҳосибӣ. Дар раванди анҷом додани таҳқиқот ҳамаи унсурҳои дар боло овардашуда ба инобат гирифта шуда, дар мисолҳои мушаххас татбиқи онҳо нишон дода шудааст.

2. Амсилаи мавҷудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва молиявии таҳияшудаи баҳисобгирии молиявии «Низоми нақшаҳои ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ» мувофиқи унсурҳои махсус амалӣ карда мешавад, ки дар кори диссертатсионӣ дар бандҳои мушаххас оварда шудааст. Тафсилоти мазкур дар шароити имрӯза ҳаматарафа баррасӣ карда мешавад ва бояд тамоми ҷанбаҳои фаъолияти корхона маҳз бо ҳамин хусусиятҳо амалӣ карда шавад, ки дар аввал ва охири давраи андозбандишаванда тартиб дода шудааст.

3. Амсилаи пешбинишудаи раванди баҳисобгирии муҳосибӣ «Низоми нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунии» ном дошта, дар асоси он тамоми объектҳои ҷорӣ корхонаро ба танзими самараноки молиявӣ ворид намудан

мумкин аст. Дар ин асос тамоми чораҳои имконпазири молиявии ширкат на танҳо идора, балки ба мизони муайян дароварда мешавад. Дар кори диссертатсионӣ дар асоси агрегатҳои махсуси баҳисобгирии муҳосибӣ дороиҳои ширкат ба нақша гирифта мешавад ва ин аснод мояи асосии баҳисобгирии молиявӣ ва муҳосибӣ мебошад, ки яке аз ҳадафҳои асосии кори мазкур мебошад.

4. Моделҳои «Низомии нақшаҳои баҳисобгирии идоракунии ҳисобҳо» низомии нишондиҳандаҳои баҳогузорино дар бар мегиранд. Ҳамин тариқ, нақшаи махсуси баҳисобгирии муҳосиби фарогирӣ марказҳои масъулият ва ғайра (низомҳои баҳисобгирии мустақили идоравӣ ва стратегӣ), дигар низомҳои функционалии корхона бо дарназардошти ҳамаи унсурҳо ва амсилаҳои мавҷуда. Воситаҳои муҳандисии муҳосибӣ дар методологияи таҳияшудаи низомии идоракунии ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунӣ барои ҳалли фаъли се масъала истифода бурда мешаванд.

5. Истифодаи ҳамаи дастгоҳҳои идоракунӣ ва дар амал татбиқ намудани ҳисоботи молиявии корхона. Ин тартиби кор дар аксарияти корхонаҳо истифода бурда мешавад. Аммо дар раванди ҳисоб ошкор гардид, ки баъзе унсурҳо нисбат ба баҳисобгирии уҳдадориҳои корхона номукамал мебошад. Барои ҳамин ба мо муяссар гардид, ки фикру мулоҳизаҳои худро атрофи ин ҷанбаи масоил пешниҳод намоем.

6. Модели то кунун мавҷудаи баҳисобгирӣ гарчанде тамоми бахшҳои ҳисобхоро фаро гирифтаанд, ҳоло ҳам ба талаботи низомии баҳисобгирии СБҲМ мутобикат намеkunанд. Барои ҳамин дар таҳқиқоти мо анҷомдиҳии ҳисобот ва ироаи иттилооти воқеӣ ва мантиқӣ, пешгирии хатарҳои, ки дар натиҷаи шиддатнокии молиявӣ ба вучуд меоянд, мавриди таҳқиқи васеъ қарор дода шудааст.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ таҳқиқот

1. Таҳқиқи ҳаматарафаи адабиёти илмӣ ба соҳаи муҳосибот бахшидашуда гувоҳи он аст, ки баҳисобгирии муҳосибӣ ба қатори илмҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ шомил шуда, тамоми падида ва зухуроти молиявии ширкат бо ёрии он баррасӣ ва ҳаллу ҷалб карда мешавад. Дар тури асрҳо намудҳои молиявӣ, андозӣ, маъмурӣ, стратегӣ, экологӣ ва дигар шаклҳои баҳисобгирӣ таъсис дода шуда, ҳамеша аз ҷониби ҳам кормандони соҳаи назария ва ҳам муҳосибони амалия тақмил дода мешаванд [8-М]; [11-М].

2. Иҷбот карда шудааст, ки сохтори ташкилии таҳлили низомӣ нақшаи ҳисобхоро дар шакли чор блоки ба ҳам алоқаманд пешниҳод кардан мумкин аст: ин концепсия ва модели блоки ба ҳам алоқаманд, ки раванди шаклгирӣ ва рушди низомӣ нақшаи ҳисобхоро ташкил медиҳад; ин равандиҳои якҷоякунӣ, ки дар базаи сохторикунонии нақшаҳои ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ фаъолият мекунад; ин сатҳи таҳлилкунандаи нақшаи ҳисобҳо; ин функсияҳои идоракунонӣ, ки дар заминаи нақшаҳои ҳамгироишудаи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ, идоракунонӣ ва стратегӣ самтҳои мушаххас ҳал карда мешавад [2-М]; [4-М]; [7-М].

3. Бо дарназардошти шароити феълӣ, ки мавҷудияти як қатор амсилаҳо ва стратегияи рушди корхонаро ҳангоми баҳисобгирии молиявӣ, идоракунонӣ, андозӣ истинно намекунад, мо вижагиҳои низомӣ зертаҳқиқро андӯхта, тамоми ҷанбаҳои онро баррасӣ ва мушкилоти вучуддоштаро ошкор намудем. Дар асоси омӯзиши корҳои илмӣ Г. Блерон ва К. Кэфер аз ҷониби мо гурӯҳҳои намунавӣ нақшаи ҳисобҳо пешниҳод шуданд, ки аз 10 гурӯҳи ташаккулдиҳандаи натиҷаҳои молиявӣ иборат аст [5-М]; [10-М]; [19-М].

4. Дар асоси таснифоти ҳисобҳо муқаррар карда мешавад, ки кадом нишондиҳандаҳо метавонанд дар ин ё он ҳисобҳо ба даст оварда шаванд ва муайян карда шаванд, ки кадом ҳисобҳо барои инъикоси пурраи фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаи мазкур заруранд. Он на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки амалӣ низ дорад: бо донишмандони таркиби умумии наваҳои гуногуни

ҳисобҳо фаҳмидан осон аст, ки ин ё он ҳисоб чӣ гуна истифода мешавад [4-М]; [8-М].

5. Дар асоси таҳлили концепсияҳои гуногун мо мафҳуми нақшаи ҳисобҳоро таҳия кардем, ки шаш мавқеи зерини муайянкунандаи оптикаи нақшаи ҳисобҳоро дар бар мегирад: самтҳои рушд, ки ба ташкили ҷадвали ҳисобҳо таъсир мерасонанд; муайянкунандаи аломатҳои концептуалии мувофиқ ба оптикаи ҷадвали ҳисобҳо; техникаи баҳисобгирӣ, ки сохтор ва қобилияти нақшаи ҳисобҳоро муайян мекунад; ҳадафи беҳгардонии истифодаи нақшаи ҳисобҳо. Дар концепсияи таҳияшудаи нақшаи ҳисобҳо, ҳадафи муносибгардонӣ вобаста аз баҳисобгирӣ гуногун аст: баҳисобгирии молиявӣ - натиҷаҳои молиявӣ ва истифодаи онҳо; баҳисобгирии истеҳсолӣ ва махсус - ба ҳадди аксар расонидани соҳибмулкӣ. Ҳамзамон, татбиқи мафҳуми нақшаи ҳисобҳо ба мувозинати манфиатҳои иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ ё бартарияти манфиатҳои иштирокчиёни алоҳидаи бозор (давлат, соҳибкорон, шахмдорон, кормандон) рост меояд [2-М]; [4-М]; [8-М];.

6. Дар натиҷаи таҳқиқи эмпирикии раванд ошкор гардид, ки ҳисобҳои муҳосибӣ бо ёрии падидаҳои махсуси он анҷом дода мешавад ва дар шароити имрӯза муҳим ва зарур мебошад. Маълум карда шуд, ки бо ёрии баҳисобгирии молиявӣ вазифаҳои зерин, аз қабili муайян кардани вазъи молиявии корхона, ки аз ҷониби баҳисобгирии муҳосибӣ ҳисоб карда мешаванд: вазни қиёсии манбаъҳои худӣ, меъёри гардиши воситаҳои гардон, пардохтпазирии тавозунӣ, вазни хоси хизматрасонии қарзӣ дар ҳаҷми фурӯш ва ғайра; тартиб додани тавозунҳои ҷудокунӣ, барҳамдиҳӣ ва гузариш ба шакли нави моликият; таҳия ва татбиқи барномаҳои иқтисодӣ, молиявӣ ва ҳуқуқӣ оид ба беҳтар намудани вазъи молиявии корхона; ба шахмдорон, бонкҳо, биржаҳо, таъминкунандагон, мақомоти андоз, иттифокҳои касаба пешниҳод кардани маълумоти амволӣ ва молиявӣ ҳал карда мешаванд [3-М]; [5-М]; [19-М].

7. Низоми баҳисобгирии идоракунии ки дар шарҳи муосири усули

меъёрӣ асос ёфтааст, зарурати бумисозии ҳисобҳои таҳлилии хароҷот ва даромадхоро, ки мувофиқи меъёрҳои гуногуни таснифот ташаккул ёфтааст, муайян мекунад, ба шартӣ алоқамандии низомноки онҳо бо ҳисобҳои асосии муҳосиботи молиявӣ. Риояи талаботи мазкур имкон медиҳад, ки самаранокӣ ва ғоиданоки маълумоти муҳосибӣ барои мақсадҳои идоракунии ба таври назаррас баланд бардошта шавад, ки дар навбати худ метавонад муносибатро дар идоракунии корхона куллан тағйир диҳад [3-М]; [13-М].

8. Мушкилоти зерини низоми нақшаи ҳисоби баҳисобгирии муҳосибиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудо намудан мумкин аст: нақшаи ҳисобҳо, ки аз соли 2004 истифода мешавад, мушкилоти зиёдеро ҳал накардааст. Зарурати банақшагирӣ ва анҷоми ҳисобот имрӯз дар асоси стандартҳои СБҲМ пеш омада, заминаи воқеии нақшагирии стратегӣ ва тактикиро ба вуҷуд меорад; нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии тижоратӣ ва нақшаи кории ҳисобҳои дар асоси он таҳияардида заминаи бозғатимоди баҳисобгирӣ шуморида мешавад. Дар амал танҳо як варианти мукамал мавҷуд аст - варианти баҳисобгирии хароҷот аз рӯйи моддаҳо ва дигар амволи корхона [4-М]; [8-М]; [9-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Дар таҳқиқот доир ба истифодаи унсурҳои баҳисобгирӣ пешниҳоди махсус ва ҳадафманд, ки дар он амсилаи «Низоми нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ» таҳия гардидааст, манзур гардид. Он дар ҳоли татбиқи метавонад шаффофияти низомро пурра таъмин намояд ва вазифаи махсуси назоратиро анҷом дода, дар паст кардани шиддатнокии меҳнат ва мутобиқат ба меъёрҳои баҳисобгирии бозор, татбиқи принципҳо ва омилҳои ҳамгироӣ оварда мерасонанд.

2. Амсилаи коркардшудаи «Низоми нақшаҳои ҳисобҳои баҳисобгирии молиявӣ» бо дарназардошти тамоми имкониятҳои илми муҳосибот рӯйи кор омад: боби I «Дороиҳо»; бобҳои нақшаи ҳисобҳо II «Уҳдадорӣ» ва III «Сармояи хусусӣ»; бобҳои IV ва VIII «Даромадҳои амалиётӣ» ва

«Хароҷотҳои амалиётӣ»; боби VI «Даромадҳо ва хароҷот аз фаъолияти ғайриамалиётӣ». Воҳиди дувуми модел бо зерҳисобҳои тавозунии захираҳо, ки дар модели баҳисобгирии молиявӣ истифода мешаванд, оварда шудааст: тамоми навҳои баҳисобгирӣ, хусусан молҳои фиристодашуда, хароҷоти ба таъхир афтода, захираҳои хароҷоти оянда. Воҳиди сеюми стандарти «Назорат ва муқоисаи маълумот» ба истифодаи тавозуни сифрӣ, ки дар аввал ва охири давраи андозбандишаванда тартиб дода шудааст ва бо таснифи фарзиявии дорой ва қонеъгардонии уҳдадорихо бо тасҳеҳи натиҷа (фарқият дар пасивҳои тоза дар давраи аввал ва охир).

3. Омӯзиши тамоми хусусиятҳо ва унсурҳои баҳисобгирӣ шароити мусоид фароҳам овард, ки амсилаи «Низоми нақшаҳои ҳисобҳои баҳисобгирии идорақунӣ» ва низоми махсуси нишондиҳандаҳои баҳисобгирии муҳосибиро, ки дар шароити имрӯза муҳим ва зарур аст, қоркард намоем. Амалиётҳои анҷомдодашуда тартиби қоркарди иттилооти ғавриро дар назар дорад. Вале ин аксар вақт дар ҷаҳорҷӯбаи низоми баҳисобгирӣ анҷом дода намешавад. Барои ҳамин, мо дар қори мазкур тамоми марҳилаҳоро бо дарназардошти унсурҳои ҷадид ва тартиби махсус бо овардани далелҳои воқеӣ дарҷ намудем.

4. Амсилаи «Низоми нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии идорақунӣ» фарогири тамоми равандҳои баҳисобгирӣ буда, инчунин ҳамаи фаъолияти молиявии ширкатро ба инобат мегирад. Амсилаи мазкур дар асоси механизмҳои махсуси баҳисобгирӣ таҳия гаридаст. Дар таҳқиқот ба таври мушаххас таъкид гардидааст, ки барои рушди минбаъдаи низоми нишондиҳандаҳо ва унсурҳои баҳисобгирии муҳосибӣ метавонад таъсиргузор бошад.

5. Механизми баҳисобгирии муҳосибӣ сиёсати махсуси молиявиро танзим, идора ва амалӣ менамояд. Равишҳо барои ташаққули нақшаи қории ҳисобҳо бо андозаи ташкилот, дараҷаи автоматикунонӣ, ҳолати баҳисобгирӣ, салоҳияти қормандони муҳосибӣ ва дараҷаи рушди баҳисобгирии идорақунӣ муайян қарда мешаванд. Ғайр аз он, омезиши параметрҳои мазкур аҳаммияти

махсус дорад. Ташкилоти хурд бо шумораи нисбатан ками амалиётҳо метавонад дар зерҳисобҳои дар ҳисобҳои кулӣ кушодашуда ҳолати тамоми амалиётҳои тиҷоратиро инъикос кунад. Корхонаи хурд, эҳтимолан, аз чадвали ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ истифода мебарад, дар ҳоле ки ҳамеша имконияти ҷо ба ҷо кардани чараёни гардиши ҳуҷҷатҳо аз рӯи чадвали интиҳобшудаи ҳисоб мавҷуд аст. Корхонаи бузурги гуногунҷабҳа аз эҳтимол дур аст, ки бо таҳаввулоти маъмулӣ кор кунад.

6. Дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда мо модели тағйирёфтаи нақшаи ҳисобҳо барои соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ таҳия намудем. Муаллиф бо дарназардошти тамомияти унсурҳо ва стандартҳои ҷаҳонӣ таҳқиқотро ба итмом расонида, истифодаи синфҳои муосири баҳисобгириро дар асоси СБХМ зарур мешуморад. Ин ҳолат ба эҷоди барномаҳои стандартии автоматикунони баҳисобгирии миллӣ мусоидат мекунанд. Бо ин мақсад на танҳо такмили низоми дастрасии иттилоотӣ ва мантиқии баҳисобгирии муҳосибӣ таъмин карда мешавад, инчунин таҳияи баҳисобгирии идоракуниро дар асоси бисёрнавъӣ ва тафсилоти кофӣ маълумот оид ба параметрҳои гуногуни фаъолияти ҳисоботҳои идоракунӣ барои эҳтиёҷоти идоракунӣ таъмин менамояд; формати модел имкониятҳои васеи таҳлилиро барои назорат ва арзёбии нишондиҳандаҳои хароҷот аз рӯи намуди маҳсулот, корҳо, хизматрасониҳо, сегменти фаъолият ва монанди инҳо талаб мекунанд.

7. Коркардҳои ғаврии раванди баҳисобгирии муҳосибӣ тамоми паҳлуҳои масъалаҳои ҷойдоштаро дақиқан муқаррар намуда, омори баҳисобгириро пурра ва меъёрҳои андозбандиро ҳамчун низомҳои автоматикунонидашудаи махсусгардонидашуда ва мутамарказ муаррифӣ менамояд. Ҳангоми истифодаи дилхоҳ низоми муҳосибӣ, тасҳеҳи инфиродӣ барои қарорҳои намунавӣ ба ниёзҳои ширкат талаб карда мешавад.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

САНАДҲОИ МЕЪЁРӢ – ҲУҚУҚӢ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи дохил намудани тағйирот ва иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» ”// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: аз 18 июли соли 2017 № 1449

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» // Ахбори Маҷлиси Оли Респубблики Таджикистан аз 25.03.2011с., №702.

3. Международные стандарты финансовой отчетности [Текст], том 1 с МСФО (IAS) 1 по МСФО (IAS) 27 - Душанбе, Минфин Республики Таджикистан, 2009 -185 с.

4. Международные стандарты финансовой отчетности, том 2 с МСФО (IAS) 1 по МСФО (IAS) 39. - Душанбе: Типография при Министерстве финансов Республики Таджикистан, 2009. - 302 с.

5. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ – хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ ва Нишондоди методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ – хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27»маи соли 2011, таҳти № 41. 181 с.

6. Нақшаи ҳисобҳои фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ субъектҳои соҳибкорӣ ва дастурҳо оид ба истифодаи он. - Душанбе: ҶДММ «Компюленд», Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2011, №41. – 166 с.

7. Паёмҳо, амру фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми равандҳои таҳқиқот (2012 - 2025)

8. План счетов бухгалтерского учёта финансово - хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов.

ЗАХИРАҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ:

9. Электронные словари и энциклопедии: Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.slovari.bibliofond.ru/> (дата обращения: 16.05.2019 г.).

10. Электронные словари и энциклопедии: Большой энциклопедический словарь, Словарь Даля, Словарь Ожегова и т.д. Бухгалтерский словарь [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.edudic.ru/> (дата обращения: 06.04.2019 г.).

ОМОРҲОИ СОҲАВӢ:

11. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: АОНПҚТ, 2020. – 495 с.

12. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: АОНПҚТ, 2022. – 414 с.

13. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: АОНПҚТ, 2023. – 341 с.

14. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: АОНПҚТ, 2024. – 419 с.

15. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: АОНПҚТ, 2025. – 442 с.

16. Тоҷикистон: 30 – соли истиқлолияти давлатӣ (Маҷмуаи омори) [Матн]. – Душанбе: АОНПҚТ, 2021. - 702 с.

МОНОГРАФИЯҲО, КИТОБҲОИ ДАРСӢ, ВАСОИТИ ТАЪЛИМӢ:

17. Аверчев, И.В. Управленческий учет и отчетность. Постановка и внедрение [Текст] / И.В. Аверчев. - М.: Вершина, 2006. - 512 с.

18. Акофф, Р.Л. Планирование будущего корпорации [Текст] / Р.Л. Акофф: пер. с англ. - М.: Сирин, 2002. – 256 с.

19. Андреев, В.Д. Практический аудит Справочное пособие [Текст] / В.Д. Андреев // - М.: Экономика, 1994. - 366 с.

20. Бакаев, А.С. и др. Комментарий к новому Плану счетов бухгалтерского учета [Текст] / А.С. Бакаев, Л.Г. Макарова и др.; Под ред. А.С. Бакаева. - М.: Информационное агентство «ИПБ-БИНФА», 2001. – 435 с.

21. Бариленко, В.И. Анализ хозяйственной деятельности в строительстве [Текст] / В.И. Бариленко. - М.: Финансы и статистика, 1987. – 263 с.

22. Безруких, П.С. Как работать с новым Планом счетов [Текст] / П.С. Безруких. - М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2001. - 112 с.

23. Бетге, И. Балансоведение [Текст] / И. Бетге; Пер. с нем., научный редактор В.Д. Новодворский. - М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2000. – 454 с.

24. Бобоев, М.У. Гузариш ба СБҲМ ва рушди низоми бахисобгирии мухосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.У. Бобоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 5. – С. 20-27

25.

26. Булгакова, С.В. Управленческий учет: проблемы теории [Текст]: монография / С.В. Булгакова. - Воронеж.: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2006. - 160 с.

27. Вахрушина, М.А. Бухгалтерский управленческий учет [Текст]: учеб. пособие ВЗФЭИ / М.А. Вахрушина. - М.: ЗАО «Финстатинформ», 1999. - 359 с.

28. Галаган, А.М. Основы общего счетоведения [Текст] / А.М. Галаган. - М.: Изд-во Нар-комторга СССР и РСФСР, 1928. - 436 с.

29. Грей, С. Финансовый учет: глобальный подход [Текст]: учебно-методическое пособие / С. Грей, Б. Нидлз; пер. с англ. - М.: Волтерс Клувер, 2006. - 614 с.

30. Гурьева, Н.Ю. Система бухгалтерского учета на предприятии [Текст] / Н.Ю. Гурьева, А.С. Канищева; пер. с фрз. – Москва: АНОР, 1995. - 202 с.

31. Дамодаран, А. Инвестиционная оценка. Инструменты и техника оценки любых активов [Текст] / А. Дамодаран; пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. - 1342 с.

32. Дойль, П. Менеджмент: стратегия и тактика [Текст] / П. Дойль; пер. с англ; под общ. ред. Ю.Н. Каптуревского. - СПб.: Питер, 1999. - 560 с.
33. Друри, К. Управленческий учет для бизнес-решений [Текст] / К. Друри; пер. с англ. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. - 655 с. - (Серия «Зарубежный учебник»).
34. Езерский, Ф.В. Краткий курс счетоводства по системам простой, двойной итальянской и тройной русской [Текст] / Ф.В. Езерский. - СПб., 1879. – 132 с.
35. Ивашкевич, В.Б. Бухгалтерский управленческий учет [Текст] / В.Б. Ивашкевич. - М.: Экономистъ. - 618 с.
36. Карбышева, А.Д. Техника, формы и основы организации бухгалтерского учета [Текст]: учебное пособие / Карбышева А.Д. - М.: Изд. МФИ, 2001. - 136 с.
37. Кутер, М.И. Введение в бухгалтерский учет [Текст] / М.И. Кутер. – Краснодар: Просвещение-ЮГ, 2012. – 512 с.
38. Кутер, М.И. Теория бухгалтерского учета [Текст] / М.И. Кутер. - М.: Финансы и статистика, 2006. - 592 с.
39. Лауреаты Нобелевской премии по экономике: автобиографии, лекции, комментарии [Текст] / Под ред. чл.-кор. РАН В.В. Окрепилова, т.2. 1983-1996. - СПб.: Наука, 2009. - 479 с.
40. Макаров, В.Г. Экономические основы классификации счетов бухгалтерского учета [Текст] / В.Г. Макаров. - М.: Госфиниздат, 1958. – 172 с.
41. Мировая экономическая мысль сквозь призму веков. В 5 т. [Текст] / Сопред. научно-ред. совета Г.Г. Фетисов, А.Г. Худокорнов. Т.V в 2 кн. Всемирное признание. Лекции нобелевских лауреатов; отв.ред. Г.Г. Фетисов, Кн. 1. - М.: Мысль, 2004. - 767 с.
42. Мэтьюс, М.Р. Теория бухгалтерского учета [Текст] / М.Р. Мэтьюс, М.Х.Б. Перера; пер. с англ.; под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. - М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. - 663 с.

43. Мюллер, Г. Учет: международная перспектива [Текст] / Г. Мюллер, Х.Гернон, Г. Миик; пер. с англ. - 2-е изд., стереотип. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 136 с.
44. Нидлз Б. и др. Принципы бухгалтерского учета [Текст] / Б. И Нидлз Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл; пер. с англ.; под ред. Я.В. Соколова. -М.: Финансы и статистика, 1993. - 496 с.
45. Нидлз, Б.И. и др. Принципы бухгалтерского учета [Текст] / Б.И Нидлз и др.; пер. с англ.; под ред. Я. В. Соколова. - 2-е изд. – М: Финансы и статистика, 1996. - 496 с.
46. Низомов, С.Ф. Управленческий учет и контроль в строительстве: теория, методология и практика [Текст]: монография / С.Ф. Низомов. - Душанбе: изд-во «Сохибкор», 2013. - 272 с.
47. Николаева, О.Е. Управленческий учет [Текст] / О.Е. Николаева, Т.В. Шишкова. - М.: УЕСС, 1997. - 357 с.
48. Новодворский, В.Д. Бухгалтерский учет в системе управления [Текст] / В.Д. Новодворский. - М.: Финансы, 1979. - 72 с.
49. Обербринкманн, Ф. Современное понимание бухгалтерского баланса [Текст] / Ф. Обербринкманн; пер. с нем.; под ред. проф. Я.В. Соколова. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 413 с.
50. Оленин, А.Н. Краткое рассуждение о бухгалтерии и в особенности о бухгалтерии казенных мест [Текст] / А.Н. Оленин. - СПб., 1810. - 65 с.
51. Палий, В.Ф. Теория бухгалтерского учета: современные проблемы [Текст] / В.Ф. Палий. - М.: Бухгалтерский учет, 2007. - 88 с.
52. Пачоли, Л. Трактат о счетах и записях [Текст] / Л. Пачоли; Под ред. Я.В. Соколова. - М.: Финансы и статистика, 1994. – 320 с.
53. Попова, Л.В. Современный управленческий анализ. Теория и практика контроллинга [Текст] / Л.В. Попова, Т.А. Головина, И.А. Маслова. - М.: ДИС, 2006. - 272 с.

54. Ришар, Ж. Бухгалтерский учет: теория и практика [Текст] / Ж. Ришар; пер. с фр. [Н.В. Буровой и Т.О. Терентьевой]; Под. ред. Я.В. Соколова. - Москва: Финансы и статистика, 2000. – 158 с.

55. Рудановский, А.П. Счетная экспертиза, ее содержание и значение. Вопросы баланса и экспертизы (Вып. 1). [Текст] / А.П. Рудановский. - М., 1925. С. 15 – 32.

56. Сиверс, Е.Е. Общее счетоводство [Текст] / Е.Е. Сиверс. - 4-е изд. - СПб., 1915. – 420 с.

57. Скрипка, А.А. Организация налогового учета [Текст] / А.А. Скрипка, Ю.Ю. Пыхтин. - М.: Издательский дом «ИНФРА-М», 2007. - 368 с.

58. Соколов, Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней [Текст]: учебник пособие для вузов / Я.В. Соколов. - М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. - 638 с.

59. Соколов, Я.В. История бухгалтерского учета [Текст]: учебник / Я.В. Соколов, В.Я. Соколов. – 3-е издание, переработанное и дополненное. – Москва: ООО «Издательство МАГИСТР», 2011. – 287 с.

60. Соколов, Я.В. История развития бухгалтерского учета [Текст] / Я.В. Соколов. - М.: Финансы и статистика, 1985. - 367 с.

61. Соколов, Я.В. Новый план счетов и основы ведения бухгалтерского учета [Текст] / Я.В. Соколов, В.В. Патров, Н.Н. Карзаева. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 640 с.

62. Соколов, Я.В. Основы теории бухгалтерского учета [Текст] / Я.В. Соколов. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 496 с.

63. Соколов, Я.В. Бухгалтер - профессия молодых [Текст] / Я.В. Соколов, С.А. Стуков. - М.: Финансы и статистика, 1987. - 126 с.

64. Тёрни, П. Разумный учет: как получить истинную картину затрат с помощью системы ABC [Текст] / П. Терни; пер. с англ. Татьяны Родиной, к.э.н. О. Поповой, Н. Пирогова. - М.: ИД «Секреты фирмы», 2006. - 348 с.

65. Ткач, В.И. Интернациональная модель финансового учета: концепция, теория и практика [Текст]: монография / В.И. Ткач, Л.А. Зимакова,

Г.Е. Крохичева; Под ред. д.э.н., проф. В.И. Ткача, д.э.н., проф. Крохичевой, к.э.н. Л.А. Зимаковой. - Ростов-на-Дону, 2006. - 204 с.

66. Ткач, В.И. Международный учет [Текст]: учебное пособие на модульной основе с диагностико-квалиметрическим обеспечением / В.И. Ткач. - Ростов-на-Дону, ЮФУ, 2008. - 152 с.

67. Фишер, С. Экономикс [Текст] / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи; пер. с англ. со 2-го изд. - М.: Дело ЛТД, 1993. - 864 с.

68. Хахонова, Н.Н. Реформирование бухгалтерского учета [Текст] / Н.Н. Хахонова. - М.: Бухгалтерский учет, 2003. - 208 с.

69. Хендриксен, Э.С. Теория бухгалтерского учета [Текст] / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда; пер. в англ.; под ред. проф. Я.В. Соколова. - М.: Финансы и статистика, 1997. - 576 с.

70. Хорнгрен, Ч.Т. Бухгалтерский учет; управленческий аспект [Текст] / Ч.Т. Хорнгрен, Дж.Фостер; пер. с англ.; под ред. Я.В. Соколова. - М: Финансы и статистика, 1995. - 365 с.

71. Цыганков, К.Ю. Начала теории бухгалтерского учета или баланс, счета и двойная запись [Текст]: монография / К.Ю. Цыганков. - М.: Магистр: Инфра-М, 2011. - 381 с.

72. Цыганков, К.Ю. Очерки теории и истории бухгалтерского учета [Текст] / К.Ю. Цыганков. - М.: Магистр, 2009. - 462 с.

73. Цыганков, К.Ю. Развитие бухгалтерского учета [Текст] / К.Ю. Цыганков. - М: Экзамен, 2002. - 141 с.

74. Шеремет, А.Д. Методика финансового анализа предприятия [Текст] / А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулин, Е.В. Негашев. - М.: «ЮНИ-ГЛОБ», 1992. - 208 с.

75. Шерр, И.Ф. Бухгалтерский баланс [Текст] / И.Ф. Шерр - М.: Финансы и статистика, 1980. – 288 с.

76. Шмаленбах, Э. Счетные планы. Опыт универсальной классификации счетов производственных предприятий [Текст] / Э. Шмаленбах; пер. с нем.

Д.И. Копылова. – Ленинград: Издательство «Экономическое образование», 1928. - 93 с.

77. Шнейдман, Л.З. Рекомендации по переходу на новый план счетов [Текст] / Л.З. Шнейдман. - М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2000. - 96 с.

78. Шобеков, М. История развития счетоводства и счетоведения [Текст] / М. Шобеков. – Душанбе: ДМТ, 2022. – 234 с.

79. Щенков, С.А. Система счетов и бухгалтерский баланс [Текст] / С.А. Щенков. - М.: Финансы, 1973. -247 с.

80. Энтони, Р. Учет: Ситуации и примеры [Текст] / Р. Энтони, Дж. Рис. – М.: Финансы и статистика, 2017. - 415 с.

81. Klee, L. Normes comptables internationals [Text] /L. Klee // Encyclopedie de Comptabilite, Controle de gestion et Audit. - Paris: Economica, 2000. - 1277 p. (919-930)

82. Raffournier, B. Comptabilité internationale. In: Encyclopédie de comptabilité, contrôle de gestion et audit. Colasse, B. (Ed.). Paris : Economica, 2009. p. 4439–4449.

83. Richard, J. Plans comptables [Text] / J. Richard // Encyclopedie de Comptabilite, Controle de gestion et Audit. - Paris: Economica, 2000. - 1277 p. (943-961).

МАҚОЛАҲО ВА МАЪРУЗАҲО:

84. Безруких, П.С. План счетов - старый и новый [Текст] / П.С. Безруких // Практический бухгалтерский учет. - 2001. - №1. – С. 3-12.

85. Бобоев, М.У. План счетов бухгалтерского учета хозяйствующих субъектов и вопросы её совершенствования [Текст] / М.У. Бобоев // Глобализация и цифровизация экономики: проблемы и угрозы. – Москва: Индивидуальный предприниматель Аборкина Екатерина Оскаровна, 2024. – С. 113-119.

86. Бобоев, М.У. Реформирование системы бухгалтерского учета по МСФО в Республике Таджикистан [Текст] / М.У. Бобоев // Endless Light in Science. – 2023. – № 1-1. – С. 257-261.

87. Бобоев, М.У. Гузариш ба СБҲМ ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.У. Бобоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № 5. – С. 20-27

88. Врублевский, Н.Д. Построение системы счетов управленческого учета [Текст] / Н.Д. Врублевский // Бухгалтерский учет. - 2000 - №17. - С. 63-66.

89. Гетьман, В.Г. План счетов: перспективы развития [Текст] / В.Г. Гетьман // Бухгалтерский учет. - М. - 1991. - № 1. - С. 33-37.

90. Дадоматов, Д.Н. Ташкили назорати низоми ҳисобгирӣ дар шароитҳои татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ [Матн] / Д.Н. Дадоматов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. - № 4-1 (38). – С. 158-163

91. Калемуллоев, М.В. Концептуальные основы и формирование подходов к финансовому учету в рамках МСФО [Текст] / М.В. Калемуллоев, К.Р. Асоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. – № 6-1. – С. 5-13.

92. Калемуллоев, М.В. Концептуальные подходы к развитию бухгалтерского учета и финансовой отчетности в Республике Таджикистан [Текст] / М.В. Калемуллоев, К.Р. Асоев // Актуальные вопросы развития бухгалтерского учета, аудита, анализа, налогообложения, государственного финансового контроля: современные вызовы и вектор развития: материалы I Международной научно-практической конференции, Душанбе, 18-19 января 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2024. – С. 116-126.

93. Каримов, Б.Х. Проблемы реализации нового плана счетов бухгалтерского учета [Текст] / Б.Х. Каримов // Паём (Вестник) - научно теоретический журнал Института предпринимательства и сервиса. – 2007. - № 17. – С. 135-141

94. Каримов, Б.Ҳ. Таҳаввули низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва мушкилоти таснифи онҳо [Матн] / Б.Ҳ. Каримов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. - № 4/1 (57). – С. 158-168

95. Каримов, Б.Ҳ. Пайдоиш ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар олами ислом [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 10. – Қисми 2. - С. 66-71

96. Каримов Б.Х. Составление плана счетов бухгалтерского учета в соответствии с МСФО / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. – С. 76-89.

97. Каримов, Б.Х., Кодирова, Г.Т. Развитие системы бухгалтерского учета в условиях глобализации [Текст] / Б.Х. Каримов, Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2021. – № 3(52). – С. 38-49

98. Малюга, Н.М. Генезис научной мысли о сущности счетов бухгалтерского учета: библиометрический анализ [Текст] / Н.М. Малюга, Е.П. Боримская // Международный бухгалтерский учет. - 2011. - № 23. - С. 40-54.

99. Мельник, М.В. Формирование системы показателей для информационного обеспечения управления устойчивым развитием экономического субъекта [Текст] / М.В. Мельник // Учет. Анализ. Аудит. - 2015. - №1. - С. 34-44.

100. Мизиковский, Е.А. Управленческий учет: необходимость и действительность [Текст] / Е.А. Мизиковский // Бухгалтерский учет. - 1995.- №8.-с. 44-47.

101. Мирзоалиев, А.А. Бухгалтерский учет в эпоху цифровизации: перспективы и реалии [Текст] / А.А. Мирзоалиев // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2020. – № 3(30). – С. 195-200.

102. Мирзоалиев, А.А. Информация о чистой прибыли и прочего совокупного дохода: важность для принятия решений [Текст] / А.А.

Мирзоалиев, А.Дж. Шаропов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2018. - №3 (24). - С. 160-165.

103. Мирзоалиев, А.А. Финансовая отчетность в условиях цифровизации: путь к непрерывному учету [Текст] / А.А. Мирзоалиев, П.А. Халимов // Диалектика развития учетно-аналитических и контрольных инструментов: тренды цифровой экономики / кол. авторов; под ред. И.В. Сафоновой, Х.Ш. Нурмухамедовой, А.А. Мирзоалиева. – Душанбе: ООО «График Принт», 2020. - С.179-202.

104. Мирзоалиев. А.А. Проблемные вопросы составления комбинированной финансовой отчетности [Текст] / А.А. Мирзоалиев. П.А. Халимов // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита: материалы XIII Международной научно-практической конференции (28-29 ноября 2025г., г. Душанбе); под ред. к.э.н., доцента Мирзоалиева А.А. – Душанбе: ОИПБА РТ, 2025.- С. 27-29.

105. Низомов, С.Ф. Проблемы внедрения МСФО в Таджикистане и пути их преодоления [Текст] / С.Ф. Низомов, М. Шобеков // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2015. – № 2-1(9). – С. 216-221.

106. Низомов, С.Ф. Реформа бухгалтерского учета в Республике Таджикистан: проблемы и перспективы развития [Текст] / С.Ф. Низомов // Аудит и финансовый анализ. – 2010. – № 2. – С. 73-76.

107. Николаева, С.А. У нового Плана счетов- «переходный» характер [Текст] / С. Николаева, Ф. Безрученко // Экономика и жизнь: бухгалтерское приложение. - 2015. - №11. - С. 4-10.

108. Новодворский, В.Д. Ликвидационный баланс организации [Текст] / В.Д. Новодворский, Д.В. Назаров // Бухгалтерский учет. – 2000. - №7. - С.22-30.

109. Олимов, Д.А., Иброхимов, Т.Р. Таснифот ва истифодаи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ тибқи СБҲМ дар корхонаҳо [Матн] / Д.А.

Олимов, Т.Р. Иброҳимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. - № 3 (32). - С. 176-185

110. Палий, В.Ф. Классификация счетов управленческого учета [Текст] / В.Ф. Палий // Бухгалтерский учет. - 2007 - №12. - С. 53-56.

111. Палий, В.Ф. О предмете бухгалтерского учета [Текст] / В.Ф. Палий // Бухгалтерский учет. - 2004. - №5. - С. 55-58.

112. Пелевин, Д.В. Практика составления плана счетов по МСФО [Текст] / Д.В. Пелевин // Корпоративная финансовая отчетность. Международные стандарты. – 2011. – № 8(56). – С. 48-51.

113. Пупшис, Т.Ф. Системный подход к рабочему плану счетов бухгалтерского учета коммерческой организации [Текст] / Т.Ф. Пупшис // Современный бухгалтер. - 2006. - №2. - С.41-48.

114. Пятов, М.Л. План счетов: нужны ли перемены [Текст] / М.Л. Пятов // Бухучет в сельском хозяйстве. – 2010. – № 6. – С. 46-50.

115. Раҳимов, С.Х. Хусусиятҳои ҳадамоти меҳмонхонадорӣ ва таъсири он ба ташкили баҳисобгирӣ муҳосибӣ [Матн] / С. Х. Раҳимов, З.З. Гуломова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2019. – №. 4(29). – Р. 148-152.

116. Ришар, Ж. Европейские планы счетов [Текст] / Ж. Ришар, Я.В. Соколов, В.В. Ковалев // Бухгалтерский учет. - 1996. - № 9. - С. 47-50.

117. Саченок, Л.И. Проблемы и перспективы развития счетов бухгалтерского учета и архитектуры построения плана счетов в контексте цифровых трансформаций [Текст] / Л.И. Саченок, А.Ю. Калабухова, А.Д. Гурина, Д.А. Кухаренко // Актуальные вопросы учета и управления в условиях информационной экономики. – 2022. – № 4. – С. 107-112.

118. Сиверс, Е.Е. Теория счетов и теория баланса [Текст] / Е.Е. Сивере // Бюллетени Общества для разработки и распространения счетоводческих знаний. - 1905. - №23/2. - С. 1-5.

119. Соколов Я.В. Значимость важнейшая категория бухгалтерского учета / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учет. - М, 1996. - № 3. - С. 7-11.

120. Соколов, Я.В. Европейское влияние на русскую учетную мысль [Текст] / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учет. - М., 1996. - № 2. - С. 68-70.
121. Соколов, Я.В. Классификация счетов бухгалтерского учета / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учет. - М., 1996. - № 7. - С. 32-36.
122. Соколов, Я.В. Принципы бухгалтерского учета [Текст] / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учет. - М., 1996. - № 2. - С. 18-23.
123. Соколов, Я.В. Регламентация бухгалтерского учета: прошлое и будущее / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учет. - М., 1991. - № 3. - С. 61-66.
124. Ткач, В.И. План счетов: необходимы перемены [Текст] / В.И. Ткач // Бухгалтерский учет. - М., 1991. - № 6. - С. 12-18.
125. Хорин, А.Н. Принципы формирования бухгалтерской отчетности [Текст] / А.Н. Хорин // Бухгалтерский учет. - 2006. - №23. - С. 50-52.
126. Хушвахтзода, К.Х. Подготовка специалистов бухгалтерского учета в Республике Таджикистан в условиях цифровой экономики / К.Х. Хушвахтзода, И.А. Бобиев // Вестник Кыргызского национального аграрного университета им. К.И. Скрябина. – 2021. – № 2(56). – С. 396-404.
127. Цыганков, К.Ю. Теория капитала: трактовка и основные тезисы [Текст] / К.Ю. Цыганков // Бухгалтерский учет. - 2006. - №23. - С. 58-63.
128. Черкай, А.Д. О возможности разработки единого Плана счетов учета по МСФО и РСБУ [Текст] / А.Д. Черкай // Бухгалтерский учет. – 2013. – № 5. – С. 113-116.
129. Шнейдман, Л.З. Бухгалтерский учет в России: перспективы развития [Текст] / Л.З. Шнейдман // Бухгалтерский учет. - 2006: - №8. - С. 7-9.
130. Шобеков, М. Новая история становления и развития бухгалтерского учета в Республике Таджикистан [Текст] / М. Шобеков // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2022. – № 1(40). – С. 272-280.
131. Щербатюк, В.В. Общий план счетов бухгалтерского учета и его совершенствование [Текст] / В.В. Щербатюк // Учет. Анализ. Аудит. - 2017. - № 6. - С. 68-75.

ДИССЕРТАТСИЯ ВА АВТОРЕФЕРАТҲО:

132. Давлатзода М.Х. Такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити маблағҳои бучетӣ: назария, методология ва амалия [Текст]: диссертатсия барои дарёфти унвони илмии доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисосӣ 08.00.08 / Давлатзода Меҳрочиддин Хайриддин. – Душанбе: Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, 2025. – 352 с.

133. Каримов Б.Ҳ. Методология ва амалияи бунёдшавии низоми миллии баҳисобгирии молиявӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ [Текст]: диссертатсия барои дарёфти унвони илмии доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисосӣ 08.00.08 / Каримов Баҳодур Ҳасанович. - Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, 2025. – 360 с.

134. Каримиён, М.Б. Рушди методикаи баҳисобгирии воситаҳои асосӣ дар шароити қорбурди стандартҳои байналмилалӣ [Текст]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) - доктор аз рӯи ихтисоси 6D050800 / Каримиён, Мадинаи Баҳодур. – Душанбе, 2024. – 186 с.

135. Қодирова, Г.Т. Ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои хоҷагидорӣ дар шароити ҳамгироии иқтисодии байналмилалӣ: назария, методология, амалия: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.08 [Матн] / Қодирова, Гулмо Толибовна. – Душанбе, 2024. – 380 с.

136. Коняхин, А.Н. Формирование методического аппарата перехода на МСФО группы компаний [Текст]: дисс... канд. экон. наук по спец... 08.00.12 / Коняхин, Алексей Николаевич. – Москва, 2014. – 290 с.

137. Кузнецова, Е.В. Система планов счетов и бухгалтерское управление экономическими процессами: теория, методология и практика [Текст]: дисс... док. экон. наук по спец. 08.00.12 / Кузнецова Елена Вячеславовна. - Ростов-на-Дону, 2011. - 489 с.

138. Муханова, И.Н. Бухгалтерский учет и отчетность поступления и расходования целевых средств негосударственных некоммерческих

организаций [Текст]: дисс... канд. экон. наук по спец. 08.00.12 / Муханова Ирина Николаевна. – Санкт-Петербург, 2024. - 253 с.

139. Ткач, М.В. Развитие организации учета затрат на производство на основе зарубежного опыта [Текст]: дисс... канд. экон. наук по спец... 08.00.12 / Ткач Максим Валентинович. - Москва: Экономическая академия Россия, 2002. - 479 с.

140. Широбоков, В.Г. Активно-адаптивная система бухгалтерского учета в сельском хозяйстве: концептуальные подходы, теория и практика [Текст]: дисс... док. экон. наук по спец. 08.00.12 / Широбоков Владимир Григорьевич. - Воронеж: Воронежский государственный аграрный университет им. К.Д. Глинки, 2002. - 479 с.

РЎЙХАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАЦАИ ИЛМӢ

А. Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Халимов, П.А. Проблемы и перспективы аутсорсинга в Таджикистане [Текст] / П.А. Халимов, Х.Х. Бадалов, С.С. Хусейнов // Известия Иссыккульского Форума БАЦА. – Бишкек: Альфа-М. - 2019. - №1 (24) – С.124-130. ISSN 1694-7347.

[2-М]. Халимов, П.А. План счетов бухгалтерского учета: вопросы классификации и построения организационной структуры [Текст] / П.А. Халимов, М.Н. Бобишоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2019. - №2. - С.100-105. ISSN 2413-5151.

[3-М]. Халимов, П.А. Финансовая отчетность в условиях цифровизации: путь к непрерывному учету [Текст] / П.А. Халимов, А.А. Мирзоалиев // Диалектика развития учетно-аналитических и контрольных инструментов: тренды цифровой экономики: кол. монография / кол. авторов; под ред. И.В. Сафоновой, Х.Ш. Нурмухамедовой, А.А. Мирзоалиева. – Душанбе: ООО «График Принт», 2020. - С.179-202.

[4-М]. Ҳалимов, П.А. Необходимость совершенствования плана счетов: проблемы и перспективы [Текст] / П.А. Ҳалимов, А.А. Мирзоалиев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2021. - №1 (35). - С. 46-54. ISSN: 2308-054X.

[5-М]. Ҳалимов, П.А. Мушкилот ва дурнамои баҳисобгирии харочоти сифат ҳамчун унсури алоҳидаи арзиши аслӣ [Матн] / П.А. Ҳалимов, Т.Н. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. - №3 (48). - С. 187-197. ISSN: 2308-054X.

[6-М]. Ҳалимов, П.А. Нақшаи ҳисобҳо ҳамчун модели баҳамоварии ҳисоботи молиявӣ: равишҳои ташаккул [Матн] / П.А. Ҳалимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. - №3 (48). - С. 231-247. ISSN: 2308-054X.

[7-М]. Ҳалимов, П.А. Нақшаи ҳисобҳо ҳамчун модели баҳамоварии ҳисоботи молиявӣ: равишҳои ташаккул [Матн] / П.А. Ҳалимов, М.Н. Бобишоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - №11. - С. 152-159. ISSN 2413-5151.

[8-М]. Ҳалимов, П.А. Нақшаи ҳисобҳо мувофиқи СБҲМ: мушкилот ва имкониятҳо [Матн] / П.А. Ҳалимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2025. - №4/1 (59). - С. 489-494. ISSN: 2308-054X.

Б. Мақолаҳо дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмуи маводи конференсияҳо:

[9-М]. Ҳалимов, П.А. План счетов бухгалтерского учета и проблемы его совершенствования [Текст] / М.И. Муродова, П.А. Ҳалимов // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита: материалы Международной научно-практической конференции (23-24 мая 2014г.). – Душанбе: ОИПБА РТ, 2014. - С. 93-98.

[10-М]. Ҳалимов, П.А. Современное состояние и перспективы развития рынка налогового аудита [Текст] / П.А. Ҳалимов, Х.Х. Бадалов // Вопросы комплексного экономического анализа показателей устойчивого развития предприятий и его информационное обеспечение: материалы международной научно-практической конференции, (23-24 декабря 2016г., Душанбе). -

Душанбе: ТНУ, 2017. – С. 259-262.

[11-М]. Халимов, П.А. Совершенствование системы бухгалтерского учета в Таджикистане в соответствии с международными стандартами [Текст] / П.А. Халимов // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета анализа и аудита: материалы VII международной научно-практической конференции, (20 - 21 июля 2018 г., Душанбе). - Душанбе: ОИПБА РТ, 2018. - С. 130-136.

[12-М]. Халимов, П.А. МСФО в Таджикистане: состояние внедрения и перспективы [Текст] / П.А. Халимов, Ё.А. Мирзоалиев, М.Н. Мирзоев // Аудит и менеджмент. - 2019. - №2(2). - С. 65-72. ISSN 2663-2756.

[13-М]. Халимов, П.А. Проблемы совершенствование учета и отчетности в условиях глобализации [Текст] / П.А. Халимов, М.Н. Мирзоев // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита: материалы VIII Международной научно-практической конференции (27-28 ноября 2020г., г. Душанбе); под. ред. к.э.н., доцента Шобекова М. – Душанбе: ОИПБА РТ, 2020.- С. 27-30.

[14-М]. Халимов, П.А. Раскрытие учетной информации о деятельности по операционным сегментам [Текст] / П.А. Халимов, Г. Шарипова // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита в современных условиях: материалы международной научно-практической конференции, (27-28 ноября 2020г., г. Душанбе). - Душанбе: ОИПБА РТ, 2020. - С. 65-68.

[15-М]. Ҳалимов, П.А. Нақшаи кори ҳисобҳо тибқи СБҲМ: мушкилоти таҳия ва ҷанбаҳои амалии таъбиқ [Матн] / П.А. Ҳалимов // Аудит ва менеҷмент. – 2021. - №1(7). - С. 12-22. ISSN 2663-2756

[16-М]. Халимов, П.А. Актуальные проблемы учета текущих обязательств [Текст] / П.А. Халимов // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита: материалы XI Международной научно-практической конференции, (22-23 октября 2023г., г. Душанбе); под ред. к.э.н., доцента Мирзоалиева А.А. – Душанбе: ОИПБА РТ,

2023. - С. 69-71.

[17-М]. Халимов, П.А. Актуальные проблемы учета и контроля незавершенного производства на перерабатывающих предприятиях [Текст] / П.А. Халимов, Т.Н. Сафаров // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита: материалы XI Международной научно-практической конференции, (22-23 октября 2023г., г. Душанбе); под ред. к.э.н., доцента Мирзоалиева А.А. – Душанбе: ОИПБА РТ, 2023. - С. 33-38.

[18-М]. Халимов, П.А. Сравнительная характеристика методики ведения учета основных средств согласно ПБУ 4/2002 и МСФО (IAS) 16 [Текст] / П.А. Халимов, М.И. Муродова // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита: материалы XI Международной научно-практической конференции, (22-23 октября 2023г., г. Душанбе); под ред. к.э.н., доцента Мирзоалиева А.А. – Душанбе: ОИПБА РТ, 2023.- С. 102-106.

[19-М]. Халимов, П.А. Организация учета брака в производстве: управленческий аспект [Текст] / П.А. Халимов, Т.Н. Сафаров // Актуальные вопросы развития бухгалтерского учета, аудита, анализа, налогообложения, государственного финансового контроля: современные вызовы и вектор развития: материалы I международной научно-практической конференции, (19-20 января 2024 г.); под ред. д.э.н., проф. Хушвахтзода К.Х. – Душанбе: типография ТНУ, 2024. - С. 280-284.

[20-М]. Халимов, П.А. Актуальные проблемы применения единственной модели учета аренды по МСФО (IFRS) 16 «Аренда» [Текст] / П.А. Халимов, М.Н. Бобишоев // Направления совершенствования бухгалтерского учета и аудита в Республике Таджикистан: материалы республиканской научно-практической конференции (22 мая 2024 г., Душанбе); под редакцией к.э.н., доцента Мирзоалиева А.А. – Душанбе: ИЧБАК ҚТ, 2024.- С. 24-26.

[21-М]. Халимов, П.А. Бухгалтерский учет доходов от финансовой и инвестиционной деятельности [Текст] / П.А. Халимов, Ш.Н. Сангинова // // Направления совершенствования бухгалтерского учета и аудита в Республике

Таджикистан: материалы республиканской научно-практической конференции (22 мая 2024 г., Душанбе); под редакцией к.э.н., доцента Мирзоалиева А.А. – Душанбе: ИЦБАК ҚТ, 2024 - С. 28-31.

[22-М]. Халимов, П.А. Совершенствование учета долгосрочной дебиторской задолженности в условиях применения МСФО [Текст] / П.А. Халимов, М.Н. Бобишоев // Актуальные вопросы развития бухгалтерского учета, аудита, анализа, налогообложения, государственного финансового контроля: современные вызовы и вектор развития: материалы II международной научно-практической конференции, (30-31 января 2025 г.); под. ред. д.э.н., проф. Хушвахтзода Қ.Х. – Душанбе: типография ОИПБА РТ, 2025. - С. 294-299.

[23-М]. Халимов, П.А. Совершенствование плана счетов бухгалтерского учета: проблемы и перспективы [Текст] / П.А. Халимов, М.Н. Бобишоев // Актуальные вопросы развития бухгалтерского учета, аудита, анализа, налогообложения, государственного финансового контроля: современные вызовы и вектор развития: материалы II Международной научно-практической конференции, (30-31 января 2025 г.); под. ред. д.э.н., проф. Хушвахтзода Қ.Х. – Душанбе: типография ОИПБА РТ, 2025. - С. 299-305.

[24-М]. Халимов, П.А. Проблемные вопросы составления комбинированной финансовой отчетности [Текст] / А.А. Мирзоалиев, П. А. Халимов // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита: материалы XIII Международной научно-практической конференции, (28-29 ноября 2025г., г. Душанбе); под ред. д.т.н., профессора Назарзода Х.Х., к.э.н., доцента Мирзоалиева А.А., к.э.н., доцента Машокирова Дж.Н., доктора PhD Раджабова О.Дж. – Душанбе: ОИПБА РТ, 2025.- С. 27-29.

[25-М]. Халимов, П.А. Износ и амортизация основных средств: теоретические вопросы [Текст] / П.А. Халимов, М.Н. Бобишоев // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита: материалы XIII Международной научно-практической конференции, (28-29 ноября 2025г., г. Душанбе); под ред. д.т.н., профессора Назарзода Х.Х., к.э.н.,

доцента Мирзоалиева А.А., к.э.н., доцента Машокирова Дж.Н., доктора PhD Раджабова О.Дж. – Душанбе: ОИПБА РТ, 2025. – С. 59-61.

[26-М]. Халимов, П.А. Счета и двойная запись как элементы метода бухгалтерского учета [Текст] / П.А. Халимов // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита: материалы XIII Международной научно-практической конференции, (28-29 ноября 2025г., г. Душанбе); под ред. д.т.н., профессора Назарзода Х.Х., к.э.н., доцента Мирзоалиева А.А., к.э.н., доцента Машокирова Дж.Н., доктора PhD Раджабова О.Дж. – Душанбе: ОИПБА РТ, 2025. – С.116-119.

[27-М]. Халимов, П.А. Проблемы применения планов счетов бухгалтерского учета субъектами хозяйства [Текст] / П.А. Халимов, М.Н. Бобишоев // Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита: материалы XIII Международной научно-практической конференции, (28-29 ноября 2025г., г. Душанбе); под ред. д.т.н., профессора Назарзода Х.Х., к.э.н., доцента Мирзоалиева А.А., к.э.н., доцента Машокирова Дж.Н., доктора PhD Раджабова О.Дж. – Душанбе: ОИПБА РТ, 2025. – С.146-149.

ЗАМИМАҶО

Замимаи 1.

Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ ҳоҷагидории субъектҳои ҳоҷагидор

Қисми 1. Дорониҳо			
Синфи 1. Дорониҳои гардон			
синф	Рамз ва номгӯи зерсинфи ҳисобҳо		Рамз ва номгӯи ҳисобҳои қуллии қатори 1
10	<i>Воситаҳои пулӣ дар ҳазина</i>		
		101	Воситаҳои пулӣ дар ҳазина бо асъори миллий
		102	Воситаҳои пулӣ дар ҳазина бо асъори хориҷӣ
		103	Ҳуҷҷатҳои пулӣ
		104	Ҳамарзишҳои пулӣ
11	<i>Ҳисобҳои бонкӣ</i>		
		111	Ҳисобҳои ҷорӣ бо асъори миллий
		112	Ҳисобҳои ҷорӣ бо асъори хориҷӣ
		113	Дигар ҳисобҳои бонкӣ бо асъори миллий
		114	Дигар ҳисобҳои бонкӣ бо асъори хориҷӣ
		115	Воситаҳои пулӣ дар роҳ
12	<i>Сармоягузориҳои молиявӣ ҷорӣ</i>		
		121	Қоғазҳои қиматноки қарзӣ
		122	Қоғазҳои қиматноки қарзӣ
		123	Қарзҳо, васиқаҳои додашуда
		124	Амонатҳои (сберегательные) гузошташуда
		125	Дигар сармоягузориҳои молиявӣ кӯтоҳмуддат
13	<i>Ҳисобҳо барои қабул</i>		
		131	Ҳисобҳо барои қабул аз рӯи мол (ичрои қор, хизматрасонӣ)
		132	Васиқаҳо барои қабул

		133	Қарздории дебитории кормандон
		134	Қарздории дебитории корхонаҳои фаръӣ
		135	Қарздории дебитории корхонаҳои муттаҳидкардашуда ва муштарак
		136	Суди саҳмияҳо барои қабул аз рӯйи сармоя (саҳм)
		137	Ҷоизҳо барои қабул
		138	Дигар қарздории дебитории ҷорӣ
		139	Захира аз рӯйи қарзҳои шубҳанок
14	Қарздории муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи саҳм ба сармояи оинномавӣ		
15	Захираҳо		
		151	Молҳо (корхонаҳои савдо)
		152	Ашёи хом ва масолеҳ
		153	Маҳсулоти тайёр
		154	Истеҳсолоти нотаом
		155	Маҳсулоти кишоварзӣ
16	Пешпардохти додашуда		
		161	Пешпардохт ба таъминкунандагон барои мол (ичрои кор, хизматрасонӣ)
		162	Иҷораи пешпардохтшуда
		163	Пешпардохтҳои дигар
17	Андозҳои пешпардохтшуда		
		17	Андози подошшаванда аз рӯйи ААИ (Налог на добавленную стоимость)
		17	Дигар андозҳо ва пардохтҳои пешпардохтшуда ба буча
Синфи 2. Активҳои ғайригардон			
20	Воситаи асосӣ		
		201	Қитъаҳои замин ва истифодаи захираҳои табиӣ
		202	Ободонии қитъаҳои замин
		203	Бинову иншоот

		204	Мошина ва таҷҳизот
		205	Воситаҳои нақлиёт
		206	Лавозимот ва асбобу анҷом
		207	Сохтмони нотаом
		208	Дигар воситаҳои асосӣ
21	<i>Фарсудашавии воситаҳои асосӣ</i>		
		211	Фарсудашавии ҷамъшуда–Бинову иншоот
		212	Фарсудашавии ҷамъшуда–Мошина ва таҷҳизот
		213	Фарсудашавии ҷамъшуда–Воситаҳои нақлиёт
		214	Фарсудашавии ҷамъшуда–Лавозимот ва асбобу анҷом
		215	Фарсудашавии ҷамъшуда–Сохтмони нотаом
		216	Фарсудашавии ҷамъшуда–Дигар воситаҳои асосӣ
22	<i>Дороиҳои ғайримоддӣ</i>		
		221	Ҳукуки истифодабарии дороиҳои табиӣ
		222	Ҳукук ба нишони тичоратӣ (нишони савдо)
		223	Ҳукук ба моликияти саноатӣ
		224	Ҳукуки муаллифи ва дигар ҳуқуқҳои вобаста ба он
		225	Дигар дороии ғайримоддӣ
		226	Инъикоси хароҷот барои коркард
23	<i>Фарсудашавии ҷамъшудаи дороиҳои ғайримоддӣ</i>		
		231	Фарсудашавии ҷамъшуда – Ҳукуки истифодабарии дороиҳои табиӣ
		232	Фарсудашавии ҷамъшуда - Ҳукук ба нишони тичоратӣ (нишони савдо)
		233	Фарсудашавии ҷамъшуда- Ҳукук ба моликияти саноатӣ
		234	Фарсудашавии ҷамъшуда – Ҳукуки муаллифи ва дигар ҳуқуқҳои вобаста ба он
		235	Фарсудашавии ҷамъшуда- Дигардороии ғайримоддӣ

24	<i>Дороиҳои биологӣ</i>	241	Ҳайвонот (дороиҳои биологии маҳсулдеҳ)
		242	Растаниҳо (дороиҳои биологии истеъмолшаванда)
		243	Растаниҳои мевадиханда
		244	Дороиҳои биологӣ бо ҳисобкунии хароҷоти воқеӣ
		245	Дороиҳои биологӣ бо ҳисобкунии арзиши одилона
		246	Дороиҳои биологии дигар
25	<i>Сармоягузорӣ ба амволи ғайриманқул</i>	251	Замин
		252	Бинову иншоот
		253	Таҷдиди амволи сармоягузори ғайриманқул
26	<i>Сармоягузори молиявии дарозмуддат</i>		
		271	Қоғазҳои қиматноки қарзӣ
		272	Қарзҳо, васиқаҳои додашуда
		273	Сармоягузори ба корхонаҳои фаръӣ
		274	Сармоягузорӣ ба фаъолияти муштарак
		275	Сармоягузорӣ ба корхонаҳои муттаҳидкардашуда
		276	Дигар сармоягузориҳои дарозмуддат
27	<i>Талаботи андозии тамдишуда</i>		
28	<i>Қарздории дебитории дарозмуддат</i>		
		281	Қарздории дебитории дарозмуддати харидорон ва фармоишгарон
		282	Васиқаҳо барои қабул
		283	Хароҷоти дарозмуддати батаъхиргузошташуда
		284	Дигар қарздориҳои дебитории дарозмуддат
Қисми 2. Уҳдадориҳо			
Синфи 3. Уҳдадориҳои ҷорӣ			
30	<i>Уҳдудориҳои ҷорӣ</i>		
		301	Ҳисобҳо барои пардохт барои мол (ичрои кор, хизматрасонӣ)
		302	Дигар ҳисобҳо барои пардохт

		303	Васиқаҳои кӯтоҳмуддат барои пардохт
		304	Пешпардохти қабулшуда аз харидорон ва фармоишгарон
		305	Дигар уҳдадориҳои ҷорӣ
31	<i>Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати қарзӣ</i>		
		311	Қарзҳои бонкӣ, вомҳо
		312	Дигар қарзҳо, вомҳо
		313	Дигар уҳдадориҳои ҷории қарзӣ
32	<i>Уҳдадориҳои ҷории ҳисобкардашуда</i>		
		321	Музди меҳнати пардохтшаванда
		322	Андоз аз даромади шахсони воқеӣ барои пардохт
		323	Андози суғуртаи иҷтимоӣ (нафақавӣ) барои пардохт
		324	Суди саҳмияи пардохтшаванда
		325	Ғоизҳо барои пардохт
		326	Дигар уҳдадориҳои ҳисобкардашуда
33	<i>Андоз ва боҷҳо барои пардохт</i>		
		331	Андоз аз ғоида барои пардохт
		332	ААИ барои пардохт
		333	Аксизҳо барои пардохт
		334	Боҷи гумрукӣ
		335	Дигар андозҳо барои пардохт
34	<i>Захираҳои баҳории ҷорӣ</i>		
		341	Захира барои подоши кормандон
		342	Захира барои ҳадамоти кафолатӣ
		343	Захира барои баҳсҳои ҳуқуқӣ
		344	Дигар захираҳои ҳисобкардашуда
35	<i>Уҳдадорӣ дар назди муассисон</i>		
Синфи 4. Уҳдадориҳои дарозмуддат			
40	<i>Уҳдадориҳои дарозмуддат</i>		

		401	Вомбаргҳо барои пардохт
		402	Қарзҳои бонкӣ, вомҳо
		403	Дигар уҳдадорӣ, вомҳо
		404	Васиқаҳо барои пардохт
		405	Уҳдадорӣ аз руи иҷораи молиявӣ
		406	Дигар уҳдадориҳои дарозмуддат
41	<i>Даромадҳои мавқуфгузошташуда</i>		Аз рӯйи шакл
42	<i>Уҳдадориҳо аз рӯйи андози мавқуфгузошташуда</i>		Аз рӯйи шакл
Қисми 3. Сармоя			
Синфи 5. Сармояи худӣ			
50	Сармояи оинномавӣ		
		501	Саҳмияҳои одӣ
		502	Саҳмияҳои имтиёзнок
		503	Дигар сармояи оинномавӣ
		504	Сармояи бар илова пардохтшуда
		505	Пешпардохти сармоя ба соҳибмулкони
		506	<i>Саҳмияҳои худии бозхаридашуда</i>
51	Сармояи иловагӣ		
		511	Грантҳо, маблағгузориҳои мақсаднок
		512	Тасхехот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ
		513	Тасхехот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии дороиҳои дигар
		514	Фарқиятҳои қурбӣ аз рӯйи амалиёт бо ҷузъҳои хориҷӣ
52	Сармояи захиравӣ		
53	Ҷоидаи тақсимношуда (зарар)		
		531	Ҷоидаи (зарари) тақсимношудаи давраи ҳисоботӣ
		532	Ҷоидаи (зарари) тақсимношудаи солҳои гузашта

Қисми 4. Даромад ва харочоти амалиётӣ			
Синфи 6. Даромад ва харочоти амалиётӣ			
60	<i>Даромад аз фаъолияти амалиётӣ</i>		
		601	Даромад аз фуруши мол (ичрои кор ва хизматрасонӣ)
		602	Баргардониши молҳои фурухташуда
		603	Тахфиф
		604	Дигар даромадҳо аз фаъолияти амалиётӣ
61	<i>Арзиши аслии молҳои фурухташуда, иҷрои кор ва хизматрасонӣ</i>		
		611	Арзиши аслии моли фурухташуда, иҷрои кор ва хизматрасонӣ
		612	Баргардониши молҳои харидоригардида (корхонаҳои савдо)
		613	Истифодаи молҳо барои эҳтиёҷоти худӣ (корхонаҳои савдо)
		614	Ислоҳоти арзиши молҳо
62	<i>Харочот аз рӯйи ҷузъҳо</i>		
		621	Харочот барои масолах
		622	Харочот барои подоши кормандон
		623	Тарҳҳо барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ
		624	Фарсудашавӣ
		625	Хадамоти хусусияти саноатидошта (субподрядчиков)
		626	Дигар харочот
67	<i>Тағирот дар гардиши ҳисоби захираҳо</i>		
		671	Ашёи хом ва масолах, таркиби маҳсулот
		672	Маҳсулоти тайёр
		673	Истеҳсолоти нотаом
		679	Чамъбасти харочот
68	<i>Харочоти умумӣ ва маъмурӣ</i>		
69	<i>Харочот аз рӯйи фурӯши маҳсулот</i>		

Қисми 5. Даромад ва хароҷот аз фаъолияти ғайриамалиётӣ			
Синфи 7. Даромад ва хароҷот аз фаъолияти ғайриамалиётӣ			
70	Даромад аз фаъолияти ғайриамалиётӣ		
		701	Даромад дар шакли фоизҳо
		702	Даромад аз фаъолияти корхонаҳои муттаҳидкардашуда ва фаръӣ
		703	Даромад аз сармоягузорӣ
		704	Даромад аз фарқияти курбӣ
		705	Даромад аз хориҷшавии дороиҳо
		706	Даромад аз сармоягузори амволи ғайриманкул
		707	Даромад аз иҷораи амалиётӣ (молиявӣ)
		708	Дигар даромади ғайриамалиётӣ
71	Хароҷот аз фаъолияти ғайриамалиётӣ		
		711	Хароҷот дар шакли фоизҳо
		712	Хароҷот иқарзҳои беътимод
		713	Зарар аз сармоягузорӣ
		714	Зарар аз фарқияти курбӣ
		715	Дигар хароҷоти ғайриамалиётӣ
78	Хароҷоти андоз аз ҶОИ		
79	Маҷмуи даромад ва хароҷот		
Қисми 6. Хароҷот ва натиҷаи фаъолияти амалиётӣ (истеҳсолӣ)			
Синфи 8. Захираҳои истеҳсолӣ ва хароҷоти истеҳсолӣ			
80	Захираҳои истеҳсолӣ		
		801	Ашёи хом ва масолеҳ
		802	Хариди нимфабрикат ва маҳсулоти пурракунада
		803	Сӯзишворӣ
		804	Қисмҳои эҳтиётӣ
		805	Масолеҳи сохтмонӣ
		806	Лавозимот ва анҷомҳои хоҷагидорӣ
		807	Дигар захираҳо

81	Харочоти фаъолияти амалиётӣ		
82	Истехсолоти ёрирасон		
83	Харочоти истехсоли мошина ва воситаҳои сохтмонӣ		
84	Харочоти умумиистехсоли		
85	Харочоти умумихочагидорӣ		
86	Хадамоти зерпудратчиён		
Класс 9. Харочоти сегментҳо дар шаклҳои фаъолият			
90	Харочот аз рӯйи фаъолият		
91	Харочоти фаъолияти сегмент		
92	Харочоти маркази масъулият		
93	Фарқият аз харочоти меъёрӣ		
94	Харочоти нигоҳдорӣ-амборӣ		
		941	Харочоти нақлиётӣ - тайёркунӣ
		942	Харочоти анборӣ - тайёркунӣ
97	Маҳсулоти тайёр		
98	Фурӯши захираҳо		
99	Натиҷаи фаъолияти амалиётӣ		
Қисми 7. Ҳисобҳои ғайрибалансии баҳисобгирӣ			
Синфи 0. Ҳисобҳои ғайрибалансӣ			
		0011	Воситаҳои асосии ба иҷора гирифташуда
		0012	Захираҳои моддию молии барои нигоҳдорӣ қабулшуда
		0013	Масолеҳи барои коркард қабулшуда
		0014	Молҳои барои фурӯши комиссияӣ қабулшуда
		0015	Таҷҳизоти барои васл қабулшуда
		0016	Зарар эътирофнамоеи қарзҳои дебитории бештимоли
		0017	Воситаҳои асосии ба иҷора додашуда

**Нақшаи ҳисобҳои
баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ ҳоҷагидории субъектҳои ҳоҷагидор**

Қисми 1. Дороиҳо			
Синфи 1. Дороиҳои гардон			
синф	Рамз ва номгӯи зерсинфи ҳисобҳо		Рамз ва номгӯи ҳисобҳои қуллии қатори 1
10	Воситаҳои пулӣ дар ҳазина		
		101	Воситаҳои пулӣ дар ҳазина бо асъори миллӣ
		102	Воситаҳои пулӣ дар ҳазина бо асъори хориҷӣ
		103	Ҳуҷҷатҳои пулӣ
		104	Ҳамарзишҳои пулӣ
11	Ҳисобҳои бонкӣ		
		111	Ҳисобҳои ҷорӣ бо асъори миллӣ
		112	Ҳисобҳои ҷорӣ бо асъори хориҷӣ
		113	Дигар ҳисобҳои бонкӣ бо асъори миллӣ
		114	Дигар ҳисобҳои бонкӣ бо асъори хориҷӣ
		115	Воситаҳои пулӣ дар роҳ
12	Сармоягузориҳои молиявӣ ҷорӣ		
		121	Қоғазҳои қиматноки қарзӣ
		122	Қоғазҳои қиматноки ҳиссавӣ
		123	Қарзҳо, васиқаҳои додашуда
		124	Амонатҳои гузошташуда
		125	Дигар сармоягузориҳои молиявӣ кӯтоҳмуддат
13	Ҳисобҳо барои қабул		
		131	Ҳисобҳо барои қабул аз рӯи мол (ичрои қарз, хизматрасонӣ)
		132	Васиқаҳо барои қабул
		133	Қарздорӣ дебитории кормандон

		134	Қарздории дебитории корхонаҳои фаръӣ
		135	Қарздории дебитории корхонаҳои муттаҳидкардашуда ва муштарак
		136	Суди саҳмияҳо барои қабул аз рӯйи сармоя (саҳм)
		137	Фоизҳо барои қабул
		138	Дигар қарздории дебитории ҷорӣ
		139	Захира аз рӯйи қарзҳои шубҳанок
14	Қарздории муассисон (иштирокчиён) аз рӯйи саҳм ба сармояи оинномавӣ		
15	Захираҳо		
		151	Молҳо (корхонаҳои савдо)
		152	Ашёи хом ва масолеҳ
		153	Маҳсулоти тайёр
		154	Истеҳсолоти нотаом
		155	Маҳсулоти кишоварзӣ
16	Пешпардохти додашуда		
		161	Пешпардохт ба таъминкунандагон барои мол (ичрои кор, хизматрасонӣ)
		162	Иҷораи пешпардохтшуда
		163	Пешпардохтҳои дигар
17	Андозҳои пешпардохтшуда		
		17	Андози подошшаванда аз рӯйи ААИ (Налог на добавленную стоимость)
		17	Дигар андозҳо ва пардохтҳои пешпардохтшуда ба буча
Синфи 2. Активҳои ғайригардон			
20	Воситаи асосӣ		
		201	Қитъаҳои замин ва истифодаи захираҳои табиӣ
		202	Ободонии қитъаҳои замин
		203	Бинову иншоот
		204	Мошина ва таҷҳизот
		205	Воситаҳои нақлиёт

		206	Лавозимот ва асбобу анҷом
		207	Соҳтмони нотаом
		208	Дигар воситаҳои асосӣ
21	<i>Фарсудашавии воситаҳои асосӣ</i>		
		211	Фарсудашавии ҷамъшуда–Бинову иншоот
		212	Фарсудашавии ҷамъшуда–Мошина ва таҷҳизот
		213	Фарсудашавии ҷамъшуда–Воситаҳои нақлиёт
		214	Фарсудашавии ҷамъшуда–Лавозимот ва асбобу анҷом
		215	Фарсудашавии ҷамъшуда–Соҳтмони нотаом
		216	Фарсудашавии ҷамъшуда–Дигар воситаҳои асосӣ
22	<i>Дороиҳои ғайримоддӣ</i>		
		221	Ҳукуки истифодабарии дороиҳои табиӣ
		222	Ҳукук ба нишони тичоратӣ (нишони савдо)
		223	Ҳукук ба моликияти саноатӣ
		224	Ҳукуки муаллифи ва дигар ҳукукҳои вобаста ба он
		225	Дигар дороии ғайримоддӣ
		226	Инъикоси хароҷот барои коркард
23	<i>Фарсудашавии ҷамъшудаи дороиҳои ғайримоддӣ</i>		
		231	Фарсудашавии ҷамъшуда – Ҳукуки истифодабарии дороиҳои табиӣ
		232	Фарсудашавии ҷамъшуда - Ҳукук ба нишони тичоратӣ (нишони савдо)
		233	Фарсудашавии ҷамъшуда- Ҳукук ба моликияти саноатӣ
		234	Фарсудашавии ҷамъшуда – Ҳукуки муаллифи ва дигар ҳукукҳои вобаста ба он
		235	Фарсудашавии ҷамъшуда- Дигар дороии ғайримоддӣ
24	<i>Дороиҳои биологӣ</i>	241	Ҳайвонот (дороиҳои биологии маҳсулдеҳ)

		242	Растаниҳо (дороиҳои биологии истеъмолшаванда)
		243	Растаниҳои мевадиханда
		244	Дороиҳои биологӣ бо ҳисобкунии хароҷоти воқеӣ
		245	Дороиҳои биологӣ бо ҳисобкунии иарзиши одилона
		246	Дороиҳои биологии дигар
25	<i>Сармоягузорӣ ба амволи ғайриманқул</i>	251	Замин
		252	Бинову иншоот
		253	Таҷдиди сармоягузори амволи ғайриманқул
26	<i>Сармоягузори молиявии дарозмуддат</i>		
		271	Қоғазҳои қиматноки қарзӣ
		272	Қарзҳо, васикаҳои додашуда
		273	Сармоягузори ба корхонаҳои фарӣ
		274	Сармоягузорӣ ба фаъолияти муштарак
		275	Сармоягузорӣ ба корхонаҳои муттаҳидкардашуда
		276	Дигар сармоягузориҳои дарозмуддат
27	<i>Талаботи андозии тамдидшуда</i>		
28	<i>Қарздорӣ дебитории дарозмуддат</i>		
		281	Қарздорӣ дебитории дарозмуддати харидорон ва фармоишгарон
		282	Васикаҳо барои қабул
		283	Хароҷоти дарозмуддати батаъхиргузошташуда
		284	Дигар қарздорҳои дебитории дарозмуддат
Қисми 2. Уҳдадорӣ			
Синфи 3. Уҳдадорҳои чорӣ			
30	Уҳдадорҳои чорӣ		
		301	Ҳисобҳо барои пардохт барои мол (ичрои қор, хизматрасонӣ)
		302	Дигар ҳисобҳо барои пардохт
		303	Васикаҳои кӯтоҳмуддат барои пардохт
		304	Пешпардохти қабулшуда аз харидорон ва фармоишгарон
		305	Дигар уҳдадорҳои чорӣ

31	<i>Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати қарзӣ</i>		
		311	Қарзҳои бонкӣ, вомҳо
		312	Дигар қарзҳо, вомҳо
		313	Дигар уҳдадориҳои ҷории қарзӣ
32	<i>Уҳдадориҳои ҷории ҳисобкардашуда</i>		
		321	Музди меҳнати пардохтшаванда
		322	Андоз аз даромади шахсони воқеӣ барои пардохт
		323	Андози суғуртаи иҷтимоӣ (нафақавӣ) барои пардохт
		324	Суди сахмияи пардохтшаванда
		325	Ғоизҳо барои пардохт
		326	Дигар уҳдадориҳои ҳисобкардашуда
33	<i>Андоз ва боҷҳо барои пардохт</i>		
		331	Андоз аз ғоидабарои пардохт
		332	ААИ барои пардохт
		333	Аксизҳо барои пардохт
		334	Боҷи гумрукӣ
		335	Дигар андозҳо барои пардохт
34	<i>Захираҳои баҳиши ҷорӣ</i>		
		341	Захира барои подоши кормандон
		342	Захира барои ҳадамоти кафолатӣ
		343	Захира барои баҳсҳои ҳуқуқӣ
		344	Дигар захираҳои ҳисобкардашуда
35	<i>Уҳдадорӣ дар назди муассисон</i>		
Синфи 4. Уҳдадориҳои дарозмуддат			
40	<i>Уҳдадориҳои дарозмуддат</i>		
		401	Вомбаргҳо барои пардохт
		402	Қарзҳои бонкӣ, вомҳо
		403	Дигар уҳдадорӣ, вомҳо

		404	Васикаҳо барои пардохт
		405	Уҳдадорӣ аз руи иҷораи молиявӣ
		406	Дигар уҳдадориҳои дарозмуддат
41	<i>Даромадҳои мавқуфгузошташуда</i>		Аз рӯйи шакл
42	<i>Уҳдадориҳо аз рӯйи андозаи мавқуфгузошташуда</i>		Аз рӯйи шакл
Қисми 3. Сармоя			
Синфи 5. Сармояи худӣ			
50	Сармояи оинномавӣ		
		501	Саҳмияҳои одӣ
		502	Саҳмияҳои имтиёзнок
		503	Дигар сармояи оинномавӣ
		504	Сармояи бар илова пардохтшуда
		505	Пешпардохти сармоя ба соҳибмулкони
		506	<i>Саҳмияҳои худии бозхаридашуда</i>
51	<i>Сармояи иловагӣ</i>		
		511	Грантҳо, маблағгузориҳои мақсаднок
		512	Тасхехот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ
		513	Тасхехот аз рӯйи азнавбаҳодиҳии дороиҳои дигар
		514	Фарқиятҳои қурбӣ аз рӯйи амалиёт бо ҷузъҳои хориҷӣ
52	<i>Сармояи захиравӣ</i>		
53	<i>Ҷоидаи тақсиминошуда (зарар)</i>		
		531	Ҷоидаи (зарари) тақсиминошудаи давраи ҳисоботӣ
		532	Ҷоидаи (зарари) тақсиминошудаи солҳои гузашта
Қисми 4. Даромад ва хароҷоти амалиётӣ			
Синфи 6. Даромад ва хароҷоти амалиётӣ			
60	<i>Даромад аз фаъолияти амалиётӣ</i>		

		601	Даромад аз фуруши мол (ичрои кор ва хизматрасонӣ)
		602	Баргардониши молҳои фурухташуда
		603	Тахфиф
		604	Дигар даромадҳо аз фаъолияти амалиётӣ
61	Арзиши аслии молҳои фурухташуда, иҷрои кор ва хизматрасонӣ		
		611	Арзиши аслии моли фурухташуда, иҷрои кор ва хизматрасонӣ
		612	Баргардониши молҳои харидоригардида (корхонаҳои савдо)
		613	Истифодаи молҳо барои эҳтиёҷоти худӣ (корхонаҳои савдо)
		614	Ислоҳоти арзиши молҳо
62	Харочот аз рӯи чӯзҳо		
		621	Харочот барои масолах
		622	Харочот барои подоши кормандон
		623	Тарҳҳо барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ
		624	Фарсудашавӣ
		625	Хадамоти хусусияти саноатидошта (субподрядчиков)
		626	Дигар харочот
67	Тағирот дар гардиши ҳисоби захираҳо		
		671	Ашёи хом ва масолах, таркиби маҳсулот
		672	Маҳсулоти тайёр
		673	Истеҳсолоти нотаом
		679	Чамъбасти харочот
68	Хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ		
69	Хароҷот аз рӯи фуруши маҳсулот		
Қисми 5. Даромад ва хароҷоти фаъолияти ғариамалиётӣ			
Синфи 7. Даромад ва хароҷоти фаъолияти ғариамалиётӣ			
70	Даромад аз фаъолияти ғайриамалиётӣ		
		701	Даромад дар шакли фоизҳо

		702	Даромад аз фаъолияти корхонаҳои муттаҳидкардашуда ва фаръӣ
		703	Даромад аз сармоягузорӣ (доход от дивидендов)
		704	Даромад аз фарқияти қурбӣ
		705	Даромад аз хориҷшавии дороиҳо
		706	Даромад аз сармоягузори амволи ғайриманқул
		707	Даромад аз иҷораи амалиётӣ (молиявӣ)
		708	Дигар даромади ғайриамалиётӣ
71	<i>Харочот аз фаъолияти ғайриамалиётӣ</i>		
		711	Харочот дар шакли фоизҳо
		712	Хароҷоти қарзҳои безътимод
		713	Зарар аз сармоягузорӣ
		714	Зарар аз фарқияти қурбӣ
		715	Дигар хароҷоти ғайриамалиётӣ
78	<i>Хароҷоти андоз аз ғоида</i>		
79	<i>Маҷмуи даромад ва хароҷот</i>		
Қисми 6. Хароҷот ва арзиши фаъолияти амалиётӣ (истеҳсоли)			
Синфи 8. Захираҳои истеҳсоли ва хароҷоти истеҳсоли			
80	Захираҳои истеҳсоли		
		801	Ашёи хом ва масолеҳ
		802	Хариди нимфабрикат ва маҳсулоти пуррақунанда
		803	Сӯзишворӣ
		804	Қисмҳои эҳтиётӣ
		805	Масолеҳи сохтмонӣ
		806	Лавозимот ва анҷомҳои хоҷагидорӣ
		807	Дигар захираҳо
81	Хароҷоти фаъолияти амалиётӣ		
82	Истеҳсолоти ёрирасон		
83	Хароҷоти истеҳсоли мошина ва воситаҳои сохтмонӣ		

84	Харочоти умумистехсолӣ		
85	Харочоти умумихочагидорӣ		
86	Хадамоти зерпудратчиён (субподрядчиков)		
Синфи 9. Харочоти сегментҳо дар шаклҳои фаъолият			
90	Харочот аз рӯйи фаъолият		
91	Харочоти фаъолияти сегмент		
92	Харочоти маркази масъулият		
93	Фарқият аз харочоти меъёрӣ		
94	Харочоти нигоҳдорӣ-амборӣ		
		941	Харочоти нақлиётӣ - тайёркунӣ
		942	Харочоти анборӣ - тайёркунӣ
97	Маҳсулоти тайёр		
98	Фурӯши захираҳо		
99	Натиҷаи фаъолияти амалиётӣ		
Қисми 7. Ҳисобҳои ғайрибалансӣ			
Синфи 0. Ҳисобҳои ғайрибалансӣ			
		0011	Воситаҳои асосии ба иҷора гирифташуда
		0012	Захираҳои моддию молии барои нигоҳдорӣ қабулшуда
		0013	Масолеҳи барои коркард қабулшуда
		0014	Молҳои барои фурӯши комиссияӣ қабулшуда
		0015	Таҷҳизоти барои васл қабулшуда
		0016	Зарар этироф намоии қарзҳои дебитории безътимод
		0017	Воситаҳои асосии ба иҷора додашуда

Моделҳои ташкили баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии идоракунии

БАҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ					БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНИ			
Амалиёти хоҷагӣ	Алоқамандии ҳисобҳо		Маблағ, сомони	Переходящие счета	Амалиёти хоҷагӣ	Алоқамандии ҳисобҳо		Маблағ, сомони
	Дт	Кт				Дт	Кт	
1	2	3	4	5	7	8	9	10
Бақия дар ҳисоби захираҳо					Бақия дар ҳисоби захираҳои истеҳсоли			
Ашёи хом ва масолеҳ, маводҳои пурракунада	152		2100		Захираҳои истеҳсоли	80		2100
Маҳсулоти тайёр	153		1400		Маҳсулоти тайёр	97		1400
Истеҳсолоти нотаом	154		1200		Истеҳсолоти нотаом	81		1200
Фаъолияти амалиётӣ ва инъикоси хароҷот								
Хароҷот барои масолеҳ	621	301	2500	Гуруҳбандӣ ва интиқоли иттилоот аз ҳисоби 621 ба баҳисобгирии молиявӣ	Воридоти масолеҳ	80	621	2500
					<i>Истифодабарии масолеҳ</i>			
					Барои истеҳсоли маҳсулот (кор ва хизматрасонӣ)	81	80	2200
					Барои таъмини раванди фаъолияти амалиётӣ	82	80	400
					Барои эҳтиёҷоти баистифодадиҳии машина ва механизмҳо	83	80	200
					Бо мақсади идоракунии корхона	85	80	160

1	2	3	4	5	7	8	9	10
Харочот барои подоши кормандон	622	321	1200	Гуруҳбандӣ ва интиқоли маълумоти ҳисоби 622 аз баҳисобгирии молиявӣ	<i>Ҳисобкунии подоши кормандон</i>			
					Кормандони баҳши истеҳсолот	81	63	800
					Машинистам	83	63	100
					Кормандони идорақунандаи сех	84	63	80
					Роҳбарияти корхона	85	63	220
Хароҷоти андози иҷтимоӣ	623	323	360	Гуруҳбандӣ ва интиқоли маълумоти ҳисоби 623 аз баҳисобгирии молиявӣ	<i>Ҳисобкунии андози иҷтимоӣ</i>			
					Кормандони баҳши истеҳсолот	81	623	240
					Машинистам	84	623	30
					Кормандони идорақунандаи сех	83	623	24
					Роҳбарияти корхона	85	623	66
Харочот аз рӯйи фарсудаҷавӣ	624	21	600	Гуруҳбандӣ ва интиқоли маълумоти ҳисоби 624 аз баҳисобгирии молиявӣ	<i>Ҳисобкунии фарсудаҷавӣ</i>			
					Барои воситаҳои асосии истеҳсоли	84	624	410
					Барои воситаҳои асосии ғайриистеҳсоли	85	624	190
Дигар хароҷот	626	301	150	Гуруҳбандӣ ва интиқоли маълумоти ҳисоби 626 аз баҳисобгирии молиявӣ	<i>Ҳисобкунии дигар хароҷот</i>			
					Ҳисобкунии хароҷоти ҳадамоти корхонаҳои машваратӣ	85	626	150
Хароҷоти ҳадамоти зерпудратчиён	625	301	1200	Гуруҳбандӣ ва интиқоли маълумоти ҳисоби 625 аз баҳисобгирии молиявӣ	Ҳисобкунии хароҷоти ҳадамоти зерпудратчиён	86	625	1200

1	2	3	4	5	7	8	9	10
Ҳамагӣ хароҷот (арзиши аслии молҳои фурухташуда)	61	621	2500					
	61	622	1200					
	61	623	360					
	61	624	600					
	61	625	150					
	61	626	1200					
	61	69	680					
					Маҳкамкунии ҳисобҳо ва муайян кардани хароҷоти истеҳсолӣ			
					Аз ҳисоб баровардани хароҷот барои истифодаи мошину таҷҳизот ва механизмҳои истеҳсолӣ	81	83	740
					Аз ҳисоббарории хароҷотҳои иловагии истеҳсолӣ	81	84	504
					Хароҷоти зерпудратчиён	81	86	1200
					Аз ҳисоббарории хароҷоти умумихоҷагии арзиши аслии маҳсулот	81	86	788
					Ба ҳисобгирии маҳсулоти тайёр	97	81	4964
Тағирот дар ҳисоби захираҳои давра								
Ашёи хом ва масолах, маҳсулоти пурракунанда								
мусбат	61	671						

1	2	3	4	5	7	8	9	10
манфӣ	671	61						
Маҳсулоти тайёр								
мусбат	61	672						
манфӣ	672	61						
Истеҳсолоти нотаом								
мусбат	61	673						
манфӣ	673	61						
Даромад/ фоида аз фурӯш					Фоида/зарар аз фаъолияти амалиётӣ			
Фурӯши маҳсулот ба харидорон	131	61	6010		Фурӯши маҳсулоти тайёр ба харидорон	131	98	6010
Даромад аз фаъолияти амалиётӣ	131	60	1770		Арзиши аслии фурӯш	98	97	4240
					Хароҷоти фурӯши	98	69	680
					Натиҷаи фаъолияти амалиётӣ			
Фоида/зарар аз фаъолияти амалиётӣ					Натиҷаи молиявии фаъолияти амалиётӣ			
фоида	60	79	1770		фоида	98	99	1770
зарар	79	60			зарар	99	98	
Бақияи ҳисоби захираҳо дар охири давра					Бақияи ҳисоб захираҳои истеҳсолӣ дар охири давра			
Ашёи хом ва масолеҳ, маҳсулоти пурракунанда	152		1640		Захираҳои истеҳсолӣ	80		1640
Маҳсулоти тайёр	153		2124		Маҳсулоти тайёр	97		2124
Истеҳсолоти нотаом	154		1920		Истеҳсолоти нотаом	81		1920